

«Ἀκρίβεια κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν
τῶν τόνων τῆς παπαδικῆς τέχνης»
«Θεολογική» ἀνάγνωση
τῆς ὁμωνύμου μεταβυζαντινῆς θεωρητικῆς συγγραφῆς

α'. Προοιμιακὴ ἐπισήμανση

ΔΙΧΩΣ ΑΜΦΙΒΟΛΙΑ, ΤΟ ΥΠΟ ΤΟΝ ΤΙΤΛΟ «Ἀκρίβεια κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν τῶν τόνων τῆς παπαδικῆς τέχνης» μεταβυζαντινὸ θεωρητικὸ ἐγχειρίδιο ἀποτελεῖ μιὰν ἐνδιαφέρουσα εἰδικὴ μονογραφία ἐπὶ τῶν σημαδιῶν τῆς ψαλτικῆς τέχνης· ἤδη ἐκ τοῦ προοιμίου αὐτῆς, διὰ τῆς προσφίλους σὲ παρόμοια κείμενα μεθόδου τῶν ἐρωταποκρίσεων¹,

1. Εἶναι, ὅπως δὴποτε, ἐνδεικτικὸ ὅτι ἱκανὰ τῶν ὑφισταμένων μεταβυζαντινῶν θεωρητικῶν ἐγχειριδίων τῆς ψαλτικῆς τέχνης εἶναι συντεταγμένα κατὰ τὸ σύστημα τῶν ἐρωταποκρίσεων· ἡ αἰτία σκιαγραφεῖται, νομίζουμε, εὐγλώττως στὸ ἀκόλουθο ἐπίτιτλο τῆς θεωρητικῆς συγγραφῆς Κυρίλλου ἀρχιερέως πρῶτην Τήνου τοῦ Μαρμαρινοῦ: «Εἰσαγωγή μουσικῆς κατ' ἐρωταποκρίσιν, εἰς ῥαοτέραν κατάληψιν τῶν μαθητιόντων, ἧς ὁ λόγος περὶ τε τῶν ἀνιουσῶν καὶ κατιουσῶν φωνῶν, σωμάτων τε καὶ πνευμάτων, ἧ καὶ ἑαυτὰ καὶ ἧ πρὸς ἄλληλα ἔχουσιν, ἐν τε συνδέσει καὶ συντάξει, καὶ περὶ τῶν ἐνεργειῶν τε καὶ σχημάτων τῶν κοινῶς λεγομένων μεγάλων σημαδιῶν, παρὰ τε τοῖς πάλαι καὶ νῦν, ἐπὶ παντός ἤχου, φθορῶν τε αὐτῶν καὶ φωνουργιῶν καὶ λήξεων, καὶ τῶν τινῶν ἄλλων παρεπομένων αὐτοῖς» [τὸ πρῶτο τμῆμα τοῦ ἐν λόγῳ κειμένου (μὲ μέρος καὶ τοῦ δευτέρου τμήματος τῆς ὅλης θεωρητικῆς συγγραφῆς) δημοσιεύθηκε πρωτογενῶς μὲν ἀπὸ τὸν ΨΑΧΟ, Κύριλλος Μαρμαρινός, κριτικῶς δὲ ἀπὸ τὸν ΓΚΕΡΤΣΜΑΝ, Τὸ θεωρητικόν τῆς Πετροπόλεως, σσ. 725-738 (αὐτόθι, στίς μὲν σσ. 739-748 καὶ 760-769 τὸ ἴδιο κείμενο παρατίθεται μεταφρασμένο στὴ ρωσικὴ καὶ ἀγγλική, ἀντιστοίχως, γλῶσσα, στίς δὲ σσ. 697-724, 749-759 καὶ 770-779 καταχωρίζονται –ρωσιστὶ καὶ ἀγγλιστὶ ὁμοίως– ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰσαγωγικὲς παρατηρήσεις γιὰ τὸν συντάκτη καὶ τὴν ἐν γένει ἱστορία τῆς θεωρητικῆς συγγραφῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰδικώτερος μουσικολογικὸς σχολιασμὸς τοῦ ἐν λόγῳ κειμένου). Γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ πράγματος νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἐκ τῶν ὑπολοίπων τμημάτων τοῦ ἐν λόγῳ πενταμεροῦς θεωρητικοῦ ἐγχειριδίου, τὸ τρίτο, τὸ ὁποῖο σύμφωνα μὲ νεώτερες ἐρευνητικὲς ἐνδείξεις (βλ. ΧΑΤΖΗΓΙΑΚΟΪΜΗ, Αὐτογράφο

του Μεγάλου Θεωρητικού, σ. 321) αποτελεί τή βάση του –γνωστού από το Θεωρητικό του Χρυσάνθου– αλφabethικού καταλόγου των παλαιών και νέων μουσικών διδασκάλων (βλ. ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, *Θεωρητικόν*, σσ. XXXIII–XLII), δημοσιεύθηκε πρωτογενώς μὲν ἀπὸ τὸν ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗ, *Κατάλογος*, σσ. 278–281, κριτικῶς δὲ ἀπὸ τὸν προμνημονευθέντα ΓΚΕΡΤΣΜΑΝ, *δ.π.*, σσ. 786–793 (μὲ τὸ ἴδιο κείμενο ρωσιστὶ καὶ ἀγγλιστὶ μεταφρασμένο στὶς σσ. 794–804 καὶ 815–824 καὶ διγλωσσες, ὁμοίως, εἰσαγωγικὲς παρατηρήσεις καὶ σχόλια στὶς σσ. 780–785 καὶ 805–814, 825–834 ἀντιστοίχως [σημειωτέον ὅτι παρηλλαγμένο ἀντίγραφο τοῦ ἐν λόγῳ καταλόγου (μὲ σχετικὲς προσθήκες ἢ προσαρμογές) καταχωρίζεται, ἐπιπροσθέτως, στοὺς αὐτογράφους Νικηφόρου τοῦ Καντουνιάρη κώδικες Ξηρ. 318, φ. 140^ο κ.έ. (βλ. καὶ ΣΤΑΘΗ, *Τὰ χειρόγραφα Α΄*, σσ. 143–151) καὶ Βατοπ. 1427, φ. 659^ο κ.έ. (βλ. καὶ ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ–ΑΡΚΑΔΙΟΥ, *Κατάλογος*, σσ. 226–227)]), ἐνῶ στὸ τέταρτο καὶ στὸ πέμπτο ἀναφέρεται εἰδικώτερα ὁ ΑΛΥΠΤΖΑΚΗΣ, *Ἐκκλησιαστικοὶ ἤχοι καὶ ἀραβοπερσικὰ μακάμια*, κυρίως σσ. 9 (ὑπόσημ. 6), 14–17, 21 [ὅπου ἐπισημαίνεται καὶ ἡ αὐτοῦσια μεταφορὰ τμήματος τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου στὴν ἐκδόση *Ἑρμηνεία τῆς ἐξωτερικῆς μουσικῆς* (1843)], 33–34 καὶ 43–64 (ὅπου παρατίθενται 22 πανομοιότυπα ἐπὶ μέρους περικοπῶν τῶν δύο αὐτῶν τμημάτων τῆς θεωρητικῆς συγγραφῆς τοῦ Κυρίλλου ἀπὸ τὸν κώδικα Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας 305· πλήρεις οἱ ἐν λόγῳ περικοπὲς τῆς θεωρητικῆς συγγραφῆς τοῦ Κυρίλλου ἐδημοσιεύθησαν (μεταφρασμένες καὶ σχολιασμένες) εἰς POPESCU–JUDETZ–ABABI–SIRLI, *Sources of 18th century music*, pp. 49–124 [πρὸ βλ. καὶ αὐτόδι, σσ. 16–20 καὶ 125–126, ὅπου περὶ τοῦ Κυρίλλου καὶ ὁ σχολιασμός τῆς θεωρητικῆς συγγραφῆς αὐτοῦ, ἀντιστοίχως]· πρὸ βλ. σχετικῶς καὶ ΓΚΕΡΤΣΜΑΝ, *Κατάλογος Α΄*, σσ. 473–478. ΓΚΕΡΤΣΜΑΝ, *Κατάλογος Β΄*, σσ. 299–304. ΨΑΧΟΥ, *Ἡ παρασημαντικὴ*, σσ. 113–114, ὑπόσημ. 60. ΣΤΑΘΗ, *δ.π.*, σσ. 189–206. ΧΑΤΖΗΓΙΑΚΟΪΜΗ, *Μουσικὰ χειρόγραφα Τουρκοκρατίας*, σσ. 147–148. Πλήρης ἡ ἐν λόγῳ θεωρητικὴ συγγραφή δημοσιεύθηκε πρόσφατα ἀπὸ τὸν Χαράλαμπα Καρακατσάνη (βλ. Μαρμαρινός)].

Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα ὁμοειδῆ θεωρητικὰ ἐγχειρίδια μνημονεύουμε ἐνδεικτικῶς ἐδῶ τὶς γνωστὲς *Ἑρωταποκρίσεις* τοῦ ψευδο-Δαμασκηνοῦ [: «Τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρός ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, *Ἑρωταποκρίσεις* τῆς παπαδικῆς τέχνης, περὶ σημαδίων καὶ φωνῶν καὶ τόνων καὶ πνευμάτων καὶ κρατημάτων καὶ παραλλαγῶν καὶ ὅσα ἐν τῇ παπαδικῇ τέχνῃ διαλαμβάνουσιν» (κείμενο δημοσιευμένο κριτικῶς εἰς *Ἑρωταποκρίσεις*)], καθὼς καὶ τῇ νεώτερῃ *Κρηπίδα* (1842¹) Θεοδώρου παπᾶ-Παράσχου τοῦ Φωκαέως [: «Κρηπὶς τοῦ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, συνταχθεῖσα πρὸς χρῆσιν τῶν σπουδάζοντων αὐτὴν κατὰ τὴν νέαν μέθοδον παρὰ τῶν τριῶν ἐνδόξων μουσικοδιδασκάλων, κυρίου Χρυσάνθου μητροπολίτου Προύσης, κυρίου Γρηγορίου Πρωτοψάλτου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ κυρίου Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος, ἐκδομένη πρότερον μὲν διηγηματικῶς παρὰ Παναγιώτου Πελοπίδου, νῦν δὲ αὖθις εἰς τύπον ἐκδοθεῖσα κατ' ἐρωταπόκρισιν, μετὰ προσθήκης πολλῶν ἐτέρων ἀναγκαιούντων τὰ μάλιστα εἰς φιλολογικὴν γνῶσιν, παρὰ Θεοδώρου παπᾶ-Παράσχου Φωκαέως, ἐπιστάσις τοῦ ἰδίου καὶ ἀναλώμασιν αὐτοῦ τε καὶ τῶν φιλομούσων συνδρομητῶν, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τῆς τοῦ Γένους ἡμῶν πατριαρχικῆς τυπογραφίας, 1842» (μὲ ἀλλεπάλληλες ἑκτοτε ἐπανεκδόσεις [περὶ τῶν

κατὰ τὴν ὁποία εἶναι δομημένο τὸ σύνολο καὶ τοῦ ἐν λόγῳ κειμένου, προσδιορίζεται τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενο τῆς ὅλης συγγραφῆς: «πῶς ἐγένοντο [sc. τὰ σημάδια] ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους, ἡγουν ἀπὸ τοῦ Ἰσου. πῶς τὸ ἴσον λέγεται ἄφωνον καὶ ἑμφωνον. εἰ μὲν γὰρ ἐστὶ ἄφωνον, πῶς κεῖται μόνον; πάντων γὰρ τῶν ἀφώνων οὐδὲ ἐν κεῖται μόνον, ἀλλὰ δεῖται τῆς φωνῆς ἐπάνω, εἰ δέ ἐστιν ἑμφωνον, πῶς οὔτε ἀναβαίνει, οὔτε κατεβαίνει; καὶ πάλιν [...] πῶς λέγεται ἀρχὴ καὶ θεμέλιον πάντων τῶν σημαδίων [...] τὸ ὀλίγον ἔχει φωνὴν ἀνάγουσαν, καὶ ἡ ὀξεῖα ὡσαύτως. ὁμοίως καὶ ἡ πετασθὴ· ἐπειδὴ τὰ τρία ταῦτα ἰσόφωνα εἰσι, τίνα χρεῖαν ἔχομεν τοῦ πληθους; οὐκ ἀρκεῖ τὸ ὀλίγον ἐὰν τίθηται ἀντὶ τῆς ὀξεῖας καὶ ἀντὶ τῆς πετασθῆς; [...] τὸ ἐν κέντημα, πῶς ἔχει δύο φωνάς, τὰ δὲ δύο κεντήματα μίαν φωνήν, ὀφείλοντα ἔχειν τρεῖς ἢ δύο· πῶς δὲ καὶ μίαν μὲν ἡ ὀξεῖα ἔχει φωνήν, ἡ δὲ διπλῇ φωνήν οὐκ ἔχει, εἰ μὲν γὰρ εἴποις, ὅτι δύο ὀξεῖαι συνήχθησαν ὁμοῦ καὶ ἐγένοντο μία ὑπόστασις, ἢ διότι ἔλαβον τὴν ἀργίαν, καὶ διὰ τοῦτο ἀπέβαλον τὴν φωνήν, ἰδοὺ καὶ οἱ δύο ἀπόστροφοι μία ὑπόστασις ἐγένοντο, ἔχουσι δὲ καὶ φωνήν καὶ ἀργίαν [...] τὸ σείσμα [...] ἄλλοι μὲν γὰρ λέγουσιν ὡς ὑποῤῥοή ἐστὶ, διότι κεῖται ἔμπροσθεν τοῦ πιάσματος, σαλεύει καὶ λέγεται σείσμα· ἄλλοι δέ, ὅτι σημάδιον ἐστὶν ἄφωνον καὶ οὐχ ὑποῤῥοή, ὀνομάζεται δὲ σκώληξ, καὶ ἀπὸ τοῦ σκώληκος γίνεται σείσμα»².

Βεβαίως, ἡ ἀξιοσημεῖωτη πρωτοτυπία τῆς παρούσης θεωρητικῆς συγγραφῆς συνίσταται στὴν πολὺ συχνὴ καταφυγὴ σὲ ἀγιογραφικὰ καὶ πατερικὰ χωρία, ἢ καὶ σὲ ἄλλες γνωστὲς καὶ συνήθεις φράσεις ἐκκλησιαστικῆς ὀρολογίας, προκειμένου δι' αὐτῶν νὰ ἐρμηνευθοῦν, μὲ οἰονεῖ θεολογικὸ λόγον, βασικὰς θεωρητικὰς ἐννοιες τῆς ψαλτικῆς τέχνης. Ἡ τάση αὕτῃ διακρίνεται ἐξ ἀρχῆς τοῦ κειμένου, ὅταν ὁ ὑποτιθέμενος ἐρωτῶν μαθητῆς, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν διδάσκαλό του, προβάλλει ὡς βασικὰ ἐπιχειρήματα τῆς ὀφειλομένης διδαχῆς ἀφ' ἐνὸς μὲν τὴν τοῦ

ὁποίων βλ. προχείρως εἰς ΧΑΤΖΗΘΕΟΔΩΡΟΥ, *Βιβλιογραφία*, σσ. 219-220, 227, 229, 233, 246-247, λήμματα ὑπ' ἀριθμὸν 231, 243, 248, 254, 285]]. Γενικῶς γιὰ τὰ εἰς τύπον ἐρωταποκρίσεων συντεταγμένα θεωρητικὰ κείμενα τῆς ψαλτικῆς τέχνης πρὸς βλ. καὶ ΑΛΙΓΙΖΑΚΗ, *Ἡ ὀκταηχία*, σσ. 140-145.

2. Ὅλες οἱ ἐν συνεχείᾳ παραπομπὲς ἐπὶ τοῦ ἐξεταζομένου ἐδῶ θεωρητικοῦ ἐγχειριδίου γίνονται στὴν τελευταία κριτικὴ ἐκδοσὴ αὐτοῦ (ἡ ὁποία σχολιάζεται εἰδικώτερον κατωτέρω) ἐν προκειμένῳ βλ. *Ακριβεία*, σ. 40²⁻²¹.

Κυρίου ἀγάπην, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν (γνωστὴ ἀπὸ τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιο [κέ', 14-30]) Κυριακὴ παραβολὴ τῶν τάλαντων: «Ἠρώτησέ τις μαθητὴς τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ· δέομαί σου, διδάσκαλε, διὰ τὸν Κύριον, ἐξειπεῖν μοι καὶ ἐρμηνεύσαι τὰ σημάδια [...] ἐρμήνευσόν μοι [...] διὰ τὴν τοῦ Κυρίου ἀγάπην [...] ἀπλῶς ἕκαστα καὶ ὁ Θεὸς πολυπλασιάσαι τὸ δοθέν σοι τάλαντον· ἵνα μὴ κατακριθῇς ὡς ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ὁ τὸ ἀργύριον ἐν τῇ γῇ κρύψας, ἀλλὰ μᾶλλον ἀκούσης παρὰ τοῦ φοβεροῦ κριτοῦ· “εὖ, δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστέ, ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστός, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἰσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου”»³. Ἡ ἀπόκριση τοῦ διδασκάλου διαμορφώνεται ἀναλόγως: «Καὶ ὁ διδάσκαλος πρὸς τὸν μαθητὴν· ἐπειδὴ, ἀδελφέ, διψᾷς μαθεῖν, ἄκουσον νουνεχῶς, καὶ διδάξω σε περὶ τούτων, εἴ τι ὁ Θεὸς ἀποκαλύψει μοι»⁴.

Στὸ παρὸν κείμενο ἀποπειρώμεθα, ἀκριβῶς, εἰδικώτερη ἀναφορὰ στὴν ἐπιστημανθεῖσα ἰδιοτυπία τῆς ἐν λόγῳ θεωρητικῆς συγγραφῆς, διὰ μιᾶς –ἐκ τοῦ ὑποτίτλου ἤδη ὑπεσχημένης– «θεολογικῆς» ἀναγνώσεως

3. Ἀκριβεία, σ. 40¹⁻², 18, 22-26. Ὁ φερόμενος ἐδῶ μαθητὴς καὶ παρακατιῶν ὑπενδυμίζει πρὸς τὸν διδάσκαλό του τὴν ἴδια ἀγιογραφικὴ παραβολή: «Καὶ ὁ μαθητὴς· ὅσα ἔλεγες, διδάσκαλε, δεκτὰ εἰσι καὶ τεχνικά, καὶ οὐκ ἔκρυψας τὸ τάλαντον, ἀλλὰ πλεονάζων ἐδίδασκές με ὡς πρέπει...» (Ἀκριβεία, σ. 86⁴⁷³⁻⁴⁷⁴).

4. Ἀκριβεία, σ. 40²⁶⁻²⁷. Νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἀνωτέρω, ἀρκτική τῆς Ἀκριβείας, στιχομυθία μαθητοῦ-διδασκάλου ἀπαντᾷ ἐπίσης, ἐλαφρῶς παρηλλαχμένη, ἐμβολίμως ἐνὸς ἀνεπιγράφου θεωρητικοῦ κειμένου, τὸ ὁποῖο ἐκ τοῦ κώδικος Vatic. Gr. 872 (τοῦ 18^{ου} αἰῶνος) δημοσιεύει ὁ TARDO, *L'Antica Melurgia Bizantina*, p. 168· καταχωρίζουμε ἐδῶ (διορθώνοντας σιωπηρῶς ὀρισμένα γραμματικὰ ἀβλεπτήματα τῆς ἐκδόσεως Tardo) τὴ σχετικὴ περικοπὴ πρὸς ἄμεση σύγκριστι: «Παρακαλῶ, διὰ τὸν Κύριον, ἐξειπεῖν μοι καὶ ἐρμηνεύσαι ποῖοί εἰσιν οἱ τόνοι καὶ ποῖα τὰ πνεύματα καὶ ποῖα τὰ μέλη. Καὶ ἀκριβῶς ἐν καθ' ἐν πολλαπλασιάσας ἀπὸ τοῦ δοθέντός σοι τάλαντος, ἵνα μὴ κατακριθῇς, ὡς ὁ τὸ ἀργύριον κρύψας, ἀλλ' ἵνα μᾶλλον ἀκούσης ἀπὸ τοῦ δικαίου κριτοῦ· “εὖ, ἀγαθὲ δοῦλε, ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστός, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἰσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ Κυρίου σου”. ἵνα δέ σοι καὶ γὰρ παρέξω, χάριν ὀφωνίου, τὸ κατὰ δύναμιν, λέγω δὲ τὰ τρία τὰ μενουύτζηκα. Νῦν ἐπειδὴ, ἀδελφέ, διψᾷς μαθεῖν, ἄκουσόν μου νουνεχῶς καὶ διδάξω σοι εἴ τι ὁ Θεὸς ἀποκαλύψει τὴν δύναμιν μικράν, εἴ λέγω ταῦτα, ἵνα μὴ λύπην σοι προξενήσω καὶ ταύτην λαμβάνω». Ἐπὶ τοῦ παρόντος, ὁ περαιτέρω σχολιασμός τοῦ ἐν λόγῳ φαινομένου ἐκφεύγει τῶν ὁρίων τοῦ παρόντος κειμένου· ἡ ἐπιλεκτικὴ, πάντως, προσφυγὴ τοῦ ἀδήλου συντάκτου τῆς Ἀκριβείας σὲ προϋφιστάμενες ὁμοειδεῖς θεωρητικὲς πραγματείες, μὲ συνάπεια ἐπουσιώδεις ἢ οὐσιαστικώτερες ἐξ αὐτῶν ἐπιρροές, ἀποτελεῖ, ἀναμφιβόλως, μιὰν πρώτην, εὐλόγως διατυπουμένην, εἰκασία.

τοῦ ὅλου κειμένου· τὰ κυριώτερα «ἐρωτήματα» ποὺ «ὑποβάλλουμε» στὸν ἄδηλο, δυστυχῶς, συντάκτη τοῦ ἐγχειριδίου τῆς *Ἀκριθείας* κατατείνουν σὲ ἐρμηνευτική ἀνίχνευση τῆς διαπιστευμένης διαρκούς «σχαινοβασίας» τοῦ μεταξὺ *θεολογίας* καὶ *μουσικολογίας* ἥ, ἀκριθέστερα, μεταξὺ τύπου καὶ οὐσίας, ἐπιφάσεως καὶ ἀληθείας, συμβόλου καὶ ὄντως νοουμένου· ἀποσκοποῦν, ἐν κατακλείδι, σὲ λειτουργικὴ αἰτιολόγηση τῆς «θεολογικῆς διαστάσεως» ἐνὸς θεωρητικοῦ ἐγχειριδίου τῆς ψαλτικῆς τέχνης.

6. Ἡ παράδοση τοῦ κειμένου

Τὸ ὑπὸ ἐξέταση σύγγραμμα μᾶς εἶναι γνωστὸ ἀπὸ πολὺ παλαιά, μέσῳ δύο κυρίως πηγῶν· ἥτοι, γενικῶν καταλόγων χειρογράφων καὶ ἐιδικῶν μουσικολογικῶν ἄρθρων καὶ μελετῶν. Ἐξ ὧσιν, τοῦλάχιστον, γνωρίζουμε, πρῶτος χρονολογικῶς ἐπεσήμανε τὴν ὑπαρξή του, κατὰ τὸ ἔτος 1891, ὁ Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ὅταν, κατὰ τὴν περιγραφή τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 332 κώδικος τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἱεροσολύμων, δημοσίευσε τὴν ἐπιγραφή καὶ τὴν ἀρχὴ τοῦ (ἀνθολογουμένου στὸν ἐν λόγω κώδικα) θεωρητικοῦ ἐγχειριδίου⁵. Ἐνα χρόνο ἀργότερα οἱ Ἰωάννης καὶ Ἀλκιβιάδης Σακκελίων γνωστοποίησαν τὴν ἀνθολόγηση τοῦ ἰδίου κειμένου καὶ στοὺς ὑπ' ἀριθμὸν 965 καὶ 968 κώδικες τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, μὲ μνεία, ἐπίσης, τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἐγχειριδίου⁶. Ὁμοίως, κατὰ τὸ ἔτος 1895, ὁ Σπυρίδων

5. Βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη Α'*, σ. 376 [: «Ἀδήλου “ἀκρίθεια κατ’ ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν τῶν τόνων τῆς παπαδικῆς τέχνης”. / Ἀρχ. “Ἡρώτησέ τις τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ· δέομαί σου διδάσκαλε διὰ τὸν Κύριον ἐξεῖπέν μοι καὶ ἐρμηνεύσαι τὰ σημάδια”»].

6. Βλ. ΣΑΚΚΕΛΙΩΝΟΣ, *Κατάλογος*, σ. 174 [: «Ἀκρίθεια κατ’ ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν τῶν τόνων τῆς παπαδικῆς τέχνης» (γιὰ τὸν κώδικα EBE 965) καὶ «Ἀκρίθεια καὶ διδασκαλία τῆς μουσικῆς τέχνης κατ’ ἐρωταπόκρισιν τῶν τόνων καὶ σημαδίων καὶ φωνῶν τῆς παπαδικῆς τέχνης» (γιὰ τὸν κώδικα EBE 968)]. Σημειωτέον ὅτι μνεία τῆς σχετικῆς ἐπιγραφῆς τοῦ κώδικος EBE 968 ἀπαντᾷ ἐπιπροσθέτως καὶ εἰς: ΨΑΧΟΙ, *Δημοσίευσis ἀρχαίων χειρογράφων* [βλ. συγκεκριμένως: Φόρμιγξ, περ. Β', ἔτος Β', ἀριθμ. 3-4, Ἀθῆναι 15-31 Μαΐου 1906, σ. 5: «Τὸ χειρόγραφον τοῦτο (sc. ὑπ' ἀριθμὸν 968 τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης) περιέχον ἐν πρώτοις τὴν εἰς τὸν Δαμασκηνὸν (κακῶς) ἀποδιδομένην θεωρίαν τῆς μουσικῆς τὴν ἐπιγραφομένην: “Ἀκρίθεια καὶ

Λάμπρος, περιγράφοντας τὸν ἀγιορειτικὸ κώδικα Κουτλουμουσίου 461, ἐπεσήμανε, μὲ ἀναγραφή τοῦ τίτλου τοῦ ὑπὸ ἐξέταση κειμένου, τὴν καταχώρισή του στὸ μνημονευθὲν χειρόγραφο⁷. Βάσει τῆς ἀνωτέρω, ἕως τοῦ ἔτους 1895 γνωστῆς, χειρόγραφης παραδόσεως τῆς ἐν λόγῳ θεωρητικῆς συγγραφῆς (ἦτοι, κώδικες Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἱεροσολύμων 332, EBE 965, EBE 968 καὶ Κουτλουμουσίου 461) ὁ Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς ἔκαμε ἐκ νέου λόγο περὶ αὐτῆς, μὲ μνεῖα, πάλι, τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κειμένου, σὲ σχετικὸ (κατὰ τὸ ἔτος 1899 χρονολογούμενο) δημοσίευσμά του⁸. Ταυτοχρόνως, ὁ Jan-Baptiste Thibaut, συμπληρώνοντας τὸ ἀνωτέρω δημοσίευμα τοῦ Κεραμέως, προσέθεσε στὴ χειρόγραφη παράδοση τῆς συγκεκριμένης θεωρητικῆς συγγραφῆς καὶ τὸν ὑπ' ἀριθμὸν 811 κώδικα τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου⁹. Βεβαίως, τὸν τελευταῖο κώδικα περιέγραψε ἀργότερα ὁ μνημονευθεὶς Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς στὸν κατὰ τὸ ἔτος 1915 κυκλοφορηθέντα σχετικὸ κατάλογό του (τὸ χειρόγραφο παρουσιάζεται ἐκεῖ ὑπὸ τὸν ἀριθμὸ 890), ὅπου μνημονεύεται ὁμοίως ἡ ἐπιγραφή καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ συγκεκριμένου θεωρητικοῦ ἐγγχειριδίου¹⁰.

Στὴ διεθνῇ μουσικολογικῇ βιβλιογραφίᾳ ἡ συγκεκριμένη θεωρητικὴ

διδασκαλία τῆς μουσικῆς τέχνης κατ' ἐρωταπόκρισιν τῶν τε τόνων καὶ σημαδίων καὶ φωνῶν τῆς παπαδικῆς τέχνης"...»].

7. Βλ. ΛΑΜΠΡΟΥ, *Κατάλογος Α'*, σ. 318 [: «*Ακριβεία κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν τῶν τόνων τῆς παπαδικῆς τέχνης ὑπερβαύμαστος*»]. Δυστυχῶς, κατὰ τὸ ἔτος 1977, ὅταν ὁ καθηγητῆς Γρηγόριος Θ. Σπάδης καταλογογράφησε τὰ μουσικὰ χειρόγραφα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Κουτλουμουσίου, ὁ ὡς ἄνω κώδιξ δὲν ἀνευρέθη στὴ βιβλιοθήκῃ τῆς Μονῆς· βλ. σχετικῶς ΣΤΑΘΗ, *Τὰ χειρόγραφα Γ'*, σσ. 213 καὶ 369.

8. Βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, Βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἐγγχειρίδια, σ. 115, λῆμμα 12 [ὅπου μεταφέρονται ἀκριβῶς οἱ παρατεθεισες ἤδη ἀνωτέρω (στὶς ὑποσημ. 5, 6, 7) ἐπιγραφές (καὶ ἡ ἀρχή) τῆς ἐν λόγῳ θεωρητικῆς συγγραφῆς].

9. Βλ. THIBAUT, *Les traités de musique byzantine*, σ. 479 (ὅπου καὶ πάλι ἀπαντᾷ μνεῖα τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κειμένου [: «*Son titre est: Ακριβεία κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν τῶν τόνων τῆς παπαδικῆς τέχνης. Il commence ainsi: "Ἡρώτησέ τις μαθητῆς τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ" etc*»]). Τὴν ἴδια ἀκριβῶς πληροφορία ἐπαναλαμβάνει ὁ μνημονευθεὶς μελετητῆς στὸ βιβλίο του. *Origine byzantine de la notation neumatique de l'Église latine*, pp. 44-45.

10. Βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη Ε'*, σ. 321 [: «*"Ακριβεία κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν τῶν τόνων τῆς παπαδικῆς τέχνης". / Αρχ. "Ἡρώτησέ τις μαθητῆς τὸν διδάσκαλον"*»].

συγγραφή κατέστη κυρίως γνωστή από την (άοριστη ἐν πολλοῖς καὶ πάντως ἄνευ ἀναφορᾶς τοῦ τίτλου τῆς συγγραφῆς) μνεία πολυαρίθμων ἢ εὐαρίθμων, κατὰ περίπτωσιν, περικοπῶν αὐτῆς πρωτίστως σὲ σχετικὰ μελετήματα τοῦ J.-B. Thibaut¹¹, ἢ καὶ δευτερευόντως τοῦ

11. Εἶναι ἐν γένει γνωστὸ ὅτι ὁ J.-B. Thibaut ἀξιοποίησε τὰ καταχωρισμένα στὸν κώδικα EBE-MPT 811 θεωρητικὰ ἐγχειρίδια τῆς ψαλτικῆς τέχνης (εἴτε χρησιμοποιώντας ἐπὶ μέρους περικοπὲς αὐτῶν εἴτε δημοσιεύοντας ἐκτενέστερα τμήματα αὐτῶν) σὲ μιὰ σειρά ὁμοειδῶν μελετημάτων του, ἢ λεπτομερὲς ἀπαρίθμηση τῶν ὁποίων παρέλκει ἐδῶ· ἐπισημαίνουμε, εἰδικώτερα, ὅτι ἀποσπάσματα τῆς Ἀκριθείας ἐντοπίζονται σὲ δύο ὁμοτίτλα ἄρθρα τοῦ ἰδίου, δημοσιευμένα στὸν τρίτο καὶ ἕκτο, ἀντιστοίχως, τόμο τῆς ἐπετηρίδος *Izvestija Russkago Archologiceskago Instituta v Konstantinopole* [κατὰ «μεταγραφὴ λατινιστί» τοῦ ρωσιστῆ πρωτοτύπου τίτλου], ὡς ἀκολούθως:

Στὸ πρῶτο ἄρθρο, *La notation de st. Jean Damescène ou Hagiopolite*, pp. 138-179, ἢ ὑπὸ ἐξέτασιν θεωρητικὴ συγγραφή μνημονεύεται ὡς «Anonyme E» καὶ χρησιμοποιεῖται εὐρύτατα κατὰ διττὴ τακτικὴ· στὸ κύριο κείμενο τῆς μελέτης (εἰδικώτερα δὲ στὶς ἐνότητες IV-VII [σσ. 147-174], ὅπου ἐξετάζονται τὰ φωνητικὰ καὶ τὰ ἄφωνα σημάδια τῆς βυζαντινῆς σημειογραφίας) ὁ συγγραφεὺς τεκμηριώνει τὶς θεωρητικὲς παρατηρήσεις τοῦ ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ μέσῳ διαφόρων ἀποσπασμάτων τῆς Ἀκριθείας, τὰ ὁποῖα, θεθαίως, παραδέτει σὲ γαλλικὴ μετάφρασιν, στὶς δὲ ὑποσελίδες σημειώσεις καταχωρίζει ἐλληνιστὶ αὐτοῦσιες περικοπὲς τῆς ἰδίας θεωρητικῆς συγγραφῆς. [Σημειωτέον ὅτι σὲ ἄμεση ἐξάρτησιν πρὸς τὶς πηγὰς τοῦ παρόντος ἁρθροῦ φαίνεται νὰ τελοῦν καὶ τὰ ὁμοειδῆ –περὶ τῶν φωνητικῶν καὶ ἁφώνων σημάτων τῆς ψαλτικῆς τέχνης– σχόλια, τὰ ὁποῖα ὁ ἴδιος συγγραφεὺς διετύπωσε ἄργότερα στὸ τρίτο καὶ τέταρτο κεφάλαιον τοῦ βιβλίου του. *Origine byzantine de la notation neumatique de l'Église latine*, pp. 33-81, ὅπου σὲ ἐπὶ μέρους ὑποσελίδες σημειώσεις μνημονεύονται οἱ ἴδιες σχεδόν, κατὰ τι μάλιστα διευρυμένες, περικοπὲς τῆς Ἀκριθείας. (Ἀκριθῶς αὐτὴ τὴν παράθεσιν ἐκτενῶν ἀποσπασμάτων τοῦ «Ἀωνοῦμου E» στὸ τελευταῖον βιβλίον ἐπεσήμανε καὶ ὁ HANNICK, *Die lehrschriften zur byzantinischen kirchenmusik*, p. 211, note 97 [= HANNICK, *Τὰ διδασκτικὰ συγγράμματα*, σ. 424, ὑποσημ. 101])). Λεπτολογοῦντες, παραθέτουμε ἐν συνεχείᾳ τὶς χρησιμοποιούμενες περικοπὲς τῆς Ἀκριθείας [ἢ κυρίως παραπομπὴ ἀναφέρεται στὸ μνημονευθὲν ἄρθρο, ἐνῶ ταυτοχρόνως –γιά τὶς περιπτώσεις συμπτώσεως καὶ πρὸς ἀποφυγὴν ἐπαναλήψεως τῶν ἰδίων ἀποσπασμάτων τῆς Ἀκριθείας– σημειώνουμε ἐντὸς ἀγκυλῶν καὶ μιὰ δευτερεύουσα ἀντίστοιχη παραπομπὴ στὸ ἐπισημανθὲν βιβλίον· σὲ ὅλα τὰ ἐφ' ἐξῆς μεταφερόμενα ἐδῶ ἀποσπάσματα τῆς Ἀκριθείας, διορθώνουμε σιωπηρῶς μόνον τὰ προφανῆ τυπογραφικὰ ἀβλεπτήματα ἢ ὀρισμένα ἐξόφθαλμα ὀρθογραφικὰ καὶ συντακτικὰ λάθη (συγγνωστά, ἴσως, γιά ξενόγλωσσες μελέτες), διατηρώντας κατὰ τὰ λοιπὰ τὴν στιξὴν καὶ τὴν ὅλην μορφήν τῶν ἐκάστοτε πρωτοτύπων κειμένων]: p. 152, note 1 [= p. 47, note 3] (: «Ὁ Θεὸς πρότερον ἐποίησε τὸ σῶμα τοῦ Ἀδάμ ἐκ τῆς γῆς ὕστερον δὲ ἔθηκε τὸ πνεῦμα αὐτοῦ εἰς τὸ σῶμα οὕτως οὖν καὶ ὁ ποιήσας τὰ σημάδια, πρότερον ἐποίησε τὰ σώματα, ὕστερον δὲ τὰ πνεύματα, καὶ ὡς προείπομεν, ὅτι τὸ σῶμα

υποτάσσεται ὑπὸ τοῦ πνεύματος, καὶ οὐχὶ τὸ πνεῦμα ὑπὸ τοῦ σώματος» [= Ἀκριβεία, σσ. 82-84⁴⁴³⁻⁴⁴⁷]), p. 153, notes 2, 3 (: «...τὰ δύο κεντήματα ἔξω τῆς τάξεώς ἐστι τῶν φωνηέντων σημαδίων, πῶς δέ; διότι πνεῦμα οὐκ ἔστιν, οὔτε σῶμα, τὸ μὲν γὰρ πνεῦμα ὑποτάσσει, τὸ δὲ σῶμα ὑποτάσσεται, ταῦτα δὲ τὰ δύο κεντήματα, οὔτε ὑποτάσσουσιν, οὔτε ὑποτάσσονται» [= Ἀκριβεία, σ. 74³¹⁸⁻³²¹]. «Τὰ δὲ ἡμίφωνά εἰσι ταῦτα, τὸ τζάκισμα, τὸ παρακάλεσμα καὶ ἡ παρακλητική» [= Ἀκριβεία, σ. 68²⁴⁴⁻²⁴⁵]), p. 160, note 1 [= p. 60, note 1] (: «Ἄμα γὰρ τῷ ἀνοῖξαι τὸ στόμα πρὸς τὸ ψάλλειν μέλος ἢ στιχηρόν ἢ εἰρμόν, ἐκείνῳ ἐστὶν τὸ ἴσον, ἡγουν ἀρχὴ ἐστὶ πάντων τῶν ἡχημάτων. ὁμοίως δὲ ἐστὶ καὶ εἰς τὸ τέλος, ὅτι πάντα τὰ στιχηρὰ μετὰ ἴσου τελειοῦνται» [= Ἀκριβεία, σ. 64¹⁸⁷⁻¹⁸⁹]), p. 161, note 1 [= p. 61, note 1] (: «Ἐχει δὲ τὴν δύναμιν ταύτην, ὅτι ἀφώνει τὰ φωνήεντα, ἡγουν τὴν ὀξεῖαν, τὴν πεταστήν, καὶ τὸ κούφισμα, καὶ κεῖται ἐπάνω τῶν φωνηέντων καὶ τῶν ἀφώνων, ὡς βασιλεὺς πάντων τῶν σημαδίων» [= Ἀκριβεία, σ. 42⁴⁷⁻⁵⁰]), p. 162, notes 1, 2, 3 [= p. 61, note 5 καὶ p. 52, note 1, γιὰ τὴν δευτέρη καὶ τρίτη περικοπή] (: «Ἡ δὲ ὀξεῖα θρασύτερόν ἐστι σημάδιον, ἐπάνω γὰρ κρούει τὴν φωνὴν καὶ καταβαίνει χωρὶς ἀργείας ὑποκάτω» [= Ἀκριβεία, σ. 52¹⁰⁷⁻¹⁰⁸]). «Ὅταν ἔχῃ ἡ ὀξεῖα ὀπίσω αὐτῆς ἀργεῖαν, εἴτε διπλὴν, εἴτε δύο ἀποστροφούς, τότε γίνεται ἡ φωνὴ τῆς ὀξεῖας ἐλαφρότερα, καὶ οὐχὶ ὀξύτερα, καὶ διὰ τοῦτο γίνεται ἔμπροσθεν αὐτῆς ἰσασμός» [= Ἀκριβεία, σ. 54¹²⁰⁻¹²³]. «Καὶ ὁ λέγων, ὅτι τὸ κούφισμα ἡμίφωνόν ἐστι σφάλλεται καὶ οὐ νοεῖ τί λέγει, ἀλλὰ τελείαν μὲν φωνὴν ἔχει ἐλαφρότεραν δὲ τῆς πεταστής, ὥσπερ καὶ τὸ ὀλίγον ἐλαφρότεραν τῆς ὀξεῖας» [= Ἀκριβεία, σ. 68²⁴²⁻²⁴⁴]). «Τὸ κούφισμα πεταστή ἦν, καὶ ἔδηκεν ὁ ποιητὴς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν αὐτῆς συνημμένον αὐτῇ κάππα στοιχείον, καὶ δῆλον ὅτι κουφίζεται καὶ κατὰ τὴν φωνὴν καὶ κατὰ τὴν χειρονομίαν, καὶ διὰ τοῦτο λέγεται κούφισμα» [= Ἀκριβεία, σ. 68²³²⁻²³⁴]), p. 164, note 2 [= p. 52, note 4] (: «οἱ δὲ δύο ἀπόστροφοι, εἰ καὶ μία ὑπόστασις ἐγένετο, ἀλλ' ἔχουσι καὶ φωνὴν καὶ ἀργεῖαν, καὶ χειρονομίαν» [= Ἀκριβεία, σ. 102⁷⁰⁹⁻⁷¹⁰]), pp. 164-165, note 1 (: «Ὁ λόγος καὶ ἡ ἐρμηνεία τῆς ἀνορούς, ὁμοίως ἐστὶ τῇ τῶν δύο κεντημάτων, ὅτε γὰρ ἐτέλεσεν ὁ τεχνίτης τὰς ἀνιούσας φωνὰς τότε ἐποίησε τὰ δύο κεντήματα, οὕτως οὖν μετὰ [τὸ] τελέσαι καὶ τὰς κατιούσας φωνὰς ἐποίησε τὴν ὑπορορήν, ἐκεῖνα μὲν οὖν διὰ σάλευμα ἐγένοντο ἐν τῇ ἀναβάσει, αὕτη δὲ ἵνα ῥέῃ, ἡγουν τρέχῃ ἐν τῇ καταβάσει, καὶ ὥσπερ εἶπομεν ὅτι τὰ δύο κεντήματα σημάδιον εἰσιν, οὔτε πνεῦμα οὔτε σῶμα, ἡγουν οὔτε ὑποτάσσον, οὔτε ὑποτασσόμενον, ὡσαύτως καὶ ἡ ὑπορορή, οὔτε ὑποτάσσει οὔτε ὑποτάσσεται, εἰ μὴ μόνον ἐν τῷ σείσματι καλύπτονται αἱ δύο φωναὶ αὐτῆς τουτέστιν ἐμποδίζονται» [= Ἀκριβεία, σσ. 122-124⁸⁹³⁻⁹⁰¹]), p. 165, notes 1, 2 [= p. 53, note 3, γιὰ τμημα (ἔως «φωνῶν») τῆς δευτέρας περικοπῆς] (: «τὸ δὲ ἐλαφρόν ἀντὶ τοῦ κεντήματος, ὅτι καὶ αὐτὸ πνεῦμα λέγεται, ὅτι ὑποτάσσει τὸν ἀπόστροφον, ὅτε τίθεται ἔμπροσθεν αὐτοῦ, ὅτε δὲ ἐπάνω, τότε ἔχει ὁ μὲν ἀπόστροφος τὴν ἑαυτοῦ φωνὴν, ἥτοι μίαν, τὸ δὲ ἐλαφρόν τὰς οἰκειὰς δύο» [= Ἀκριβεία, σ. 88⁴⁹⁴⁻⁴⁹⁷]. «ὡς προεῖπομεν τοίνυν, περὶ τῆς ὑψηλῆς, ὅτι πέρας ἐστὶ τῶν ἀνιουσῶν φωνῶν, οὕτω φάμεν καὶ περὶ τῆς χαμηλῆς, ὅτι τέλος ἐστὶ τῶν κατιουσῶν φωνῶν, τουτέστιν οὐκ ἔχομεν ἕτερον σημάδιον ἴδιον περιέχον πέντε φωνὰς, ἀλλ' ὅτε χρήσεις πέντε φωνὰς, θές τὸν ἀπόστροφον καὶ ἐπάνω τὴν χαμηλὴν καὶ ἰδοὺ ἔχεις τὰς πέντε, εἰ δὲ θέλεις ἔξ. etc.» [= Ἀκριβεία, σ. 96⁶³³⁻⁶³⁷]), p. 166, note 1 [= p. 58, note 2] (: «Ὅτι τῶν σημαδίων ἕκαστον ἔχει ιδιότητά τινα, ἄλλο

μὲν ἔχει [φωνήν] χωρὶς ἀργείας, οἷον τὸ ὀλίγον, ἢ ὀξεῖα, ἢ πεταστή, καὶ τὸ κούφισμα, ἕτερον δὲ ἔχει ἀργείαν χωρὶς φωνῆς, οἷον ἢ διπλὴ καὶ τὸ κράτημα, ἄλλο δὲ οὔτε φωνήν ἔχει οὔτε ἀργείαν εἰ μὴ μόνον χειρονομίαν, οἷον ἢ βαρεῖα, τὸ πιάσμα, τὸ ἀντικένωμα, τὸ κύλισμα, τὸ ξηρόν κλάσμα, τὸ ψηφιστόν, τὸ τρομικόν, τὸ ἐκστρεπτόν, τὸ σύναγμα, καὶ τὸ ἀπόδεσμα, πάντα ταῦτα ἄφωνα εἰσι, καὶ χειρονομίαν μὲν ἔχουσι, χρῆζουσι δὲ καὶ φωνῶν ἀνιουσῶν καὶ κατιουσῶν» [= Ἀκριβεία, σ. 102⁷⁰²⁻⁷⁰⁹]), p. 167, note 2 (: «Ὅτε γὰρ κεῖται τὸ τζάκισμα ἐπάνω τῆς ὀξεῖας, γίνεται ἡ ὀξεῖα στερεωτέρα τῆς ἄλλης ὀξεῖας τῆς ἄνευ τζακίσματος, οὔτε οὖν καὶ τὸ παρακάλισμα δίδωσι τοῖς ἴσοις τοῖς κειμένοις ἐπάνω αὐτοῦ δύναμιν εἰς τὸ μέλος, καὶ φαίνονται ὡς φωνήεντα, ὡσαύτως καὶ ἡ παρακλητική, ἡγουν παρακλαίει, ποιεῖν μικρὰ ἀργίαν, καὶ τὸ μέλος οἶονεῖ παράκλησίν τινα καὶ ἰκεσίαν ἐμφαίνειν. καὶ διὰ τῆς παρακλήσεως ταπεινὸν καθίσταται ὡς ἡμίφωνον» [= Ἀκριβεία, σσ. 68-70²⁴⁶⁻²⁵²]), p. 168, note 5 (: «Ἡρμηνεύσά σου πάλιν διὰ ποίαν αἰτίαν ἐγένετο ἄφωνον, τὸ δὲ πῶς σαλεύει καὶ οὐκ ἔχει φωνήν, μὴ θαύμαζε, ἰδοὺ γὰρ τὸ γοργόν, ἄφωνόν ἐστι, καὶ σαλεύει τὸ τρομικόν, καὶ τὸ πελαστόν καὶ πάσας τὰς ἀνιούσας καὶ κατιούσας φωνὰς ὅπου τίθεται καὶ διὰ τοῦτο λέγεται γοργόν» [= Ἀκριβεία, σ. 136¹⁰³⁴⁻¹⁰³⁸]), p. 169, note 3 (: «Καὶ πάντοτε ἔχει τὰς ἀνιούσας φωνὰς καὶ τὰς κατιούσας, τὸ δὲ ἀντικένωμα ὁμοιον τούτῳ ἐστὶ» [= Ἀκριβεία, σ. 116⁸⁵⁵⁻⁸⁵⁶]), p. 171, notes 1, 2 [= p. 61, notes 3, 4] (: «Ὡς προείπομεν ὅτι τὸ ὀλίγον ἐκ τοῦ ἴσου ἐγένετο ὥσπερ καὶ τὸ ἴσον ὅταν τίθεται μόνον χωρὶς διπλῆς ἢ κρατήματος οὐκ εὐρίσκεται ὁ ἀπόστροφος ἐμπροσθεν αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀνάβασις, ἢ ἕτερα ἴσα» [= Ἀκριβεία, σ. 48⁹⁰⁻⁹³]. «Ἐχει δὲ πάλιν τὸ ὀλίγον χάρισμα πλέον τῆς ὀξεῖας καὶ τῆς πεταστής, ὅτι τίθεται καὶ εἰς ὅλα τὰ ἄφωνα ἡγουν τὰ τῆς χειρονομίας καὶ οὐκ εὐρίσκομεν ὀξεῖαν, ἢ πεταστήν εἰς κράτημα, οὔτε [εἰς] βαρεῖαν, οὔτε εἰς πιάσμα, οὔτε εἰς ἀντικένωμα, οὔτε εἰς ἀπόδεσμα, εἰ μὴ τὰ τρία ταῦτα, τὸ ἴσον, τὸ ὀλίγον καὶ τὸν ἀπόστροφον» [= Ἀκριβεία, σ. 64¹⁷⁸⁻¹⁸²]), p. 172, notes 1, 4 [= p. 62, notes 2, 4] (: «Οὐκ εὐρίσκομεν πολλὰς πεταστάς εἰς μίαν συλλαβὴν ὥσπερ τὸ ὀλίγον, ἀλλὰ μίαν] μόνην, εὐρίσκεται δὲ πεταστή ἐμπροσθεν ἄλλης πεταστής εἰς δύο συλλαβὰς ἀλλὰ ἡ μία ἀνιούσα, ἡ δὲ ἄλλη κατιούσα, χρῆζει δὲ πρώτῃ ἀργείαν ὀπίσω αὐτῆς, ὡς προείπομεν εἰς τὴν ὀξεῖαν» [= Ἀκριβεία, σ. 62¹⁷⁰⁻¹⁷³]. «Ὡς δὲ τίθεται τὸ ὀλίγον, τίθεται καὶ ὁ ἀπόστροφος, ἡγουν εἰς τὴν διπλὴν, εἰς τὸ κράτημα, εἰς τὴν βαρεῖαν, καὶ εἰς πάντα τὰ σημάδια τῆς χειρονομίας φωνήεντα δὲ καὶ ἄφωνα, ὁμοίως καὶ ὅπου τίθεται τὸ ἴσον ἐκεῖ καὶ ὁ ἀπόστροφος» [= Ἀκριβεία, σ. 106⁷⁵⁵⁻⁷⁵⁸]), p. 173, notes 2, 3, 4, 5 [= p. 63, notes 1, 2, 3, 4] (: «Εἰ μὴ μόνον τίθεται ἡ παρακλητική ἐπάνω τῆς ὀξεῖας διὰ τὸ μέλος» [= Ἀκριβεία, σ. 112⁸²⁶⁻⁸²⁷]. «Ἡ δὲ βαρεῖα, διότι συνάγει τὰς ἀνιούσας καὶ τὰς κατιούσας εἰς μίαν συλλαβὴν, ἀλλάσσει καὶ τὴν χειρονομίαν πρὸς τὸ εὐρίσκόμενον ἐμπροσθεν, ἡγουν βαρεῖα καὶ ἐμπροσθεν ὀξεῖα βαρεῖα καὶ ἐπάνω ὀλίγον καὶ τζάκισμα, καὶ ὑποκάτω ἀπόστροφος, καὶ ἐμπροσθεν ἕτερος ἀπόστροφος» [= Ἀκριβεία, σ. 114⁸³⁸⁻⁸⁴²]. «Ὡσαύτως καὶ τὸ τζάκισμα τίθεται εἰς τὴν ὀξεῖαν ἢ εἰς τὸ ὀλίγον διὰ τὸ κρούσμα» [= Ἀκριβεία, σ. 112⁸²⁹⁻⁸³⁰]. «Τὸ τζάκισμα ἔχει τὸ χάρισμα τοῦτο ὅτι τίθεται εἰς πάντα τὰ σημάδια φωνήεντά τε καὶ ἄφωνα καὶ εἰς τὸ ἴσον» [= Ἀκριβεία, σ. 14⁸⁴⁴⁻⁸⁴⁵]). Νὰ προστεθεῖ μόνον ἐδῶ ὅτι στὸ βιβλίῳ *Origine byzantine de la notation neumatique de l'Église latine*, μνημονεύονται ἐπιπροσδέτως οἱ ἀκόλουθες πέντε περιχοπές τῆς Ἀκριβείας p. 53, note 2 (: «Δικαίως εἶπας,

J.-B. Rebours¹², ἐκ τῶν ὁποίων ἀρύονται ὁμοειδῆ ἀποσπάσματα τῆς

διδάσκαλε, ὅτι οἱ δύο αὐλοί, διότι ἐγένοντο μία ὑπόστασις, μίαν φωνὴν ἔχουσιν ὅμως δὲ εἰ καὶ μία ἐστὶν ἀπὸ τῶν δύο, ἀλλ' οὖν τρανωτέρα ἐστὶν ἢ ἐκ τῶν δύο φωνῇ τῆς ἀπὸ τοῦ ἐνός: –Φρονίμως εἶπας κάγω δείξω σοι, ὅτι καὶ τὰ δύο κεντήματα, εἰ καὶ μίαν φωνὴν ἔχουσι, καὶ συντομωτέραν τοῦ ὀλίγου, ἀλλ' οὖν καὶ μειζονα καὶ τιμωτέραν αὐτοῦ, καὶ τῆς πεταστῆς...» [= Ἀκρίβεια, σ. 80⁴¹⁴⁻⁴¹⁹]], p. 58, note 3 (: «Nūn δὲ διαφέρει ἕκαστον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ποιήσαντος τὰ σημάδια, ἡ μὲν παρακλητική, καὶ τὸ τζάκισμα, καὶ τὸ παρακάλεσμα, καὶ τὸ ἀπόδεσμα, διὰ τὴν χειρονομίαν καὶ μόνον· ἡ δὲ βαρεῖα καὶ τὸ πιάσμα, καὶ τὸ σείσμα, καὶ τὸ ἀντικένωμα, καὶ τὸ ξηρόν κλάσμα, διὰ δύο τινὰ ἐγένοντο· ἐν μὲν διὰ τὰ ἀλλάγματα τῆς χειρονομίας, ἕτερον δὲ ἵνα συνάξωσιν ἀμφοτέρα, ἡγουν τὰς ἀνιούσας [φωνάς] καὶ τὰς κατιούσας συνηγμένως» [= Ἀκρίβεια, σ. 112⁸¹⁵⁻⁸²⁰]], p. 60, note 2 (: «Οὐχ ὑποτάσσει (τὸ ἴσον) τὸ ὀλίγον, ὅτι ταπεινὸν σημάδιόν ἐστιν, ὃ γὰρ βασιλεὺς τοὺς ὑπερηφάνους ὑποτάσσει, καὶ οὐχὶ τοὺς ταπεινοὺς» [= Ἀκρίβεια, σ. 46⁷⁴⁻⁷⁵]], p. 62, note 3 (: «Διὰ τοῦτο οὐ τιθεῖσιν οἱ τεχνῖται πολλὰς φωνάς εἰς τὸ κούφισμα οὐδὲ ἀνιούσας, οὐδὲ κατιούσας» [= Ἀκρίβεια, σ. 86⁴⁶⁵⁻⁴⁶⁶]], p. 80, note 2 (: «ὅτε δὲ (ὑπορροή) τίθεται μετὰ τοῦ πιάσματος διὰ τὸ σάλευμα, ἀποβάλλει καὶ τὸ ὄνομα καὶ τὰς φωνάς, καὶ λέγεται σείσμα, ὅτι σείει τὰ ἄλλα» [= Ἀκρίβεια, σ. 132⁹⁸³⁻⁹⁸⁴]]).

Στὸ δεύτερο ἄρθρο, La notation de Koukouzelès, pp. 361-396, ἡ χρῆσις τοῦ ἐγγχειριδίου τῆς Ἀκριβείας [τὸ ὁποῖο ἐδῶ ὁ συγγραφεὺς χαρακτηρίζει παραδόξως ὡς «Anonyme D» (βλ. αὐτόθι, σσ. 377, 380, 382, 389)] ἐξιχνιάζεται ὁμοιοτρόπως ἀπὸ τῆς ὡς ἀκολούθως μνημονεύμενης περικοπῆς τῆς ἐν λόγῳ θεωρητικῆς συγγραφῆς: p. 367, note 3 (: «νῦν δὲ διαφέρει ἕκαστον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ποιήσαντος τὰ σημάδια· ἡ μὲν παρακλητική, καὶ τὸ τζάκισμα, καὶ τὸ παρακάλεσμα καὶ τὸ ἀπόδεσμα, διὰ τὴν χειρονομίαν καὶ μόνον· ἡ δὲ βαρεῖα, καὶ τὸ πιάσμα, καὶ τὸ σείσμα, καὶ τὸ ἀντικένωμα, καὶ τὸ ξηρόν κλάσμα, διὰ δύο τινὰ ἐγένοντο· ἐν μὲν διὰ τὰ ἀλλάγματα τῆς χειρονομίας, ἕτερον δὲ ἵνα συνάξωσιν ἀμφοτέρα, ἡγουν τὰς ἀνιούσας [φωνάς] καὶ τὰς κατιούσας συνηγμένως» [= Ἀκρίβεια, σ. 112⁸¹⁵⁻⁸²⁰]], p. 377, notes 2, 5 (: «καὶ τὸ τζάκισμα ἡμίφωνον καὶ κρούσμα» [= Ἀκρίβεια, σ. 128⁹⁴⁴]. «ὁμοίως καὶ τὸ παρακάλεσμα μετὰ τοῦ τζάκισματος χειρονομεῖται· ἀμφοτέρα γὰρ ιδιότητα ἔχουσιν εἰς τὴν χειρονομίαν» [= Ἀκρίβεια, σ. 114⁸³³⁻⁸³⁴]], p. 381, notes 3, 5 (: «πάλιν λογίζεται ἡ βαρεῖα ὥσπερ σῶμα τοῦ κεντήματος καὶ τοῦ ἐλαφροῦ» [= Ἀκρίβεια, σ. 72³⁰⁶⁻³⁰⁷]. «κρούει [τὸ ὀλίγον] ὑψηλὰ καὶ καταβαίνει, ἀλλ' οὐκ ἔστι μόνον, εἰ μὴ μετὰ ψηφιστοῦ γίνεται τὸ κρούσμα» [= Ἀκρίβεια, σ. 48⁸²⁻⁸³]], p. 389, note 3 (: «οὕτω δὲ καὶ κυλισμαντικένωμα ἐν τῷ ψαλτικῷ εὐρίσκεται μόνον» [= Ἀκρίβεια, σ. 116⁸⁵⁷⁻⁸⁵⁸]]).

12. Βλ. REBOURS, Quelques manuscrits de musique byzantine, p. 5 (ὅπου, βάσει τοῦ κώδικος Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἱεροσολύμων 332, μνημονεύονται οἱ ἀκόλουθοι δύο περικοπῆς τῆς Ἀκριβείας: «οἱ δὲ δύο ἀπόστροφοί, εἰ καὶ μία ὑπόστασις ἐγένετο, ἀλλ' ἔχουσι καὶ φωνὴν καὶ ἀργεῖαν καὶ χειρονομίαν» [= Ἀκρίβεια, σ. 102⁷⁰⁹⁻⁷¹⁰]. «καὶ ἡ διπλῇ πάλιν διὰ τὴν ἀργεῖαν ἐγένετο, πλὴν δὲ φωνὴν οὐκ ἔχει, δύο γὰρ ὀξεῖαι συνηγμέναι ἔλαβον ἀργεῖαν, καὶ [διὰ] τὴν ἀργεῖαν ἀπώλεσαν τὴν τιμὴν καὶ τὴν δύναμιν» [= Ἀκρίβεια, σσ. 102-104⁷¹¹⁻⁷¹³]). Ἀργότερα, ὁ ἴδιος μελετητὴς ἐπικαλεῖται

Ακριθείας (ἄνευ, ὁμοίως, εἰδικωτέρας ἐπισημάνσεως τοῦ τίτλου τοῦ ἐγχειριδίου) καὶ μεταγενέστεροι ἐρευνητές, ὅπως, λόγου χάριν, οἱ Egon Wellesz¹³ καὶ Εὐγένιος Βλαδιμήροβιτς Γκέρτσμαν¹⁴. ψιλὴ μνεῖα τοῦ ἐν

ἐκ νέου (βάσει, ὁμοίως, τοῦ ἀνωτέρω ἐπισημανθέντος κώδικος) εὐάριθμες περικοπές τῆς Ακριθείας, κατὰ τὸν σχολιασμό τῆς ἐκδόσεως τῆς θεωρητικῆς συγγραφῆς Γαβριήλ τοῦ ἱερομονάχου στῇ μουσικῇ ἐφημερίδα Φόρμιγξ [βλ. REBOURS, Γαβριήλ· συγκεκριμένως: Φόρμιγξ, περ. Β', ἔτος C' (H), ἀριθμ. 1-2, ἐν Ἀθήναις 15-31 Ἰουλίου 1910, σ. 6, ὅπου χρησιμοποιεῖται ἐκτενὴς περικοπὴ περὶ τῶν δύο κεντημάτων (= Ακριθεία, σσ. 78-80³⁸³⁻³⁹⁴, 80³⁹⁷⁻⁴¹³)/ ἀριθμ. 11-12, ἐν Ἀθήναις 15-31 Δεκεμβρίου 1910, σ. 7, ὅπου μνημονεύονται οἱ ἀκόλουθες δύο περικοπές τῆς Ακριθείας: «κρούει ὑψηλὰ καὶ καταβαίνει, ἀλλ' οὐκ ἔστι μόνον, εἰμὴ μετὰ ψηφιστοῦ» (= Ακριθεία, σ. 48⁸²⁻⁸³). «ὅτι τῶν σημαδίων, ἕκαστον ἔχει ιδιότητά τινα· ἄλλο μὲν ἔχει ἀργίαν χωρὶς φωνῆς, οἷον ἡ διπλῇ, ἕτερον δὲ ἔχει φωνὴν χωρὶς ἀργίας, οἷον τὸ ὀλίγον... ἄλλο δὲ οὔτε φωνὴν ἔχει οὔτε ἀργίαν, εἰμὴ μόνον χειρονομίαν, οἷον ἡ βαρεῖα, τὸ πιάσμα, τὸ ἀντικένωμα, τὸ κύλισμα, τὸ ξηρὸν κλάσμα, τὸ ψηφιστόν, τὸ τρομικόν, τὸ ἐκστρεπτόν, τὸ σύναγμα καὶ τὸ ἀπόδεσμα» (= Ακριθεία, σ. 102⁷⁰²⁻⁷⁰⁸)/ ἀριθμ. 13-14, ἐν Ἀθήναις 15-31 Ἰανουαρίου 1911, σ. 7, ὅπου καὶ πάλι χρησιμοποιεῖται ἐκτενὴς περικοπὴ περὶ τοῦ σεισματος (= Ακριθεία, σσ. 132-136⁹⁹⁷⁻¹⁰²³)].

13. Στὸ κλασικὸ, αἰφνὴς, ἔργο τοῦ WELLESZ, *History*, μνημονεύονται, εἴτε βάσει τῶν προαναφερθεῖσων μελετῶν τοῦ J.-B. Thibaut, εἴτε ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ κώδικος EBE-MPT 811, οἱ ἐν συνεχείᾳ ἐπισημαινόμενες περικοπές τῆς Ακριθείας p. 291, note 2 (: «Ἐχει δὲ πάλιν τὸ ὀλίγον ἄλλο χάρισμα πλεόν τῆς ὀξείας καὶ τῆς πεταστῆς, ὅτι τίθεται καὶ εἰς ὅλα τὰ ἄφωνα, ἡγουν τὰ τῆς χειρονομίας καὶ οὐχ εὐρίσκωμεν ὀξείαν, ἢ πεταστήν εἰς κράττημα, οὔτε εἰς βαρεῖαν, οὔτε εἰς πιάσμα, οὔτε εἰς ἀντικένωμα, οὔτε εἰς ἀπόδεσμα, εἰ μὴ τὰ τρία ταῦτα, τὸ ἴσον, τὸ ὀλίγον καὶ τὸν ἀπόστροφον» [= Ακριθεία, σ. 64¹⁷⁸⁻¹⁸²]), p. 292 (: «ἡ δὲ ὀξεία θρασυτέρον ἐστὶ σημάδιον, ἐπάνω γὰρ κρούει τὴν φωνὴν καὶ καταβαίνει χωρὶς ἀργίας ὑποκάτω» [= Ακριθεία, σ. 52¹⁰⁷⁻¹⁰⁸]), p. 293, notes 1, 4 (: «κατὰ τὴν φωνὴν καὶ κατὰ τὴν χειρονομίαν» [= Ακριθεία, σ. 68²³³⁻²³⁴]. «Καὶ ὁ λέγων, ὅτι τὸ κούφισμα ἡμίφωνόν ἐστι, σφάλλεται, καὶ οὐ νοεῖ τί λέγει, ἀλλὰ τελείαν μὲν φωνὴν ἔχει ἐλαφρότεραν δὲ τῆς πεταστῆς, ὥσπερ καὶ τὸ ὀλίγον ἐλαφρότερον τῆς ὀξείας» [= Ακριθεία, σ. 68²⁴²⁻²⁴⁴]. «Ἐνθα τίθεται τὸ ὀλίγον, τίθεται καὶ ὁ ἀπόστροφος, ἡγουν εἰς τὴν διπλῇ, εἰς τὸ κράττημα, εἰς τὴν βαρεῖαν, καὶ εἰς πάντα τὰ σημάδια τῆς χειρονομίας φωνήεντά τε καὶ ἄφωνα, ὁμοίως καὶ ὅπου τίθεται τὸ ἴσον, ἐκεῖ καὶ ὁ ἀπόστροφος» [= Ακριθεία, σ. 106⁷⁵⁵⁻⁷⁵⁸]), p. 294, note 7 (: «οἱ δὲ δύο ἀπόστροφοι, εἰ καὶ μία ὑπόστασις ἐγένετο, ἀλλ' ἔχουσι καὶ φωνὴν καὶ ἀργίαν καὶ χειρονομίαν» [= Ακριθεία, σ. 102⁷⁰⁹⁻⁷¹⁰]), p. 295 (: «Ὅτε γὰρ κεῖται τὸ τζάκισμα ἐπάνω τῆς ὀξείας, γίνεται ἡ ὀξεία στερεωτέρα τῆς ἄλλης ὀξείας τῆς ἄνευ τζακίσματος» [= Ακριθεία, σ. 68²⁴⁶⁻²⁴⁷]).

14. Βλ. ΓΚΕΡΤΣΜΑΝ, *Τὸ θεωρητικὸν τῆς Πετροπόλεως*, σ. 74 (ὅπου -βάσει τῆς ἐπισημανθείσης ἀνωτέρω μελέτης τοῦ THIBAUT, *La notation de st. Jean Damascène ou Hagiopolite*- μνημονεύεται τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα τῆς Ακριθείας: «τὰ δύο κεντήματα σημάδιον εἰσιν, οὔτε πνεῦμα οὔτε σῶμα, ἡγουν οὔτε ὑποτάσσον, οὔτε

λόγω θεωρητικοῦ ἐγχειριδίου ἀπαντᾶ, ἐπιπροσθέτως, στὴν πολὺ γνωστὴ ἐργασία τοῦ Lorenzo Tardo¹⁵.

Στὴν ἑλληνικὴ μουσικολογικὴ βιβλιογραφία τὸ ἐγχειρίδιο τῆς Ἀκριθείας ἐγνώριζε καὶ ἐπιλεκτικῶς χρησιμοποίησε ὁ μακαριστὸς διδάσκαλος Σίμων Καρᾶς· τὸ ἐπικαλεῖται ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1933¹⁶, βάσει τοῦ κώδικος EBE 968, ἐνῶ ἀργότερα, βάσει τοῦ ἰδίου κώδικος, ἐπιπροσθέτως δὲ καὶ τοῦ Κουτλουμουσίου 461, σταχυολογεῖ εὐάριθμα ἀποσπάσματα σὲ δύο εἰδικώτερα μουσικολογικὰ μελετήματά του¹⁷, καθὼς καὶ στὸν πρῶτο τόμο τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1982 ἐκδεδομένου θεωρητικοῦ

ὑποτασσόμενον, ὡσαύτως καὶ ἡ ὑπορορή, οὔτε ὑποτάσσει οὔτε ὑποτάσσεται» [= Ἀκρίθεια, σσ. 122-124⁸⁹⁷⁻⁸⁹⁹]).

15. Βλ. TARDO, *L'Antica Melurgia Bizantina*, p. 207, note 2 (ἐπισήμανση τῆς ἀνδολογήσεως, μὲ μνεῖα τῆς ἐπιγραφῆς, τῆς Ἀκριθείας στοὺς κώδικες EBE 965 καὶ Κουτλουμουσίου 461), p. 250 (ἐπισήμανση τῆς ἀνδολογήσεως, μὲ μνεῖα τῆς ἐπιγραφῆς, τῆς Ἀκριθείας, στοὺς κώδικες EBE 965 καὶ EBE 968), p. 256 (ἔπου ἐπίσης ἐπισημαίνεται ἡ ἀνδολόγησις, μὲ μνεῖα τῆς ἐπιγραφῆς, τῆς Ἀκριθείας στὸν κώδικα Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἱεροσολύμων 890 [= EBE-ΜΠΤ 811]).

16. Βλ. ΚΑΡΑ, *Ἡ Βυζαντινὴ μουσικὴ σημειογραφία*, σ. 21, ὑποσημ. λβ' [: «Ἀκρίθειαν καὶ διδασκαλίαν τῆς μουσικῆς τέχνης, κατ' ἐρωταπόκρισιν» ἐκ τοῦ ὑπ' ἀρ. 968 κώδικος τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης...»].

17. Βλ. ΚΑΡΑ, *Ἡ ὀρθὴ ἐρμηνεία καὶ μεταγραφὴ τῶν βυζαντινῶν μουσικῶν χειρογράφων*, σ. 142 (: «εἰς τὴν χειρονομίαν, ἐλαφρότεραν δύναμιν ἔχει τὸ ὀλίγον τῆς ὀξείας καὶ τῆς πεταστής» [= Ἀκρίθεια, σ. 66²⁰⁵⁻²⁰⁶]) καὶ σ. 143 (: «τὸ ὀλίγον» οὐδὲν κρούει τὴν φωνὴν ὑψηλὰ καὶ καταβαίνει ὥσπερ τὴν ὀξεῖαν, ἀλλὰ μετὰ ταπεινώσεως ἀναβαίνει ὀλίγον ὀλίγον» [= Ἀκρίθεια, σ. 46⁷⁸⁻⁷⁹]. «ὣ ὀξεῖα» θρασύτερόν ἐστι σημάδιον· ἐπάνω γὰρ κρούει τὴν φωνὴν καὶ καταβαίνει χωρὶς ἀργίας ὑποκάτω» [= Ἀκρίθεια, σ. 52¹⁰⁷⁻¹⁰⁸]. «ὣ πεταστή, τουτέστι πεταμένη... εὐρυτέραν φωνὴν ἔχει τοῦ ὀλίγου καὶ τῆς ὀξείας» [= Ἀκρίθεια, σ. 66²²⁰ καὶ σ. 60¹⁵⁶⁻¹⁵⁷]. «οἱ δύο ἀπὸστροφοὶ ἔχουσι μίαν φωνὴν -κατιοῦσαν- καὶ ἀργίαν ἐν μιᾷ ὑποστάσει» [= Ἀκρίθεια, σ. 98⁸⁵⁶]). ΚΑΡΑ, *Ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ παλαιογραφικὴ ἔρευνα ἐν Ἑλλάδι*, σ. 10 (ἔπου ἀπλῶς μνημονεύεται, σὲ ὑποσημείωση, ἡ ἐν λόγῳ θεωρητικὴ συγγραφὴ: «Ἀκρίθεια κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν τῶν τόνων τῆς παπαδικῆς τέχνης ὑπερθαύμαστος - Κουτλουμουσίου 461 - Ἐθν. Βιβλ. Ἀθηνῶν 968»), σ. 12 (: «τὸ ὀλίγον» μετὰ ταπεινώσεως ἀναβαίνει ὀλίγον ὀλίγον» [= Ἀκρίθεια, σ. 46⁷⁹]), σσ. 12-13 [βλ. καὶ σ. 15] (: «ὣ ὀξεῖα θρασύτερόν ἐστι σημάδιον· ἐπάνω γὰρ κρούει τὴν φωνὴν καὶ καταβαίνει χωρὶς ἀργίας ὑποκάτω» [= Ἀκρίθεια, σ. 52¹⁰⁷⁻¹⁰⁸]) καὶ σ. 13 (: «οἱ δύο ἀπὸστροφοὶ ἔχοντας μίαν φωνὴν -κατιοῦσαν- καὶ ἀργίαν ἐν μιᾷ ὑποστάσει» [= Ἀκρίθεια, σ. 98⁸⁵⁶]. «ὣ πεταστή, τουτέστι πεταμένη... εὐρυτέραν φωνὴν ἔχει τοῦ ὀλίγου καὶ τῆς ὀξείας» [= Ἀκρίθεια, σ. 66²²⁰ καὶ σ. 60¹⁵⁶⁻¹⁵⁷]).

του¹⁸. Μεταγενεστέρως, έντελώς σποραδικώς (καί άνευ ειδικωτέρων παραπομπών σέ συγκεκριμένη πηγή) μνημονεύουν τήν ίδια θεωρητική συγγραφή οί Λυκούργος Άγγελόπουλος, σέ σχετικό βραχύ σημείωμά του¹⁹, καί Δημήτριος Νεραντζής, σέ αὐτοτελές θεωρητικό πόνημα πού παλαιότερα εξέδωκε²⁰. Νά προστεθεῖ, βεβαίως, ἐδῶ ὅτι μετὰ τήν κατὰ τὸ ἔτος 1998 κριτική ἔκδοση τῆς *Ακριβείας* (περὶ τῆς ὁποίας γίνεται ειδικώτερος λόγος κατωτέρω, στὴν ὑπὸ τὸν ἀριθμὸ γ' παράγραφο), οἱ ἀδρομερεῖς ἢ πλέον ἐξειδικευμένες μνείες τῆς ἐν λόγω θεωρητικῆς συγγραφῆς στὴ σύγχρονη μουσικολογικὴ βιβλιογραφία πληθαίνουν σταδιακῶς²¹.

18. Βλ. ΚΑΡΑ, *Θεωρητικὸν Α'*, σ. 9' (ὅπου ἡ συγγραφή μνημονεύεται στίς *Πηγές καὶ τὰ Βοηθήματα τοῦ βιβλίου*), σ. 184 (: «ἡ ὀξεῖα θρασύτερον [τοῦ ὀλίγου] ἐστὶ σημάδιον· ἐπάνω γὰρ κρούει τὴν φωνὴν καὶ καταβαίνει χωρὶς ἀγίας ὑποκάτω» [= *Ακριβεία*, σ. 52¹⁰⁷⁻¹⁰⁸]), σ. 185 (: «ὅτε γὰρ κεῖτα τὸ τζάκισμα ἐπάνω τῆς ὀξεῖας, γίνεται ἡ ὀξεῖα στερεωτέρα τῆς ἄλλης ὀξεῖας τῆς ἄνω τζακίσματος» [= *Ακριβεία*, σ. 68²⁴⁶⁻²⁴⁷]), καί σ. 188 [βλ. καί σ. 190] (: «ἡ πεταστή, τουτέστι πεταμένη, εὐρυτέραν φωνὴν ἔχει τοῦ ὀλίγου καὶ τῆς ὀξεῖας· καὶ διατὶ πετᾶται εἰς ὕψος οὐδέποτε εὐρίσκεται ἐμπροσθεν αὐτῆς ἴσασμός οὔτε ἀνάθασις ἀλλὰ πάντοτε κατὰθασις» [= *Ακριβεία*, σ. 66²²⁰ καί σ. 60¹⁵⁶⁻¹⁵⁸]).

19. Βλ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, Τὸ σύστημα τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, σ. 81 (ὅπου βάσει μᾶλλον τῆς ἐν συνεχείᾳ μνημονευομένης μελέτης τῆς Δέσποινας Μαζαράκη [βλ. κατωτέρω, ὑποσημείωση 24], μνημονεύονται οἱ ἀκόλουδες περικοπές τῆς *Ακριβείας*: «<Τὸ ὀλίγον> μὲ ταπεινῶσιν ἀναβαίνει ὀλίγον ὀλίγον πολλές φωνές, ὅσες θέλει, κατὰ πὼς [ἀναβαίνει] τινὰς εἰς τὴν σκάλαν» [= ΜΑΖΑΡΑΚΗ, *Μουσικὴ ἐρμηνεία Β'*, σ. 120. Πρὸβλ. *Ακριβεία*, σ. 46⁷⁹⁻⁸⁰]. «<ἡ δὲ ὀξεῖα> θρασύτερόν ἐστι σημάδιον· ἐπάνω γὰρ κρούει τὴν φωνὴν καὶ καταβαίνει χωρὶς ἀργίας ὑποκάτω» [= *Ακριβεία*, σ. 52¹⁰⁷⁻¹⁰⁸. Πρὸβλ. ΜΑΖΑΡΑΚΗ, ὁ.π., σ. 133]. «<ἡ πεταστή> εὐρυτέραν φωνὴν ἔχει τοῦ ὀλίγου καὶ τῆς ὀξεῖας [...] καὶ ἐγένετο μία ὑπόστασις λεγομένη πεταστή, τουτέστιν πεταμένη» [= *Ακριβεία*, σ. 60¹⁵⁶⁻¹⁵⁷ καί σ. 66²¹⁹⁻²²⁰. Πρὸβλ. ΜΑΖΑΡΑΚΗ, ὁ.π., σ. 121]).

20. Βλ. ΝΕΡΑΝΤΖΗ, *Συμβολὴ στὴν ἐρμηνεία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μέλους*, σ. 1 (: «Τὴν πραγματικὴ ἐνέργεια τοῦ ἑγχρονου ὀλίγου μᾶς δίνει ἡ “*Ακριβεία* κατ’ ἐρωταπόκρισιν τῶν τόνων τῆς Παπαδικῆς”, πού ἀναφέρει ὅτι “μετὰ ταπεινώσεως ἀνεβαίνει ὀλίγον ὀλίγον”» [= *Ακριβεία*, σ. 46⁷⁹]).

21. Βλ. αἴφνης τὰ ἄρθρα τῶν ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Ἡ διδακτικὴ τῆς ψαλτικῆς τέχνης, σσ. 23-41 [στὴ σ. 39, συγκεκριμένως, μνημονεύεται ἡ κριτικὴ ἔκδοση τοῦ ἐγχειριδίου, στὴ σ. 40 παρατίθενται δύο περικοπές τοῦ κειμένου (= *Ακριβεία*, σσ. 66-68²²⁵⁻²³⁰ καί σ. 104⁷³³⁻⁷³⁹)], ἐνῶ τὸ ὅλο ἄρθρο κατακλείεται στὴ σ. 41 δι’ ἐνὸς ἀποσπάσματος τῆς *Ακριβείας* (σ. 40²⁶⁻²⁷) καὶ ΧΑΛΔΑΙΑΚΗ, *Συνοπτικὴ θεώρηση τῆς ἐλληνικῆς ψαλτικῆς τέχνης* [βλ. ειδικώτερα στίς σσ. 70-71 καὶ 108 (= σσ. 22-23 καὶ 61 τοῦ ἀνατύπου), ὅπου μνημονεύονται δύο περικοπές τῆς *Ακριβείας* (σ. 40^{1-2, 22-27} καί σσ. 66-68²²¹⁻²³⁰)]. Σὲ ἐκτεταμένη χρῆση τῆς θεωρητικῆς συγγραφῆς τῆς *Ακριβείας* προέβη

Κατὰ τὴν ἐπιχειρουμένη ἐδῶ ἐπισκόπηση τῆς παραδόσεως τοῦ ὑπὸ ἐξέταση θεωρητικοῦ ἐγχειριδίου, ἐσκεμμένως ἀφήσαμε τελευταῖα τὴ μνεῖα τῶν δύο ἐκδόσεων μελέτης τῆς ἀοιδίμου Δέσποινας Μαζαράκη, περὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τῆς Μονῆς Ἰθέρων, ὅπου μὲ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἐντοπίζεται πλήρης σχεδὸν χρῆση τοῦ μνημονευομένου θεωρητικοῦ συγγράμματος. Στὴν πρώτη ἐκδοση τῆς ἐν λόγῳ μελέτης²², εἰδικώτερα δὲ στὰ δύο πρῶτα κεφάλαια, ὅπου ἐξετάζονται τὰ φωνητικὰ καὶ ἄφωνα σημάδια τῆς ψαλτικῆς τέχνης, προσκομίζονται πρὸς σχολιασμὸ τοῦ θέματος ἱκανὰ ἀποσπάσματα τῆς ὑπὸ ἐξέταση θεωρητικῆς συγγραφῆς²³, ἃν καὶ ἡ ἐν γένει χρῆση τοῦ συγκεκριμένου κειμένου ἀποδεικνύεται σαφῶς πλέον περιορισμένη συγκριτικῶς μὲ τὴν ἀντίστοιχη τῆς «συμπληρωμένης καὶ ἀναθεωρημένης» ἐκδοχῆς τῆς μελέτης. Στὴν τελευταία δεύτερη ἐκδοση τῆς ἰδίας ἐργασίας²⁴, γιὰ τὴν ἀκρίβεια δὲ στὸ δεύτερο μέρος τοῦ μελετήματος, ὅπου ἐξετάζεται –ὡς συμβολὴ στὴν ἔρευνα γιὰ τὴ χειρονομία– ἡ «ρυθμικὴ» τῶν συγκεκριμένων τραγουδιῶν (μὴ ἐνδιαφέρουσα ἐνότητα πού, κατὰ τὴν ἄποψή μας, δὲν ἔχει τύχει τῆς δεούσης προσοχῆς στὴ μουσικολογικὴ ἔρευνα), ἀνθολογοῦνται καὶ σχολιάζονται (βάσει τῶν χειρογράφων EBE 965, EBE 2766 καὶ EBE 968²⁵) πολυάριθμες περικοπὲς τῆς ἐν λόγῳ θεωρητικῆς συγγραφῆς²⁶.

προσφάτως καὶ ἡ Maria Alexandru, στὴν ἀνέκδοτη διδακτορικὴ διατριβή της *Studie über die «grossen zeichen» der byzantinischen musikalischen notation*.

22. Βλ. MAZAPAKH, *Μουσικὴ ἐρμηνεία* Α'.

23. Βλ. αὐτόδι, σσ. 38-64.

24. Βλ. MAZAPAKH, *Μουσικὴ ἐρμηνεία* Β'.

25. Βλ. σχετικῶς αὐτόδι, σ. 99. Ὑπομνήσκειται ἰδιαιτέρως τὸ γεγονός ὅτι στὴν ἐν λόγῳ μελέτῃ τὰ ἀποσπάσματα τῆς Ἀκριβείας ἐρανίζονται ἐπιλεκτικῶς ἀπὸ τὰ χειρογράφα EBE 968, EBE 965 καὶ EBE 2766 (στὴν α' ἐκδοση μόνο ἀπὸ τὰ δύο πρῶτα), διότι στὸν κώδικα EBE 968 ἀπαντᾷ μὴ «μεταγλωττισμένη» ἐκδοχὴ τοῦ ἐν λόγῳ θεωρητικοῦ κειμένου [βλ. σχετικῶς Ἀκριβεία, σσ. 25-27], μὲ ἀποτέλεσμα οἱ ἐκάστοτε παρατιθεμένους περικοπὲς νὰ ἐμφανίζονται ἀναμῖξ κατὰ διττὴ ἐκδοχή· ἦτοι, ἀναλόγως τῆς πηγῆς, ἄλλοτε κατὰ τὸ πρωτότυπο κείμενο καὶ ἄλλοτε κατὰ τὴν ἀπλοποιημένη παράφρασή του. [Σημειωτέον ὅτι ὁ γράφων ἐτοιμάζει ἤδη πρὸς ἐκδοση τὴν ὡς ἄνω «μεταγλωττισμένη» ἐκδοχὴ τῆς θεωρητικῆς συγγραφῆς τῆς Ἀκριβείας στὰ προλεγόμενα αὐτῆς τῆς ἐκδόσεως τὸ φαινόμενο καθ' ἑαυτὸ σχολιάζεται εἰδικώτερα].

26. Βλ. αὐτόδι, σσ. 101-194. Ἄς ὑπογραμμισθεῖ ἐδῶ ὅτι δι' ἀμφοτέρων τῶν

γ'. Η πρόσφατη κριτική έκδοση

Κατὰ τὸ ἔτος 1998, πλήρες τὸ κείμενο τῆς ἐξεταζομένης πραγματείας ἐξεδόθη σὲ κριτική έκδοση, ὡς ὑπ' ἀριθμὸν IV τόμος τῆς –ὑπὸ τὸν τίτλο *Corpus Scriptorum de Re Musica*– σχετικῆς ἐκδοτικῆς σειρᾶς τῆς Ἀκαδημίας τῆς Βιέννης, μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Δανοῦ μουσικολόγου Bjarne Schartau²⁷. Ἡ ἐν λόγω έκδοση –ὅπως, ἄλλωστε, καὶ τὰ ὁμοειδῆ προγενέστερα δημοσιεύματα τῆς συγκεκριμένης σειρᾶς²⁸ «κοσμείται»

ἐκδόσεων τῆς ἐν λόγω μελέτης τῆς Δέσποινας Μαζαράκη, οὐσιαστικῶς μεταβαίνουμε ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς ἀπλῆς μνείας ἢ τῆς ἐπικλήσεως εὐαρίθμων περικοπῶν τῆς ἐν λόγω θεωρητικῆς συγγραφῆς (φααινόμενα, δηλαδὴ, ποὺ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐπισημαίνονται στίς προμνημονευθεῖσες βιβλιογραφικὲς τῆς Ἀκριθείας ἀναφορὲς [μὲ ἀξιοσημείωτη ἐξαίρεση τὰ ἀνωτέρω ἐπισημανθέντα ἄρθρα τοῦ J.- B. Thibaut]) στὸ ἐπίπεδο τῆς πληρεστέρας ἀξιοποιήσεως τοῦ συνόλου σχεδὸν τῶν θεωρητικῶν πληροφοριῶν ποὺ παρέχει τὸ συγκεκριμένο ἐγχειρίδιο· ἄλλωστε, στὴ σ. 39 τῆς α' ἐκδόσεως τῆς μελέτης τῆς ἢ Μαζαράκη διευκρινίζει: «[στὸ] χφ. E.B. 968: “Ἀκριθεία καὶ διδασκαλία τῆς μουσικῆς τέχνης κατ' ἐρωταπόκρισιν τῶν τε τόνων καὶ σημαδίων καὶ φωνῶν τῆς παπαδικῆς τέχνης” [...] βασίζονται κατὰ κύριο λόγο οἱ πιὸ κάτω ἐξηγήσεις τῶν σημαδίων καὶ τῆς κίνησός τους». Κατ' οὐσίαν, παραπληρωματικῶς τῆς ἐξετάσεως καὶ μεταγραφῆς τῶν ἀγιορειτικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, ἡ μελέτη τῆς Μαζαράκη διαπραγματεύεται τὴν ἐν γένει σηματοδογραφία τῆς ψαλτικῆς τέχνης [κατὰ τὴν ἐξῆς διάρθρωση: σημάδια φωνητικὰ (σώματα-πνεύματα-οὐδέτερα, ἀνιόντα-κατιόντα, φωνὴ καὶ χειρονομία αὐτῶν), ἀργίεις, συντομίες καὶ σημάδια ἄφωνα] πρωτολείως, τρόπον τινά, κατὰ τὴν α' έκδοση [βάσει κυρίως τῆς Ἀκριθείας καὶ τῶν Ἐρωταποκρίσεων τοῦ ψευδο-Δαμασκηνοῦ] καὶ διευρυμένως κατὰ τὴν β' έκδοση [βάσει κυρίως τῶν θεωρητικῶν συγγραφέων τοῦ Ἀγιοπολίτη, τοῦ Γαβριήλ ἱερομονάχου, τοῦ Κυρίλλου Μαρμαρινοῦ, τοῦ Ἀποστόλου Κώνστα τοῦ Χίου, τῶν Ἐρωταποκρίσεων τοῦ ψευδο-Δαμασκηνοῦ καὶ τῆς Ἀκριθείας]. Ἄμεση, πάντως, εἶναι ἡ διαπίστωση ὅτι σὲ ἀμφότερες τίς ἐκδόσεις τῆς ἐν λόγω μελέτης ἡ χρῆση τῆς Ἀκριθείας ὑπερτερεῖ ποσοστιαίως ἔναντι τῶν ἐκ τῶν λοιπῶν θεωρητικῶν κειμένων ἐπικαλουμένων περικοπῶν. Λόγω, ἀκριβῶς, τῆς πληθώρας τῶν παρατιθεμένων ἀποσπασμάτων τῆς Ἀκριθείας, εἰδικώτερη μνεία καὶ ἀκριβὴς ἐπισήμανση αὐτῶν παρέλκει, βεβαίως, ἐδῶ. [Σημειωτέον ὅτι παρόμοια λιπαρὴ «βιβλιογραφικὴ ἀξιοποίηση» τῆς Ἀκριθείας ἐπεχείρησε προσφάτως ὁ ὑποφαινόμενος, στὴν ἀνακοίνωσή· Ἡ θεωρητικὴ σπουδὴ]. Γενικῶς περὶ τῆς Δέσποινας Μαζαράκη βλ. πλέον καὶ ΛΙΑΒΑ, Τὸ μουσικολογικὸ ἔργο τῆς Δέσποινας Μαζαράκη.

27. Βλ. τὴν πλήρη βιβλιογραφικὴ παραπομπὴ ἀνωτέρω, στὴν ὑποσημείωση 2.

28. Ἡ ὑπὸ ἐξέταση θεωρητικὴ συγγραφὴ ἀποτελεῖ τὸ χρονικῶς τελευταῖο δημοσίευμα τῆς μνημονευομένης ἐκδοτικῆς σειρᾶς· οἱ ὑπόλοιπες τέσσερις σχετικὲς ἐκδόσεις εἶναι, κατὰ σειράν, οἱ ἀκόλουθοι: Γαβριήλ, Χρυσάφης, Ἱερώνυμος Τραγω-διστής, Ἐρωταποκρίσεις.

ἀπὸ ὅλες τὶς ἀπαραίτητες γιὰ κριτικὴ ἔκδοση κειμένου ἀρετές· κατατοπιστικὲς εἰσαγωγικὲς παρατηρήσεις, τὸ κείμενο τῆς Ἀκριθείας φιλολογικῶς καὶ μουσικολογικῶς ὑπομνηματισμένο, εἰδικώτερο μουσικολογικὸ σχολιασμὸ τῶν ἐπὶ μέρους περικοπῶν τῆς ἐκδιδομένης θεωρητικῆς συγγραφῆς, εὐρετηριακοὺς πίνακες καὶ πανομοιότυπα. Ἐπειδὴ, πάντως, ἀκόμη καὶ γιὰ παρομοίας ἀρτιότητος ἐργασίες, ἡ καλοπροαίρετη ἄσκηση κριτικῆς δὲν ἀποτελεῖ ἄγνωστο φαινόμενο²⁹, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ διατύπωση περαιτέρω προβληματισμῶν ἢ ἡ διεξαγωγή ἐποικοδομητικῶν συζητήσεων στοιχειοθετοῦν τὸν οὐσιαστικὸ στόχο οἷα σὲ ὅποτε ἐπιστημονικῆς ἐκδόσεως, ἐπιθυμοῦμε ἐδῶ νὰ ἐπισημάνουμε τὰ ἑξῆς:

Διεξερχόμενοι προσεκτικῶς τὴ συγκεκριμένη ἔκδοση διαπιστώνουμε ὅτι ἐλλεῖπει καὶ ἀπλῇ ἀκόμη μνεῖα ἂν μὴ βασικῶν τοῦλάχιστον ἀξιολογούμενων γιὰ τὴν κριτικὴ ἔκδοση τοῦ ἐν λόγῳ κειμένου βιβλιογραφικῶν ἀναφορῶν³⁰. ἐκ τῶν προμνημονευθεισῶν, αἰφνης, ξενογλώσσων καὶ ἑλληνογλώσσων μελετῶν ἀποσιωπῶνται, παραδόξως, τόσο ἡ ἐκτεταμένη χρῆσις τῆς Ἀκριθείας ἀπὸ τὸν J.-B. Thibaut, ὅσο καὶ ἡ ὁμοειδὴς συμβολὴ τῆς Δέσποινας Μαζαράκη, ἡ ὁποία, πέρα τῶν ἄλλων, κομίζει στὴ χειρόγραφη παράδοση τοῦ ἐγχειριδίου ἓνα ἐπιπλέον κώδικα (τὸν EBE 2766, τοῦ ἔτους 1734³¹), ποὺ ἐλλεῖπει ἀπὸ τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τῆς ἐν λόγῳ ἐκδόσεως.

Φρονοῦμε, ἐπιπροσθέτως, ὅτι ἐλλειπτικὴ, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, κρίνεται ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ γενικώτερη θεώρηση τῆς ιδιότυπης φιλοσοφίας τοῦ ἐν λόγῳ κειμένου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ εἰδικώτερη κατανόηση καὶ οὐσιαστικὴ ἀξιολόγησις τῶν θεολογικῶν καὶ λοιπῶν ἐσχατολογικῶν ἀναγωγῶν, ποὺ βρῖθουν στὴ συγκεκριμένη θεωρητικὴ συγγραφὴ. Ὁ ἐξονομασθεὶς ἐπιμελητὴς, παρὰ τὶς φιλότιμες ἀπόπειρες ποὺ καταβάλλει (ἐπιμαρτυροῦνται ἀπὸ τὸν ἱκανοποιητικὸ «θεολογικὸ ὑπομνηματισμὸ» τοῦ κειμένου) παρανοεῖ ἐνίοτε πολὺ γνωστὰ ἐκκλησιαστικὰ κείμενα, ἐνῶ ἄλλοτε ὑπολανθάνουσες θεολογικὲς καὶ ὕμνογραφικὲς ἀναφορὲς

29. Βλ. αἰφνης AGAPITOS, *Gabriel Hieromonachos- Manuel Chrysaphes*.

30. Βλ. κυρίως Ἀκριθεῖα, σσ. 15-38 καὶ 143-160, στὰ προλεγόμενα καὶ στὰ σχόλια, ἀντιστοιχῶς, τῆς ἐκδόσεως.

31. Βλ. MAZAKH, *Μουσικὴ ἑρμηνεία Β'*, σ. 99.

διαλανθάνουν ὄντως τῆς προσοχῆς καὶ τῆς προσηκούσης ἐπιστημάνσεως. Γιὰ παράδειγμα, ὡς ἐπίλογος τῆς ὅλης πραγματείας τίθεται τὸ ἀκόλουθο κείμενο: «Ταῖς τῆς γοργοεπηκόου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου πρεσβείαις, δέσποτα Θεέ, παντοκράτορ, καὶ πάντων σου τῶν ἁγίων, δώρησαι ἡμῖν γρήγορον νοῦν, σῶφρονα λογισμόν, καρδίαν νήφουσαν, ὕπνον, ἵνα δοξάζωμεν τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπές ὄνομά σου, τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος· νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν»³². Πρόκειται γιὰ μιὰ συνήθη –σὲ ἐκκλησιαστικοῦ, τοῦλάχιστον, χαρακτήρος κείμενα– καταληκτήρια ἀποστροφή, ὅπου, ὅμως, ὁ ἐπιμελητὴς δὲν ἀναγνωρίζει τὸ παρατιθέμενο ἀπόσπασμα τῆς εὐχῆς τοῦ Ἀποδείπνου³³, μὲ συνέπεια ἡ συλλογιστικὴ του βάσανος νὰ περιορίζεται σὲ φιλολογικῆς φύσεως ἐρωτήματα καὶ σχολιασμούς³⁴. Ἐνδεικτικῶς μνημονεύουμε, ἐπίσης, τὴν ἀκόλουθη περικοπὴ τῆς Ἀκριθείας, ὅπου ὁ λόγος περὶ τῆς γνωστῆς συμπλοκῆς ὀλίγου καὶ κεντήματος γιὰ τὸν σχηματισμὸ ἀναβάσεως δύο φωνῶν: «Καὶ ὁ μαθητὴς· καὶ πῶς ὅτε μὲν κεῖται τὸ κέντημα ἔμπροσθεν τοῦ ὀλίγου, ὑποτάσσει· ὅτε δὲ κεῖται ἐπάνω τοῦ ὀλίγου, οὐχ ὑποτάσσει; Καὶ ὁ διδάσκαλος· αἱ φωναὶ ἐν κινήσει εἰσὶν, ὥσπερ τις ποταμὸς ῥέων· ὥσπερ οὖν ἐὰν ἔμπροσθεν τοῦ ῥέοντος ὕδατος ἂν τιθήσῃ τις φραγμὸν, ἀνακόπτει αὐτὸ τῆς εἰς τὸ ἔμπροσθεν ὁρμῆς· ἐὰν δὲ ἐπάνω τοῦ ὕδατος ἐπιθῇ τι σκεῦος, οὐ κωλύει αὐτὸ τῆς κινήσεως, ἀλλὰ κάκεινο συγκινεῖται αὐτῷ. οὕτως καὶ τὸ κέντημα, ὅτε μὲν κεῖται ἔμπροσθεν τοῦ ὀλίγου, ἀναχαιτίζει τὴν αὐτοῦ φωνήν· ὅτε δὲ κεῖται ἐπάνω αὐτοῦ, οὐ κωλύει αὐτὸ τὴν οἰκείαν ἔχειν φωνήν. ὁμοίως καὶ ἡ ὀξεῖα καὶ ἡ πετασθή»³⁵. Εἶναι, νομίζουμε, προφανές ὅτι ἡ ἐπίλογος ἐν προκειμένῳ τοῦ ρήματος «ἀναχαιτίζω» δὲν στερεῖται θεολογικῆς προοπτικῆς καθ' ἡμᾶς, πρόκειται γιὰ ἔμμεση παραπομπὴ στὴ σχετικὴ

32. Ἀκριθεία, σ. 138¹⁰³⁹⁻¹⁰⁴³.

33. Πρόκειται γιὰ τὴν εὐχὴ «εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν» Ἀντιόχου Μοναχοῦ καὶ Πανδέκτου, «Καὶ δὲς ἡμῖν, Δέσποτα, πρὸς ὕπνον ἀπιοῦσιν ...», τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα τῆς ὁποίας [: «Καὶ δώρησαι ἡμῖν, ὁ Θεός, γρήγορον νοῦν, σῶφρονα λογισμόν, καρδίαν νήφουσαν, ὕπνον ἐλαφρόν, καὶ πάσης σατανικῆς φαντασίας ἀπηλλαγμένον» (βλ. αἵφνης· Ὁρολόγιον τὸ Μέγα, σ. 448)] μεταφέρεται, βεβαίως, ἐδῶ ἑλλιπῶς.

34. Βλ. σχετικῶς Ἀκριθεία, σσ. 159-279.

35. Ἀκριθεία, σ. 70²⁷⁰⁻²⁷⁹.

ὕμνογραφία τῆς μεγάλης ἐορτῆς τῶν Θεοφανείων³⁶, συνειρμικῶς ἀναδυομένης στὴ συγκεκριμένη πλοκὴ τοῦ λόγου, ὅπου ἡ ὅλη κίνησις τῶν φωνῶν οἰασδῆποτε μελωδίας τῆς ψαλτικῆς τέχνης προσομοιάζεται, ὡς πρὸς ἄλλον Ἰορδάνη, πρὸς «ποταμὸν ῥέοντα».

Παρόμοιες παρατηρήσεις ἐπιδέχονται εὐάριθμα ἀκόμη σημεῖα τῆς παρούσης θεωρητικῆς συγγραφῆς³⁷. σπεύδουμε, θεθαίως, νὰ ἀποφύγουμε

36. Βλ. αἶφνης τὸ δοξαστικὸ τῆς Σ΄ Ὁρας τῶν Θεοφανείων, «Τί ἀναχαιτίζεις σου τὰ ὕδατα, ὦ Ἰορδάνη;», στὴν κατὰ τὴν πέμπτη τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου ἀκολουθία τῶν Μεγάλων Ὁρῶν.

37. Μνημονεύουμε χαρακτηριστικῶς τὶς ἀκόλουθες δύο περικοπές, ὅπου ὁ ὑποτιθέμενος μαθητὴς φέρεται νὰ χρησιμοποιεῖ αὐθορμήτως τοὺς –σαφῶς διακρινομένους γιὰ τὴν «ἐκκλησιαστικὴν τοὺς χροιά»– ὅρους «λογισμός» καὶ «διάκρισις» [γιὰ τοὺς ὁποίους, σημειωτέον, ὁ ἐπιμελητὴς τῆς ἐκδόσεως ἐκφράζει στὰ σχόλια τὴν ἀπορία του (βλ. Ἀκριβεία, σσ. 154 καὶ 157)]: «... ἐναπελείφθη δὲ πάλιν ἐν ἐρώτημα καὶ μόνον περὶ τῶν δύο κεντημάτων. ἔρχεται γὰρ μοι ἐπὶ νοῦν λογισμός· ὅτι οὐκ ὀφείλουσιν ἔχειν τέσσαρας φωνάς ἐν τῷ ᾄμα· οὐδὲ πάλιν τρεῖς ὁμοῦ, οὐδὲ δύο, οὐδὲ μίαν· εἰ μὴ ἔχειν ἑκάτερον δύο φωνάς ὡς εἶχε πρῶτον» (Ἀκριβεία, σ. 86⁴⁷⁴⁻⁴⁷⁸). «...εἰς τὴν διάκρισίν μου, διδάσκαλε, ἁδικόν ἐστι τοῦτο. οἱ γὰρ ἀπόστροφοι, εἰ καὶ ἐκέρδησαν τὴν ἀργίαν, ἀλλὰ πάλιν ἔχουσιν φωνὴν καὶ τὴν χειρονομίαν αὐτῶν τὴν πρώτην, πῶς δὲ καταφρονοῦμεν τῶν δύο ὀξείων, ἤγουν τῆς διπλῆς, ἵνα μὴ ἔχη φωνήν, ὥσπερ καὶ οἱ δύο ἀπόστροφοι; ὅτι καὶ αὐτοὶ ἐν σῶμα ἐγένοντο» (Ἀκριβεία, σ. 104⁷²¹⁻⁷²⁵). Κατὰ τὸν σχολιασμό, ἐπιπροσθέτως, τοῦ σεισματος, γιὰ τὴν κατανόησιν τῆς ὑποστατικῆς χρήσεως τοῦ σημαδίου τῆς ὑπορορῆς, δίκην ἄλλης «μελικῆς ὑπογεγραμμένης», ἐπιστρατεύεται ὡς παράδειγμα ἡ συνήθης ἀρκτική φράσις τῶν εὐαγγελικῶν ἀναγνωσμάτων: «ἡ οὖν ὑπορροή ἔχει φωνάς δύο, ὅπου δ' ἂν τεθῇ, ἐν τῷ σεισμάτι δὲ φωνάς οὐκ ἔχει, ἀλλὰ προσλαμβάνει αὐτὴ τὸ πιάσμα, ἵνα ἐναλλαγὴν τινα τῆς χειρονομίας ποιήσῃ· εἰπὼ δὴ καὶ τοῦ μέλους, εἰ γὰρ οὐκ ἦν ὑπορροή, ἐμελλε χειρονομηθῆναι πιάσμα· ἵνα δὲ ὑποσεισῇ τὴν χεῖρα καὶ ὑπορρίπισῃ, ἐτέθη ὡς προσγεγραμμένη ἐν τοῖς γράμμασιν· οἶον... “τῷ καιρῷ ἐκείνῳ”, προσγράφω ὑποκάτω ἰῶτα· καὶ τὸ μὲν ω ἐκφώνῳ, τὸ δὲ ἰῶτα οὐκ ἐκφώνῳ, διὰ τὸ ἐπονομάζεσθαι ταῦτα προσγεγραμμένην. οὕτω <δὲ> καὶ ἐπὶ τῶν δύο βαρεῶν ἐτέθη ὑπορροή ὡς προσγεγραμμένη, καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἐκφώνεϊται· τοιαύτην αἰτίαν προσλαμβάνουσιν εἰς τὸ σεισμά» (Ἀκριβεία, σ. 130⁹⁵²⁻⁹⁸⁰ [ἡ παρούσα παρατήρησις ἰσχύει ἐδῶ συνεκδοχικῶς, δοθέντος ὅτι ἡ ὡς ἄνω περικοπὴ ἀποτελεῖ δάνειο τοῦ συντάκτου τῆς Ἀκριβείας ἀπὸ τὴν ὁμοειδῆ θεωρητικὴν συγγραφὴν τοῦ ψευδο-Δαμασκηνοῦ (βλ. Ἑρωταποκρίσεις, σ. 42¹⁸⁰⁻¹⁹⁰)]. Κατὰ τὴν αἰτιολόγησιν, τέλος, τῆς «ἀδυναμίας» τοῦ Ἰσοῦ νὰ ὑποτάξῃ καὶ ἀφωνήσῃ τὸ ὀλίγον εἶναι προφανές ὅτι στὸ νοῦ τοῦ συντάκτου τῆς Ἀκριβείας ὑπολανθάνει τὸ χωρίο· «ὁ Θεὸς ὑπερηφάνους ἀντιτάσσεται, ταπεινοὶς δὲ δίδωσι χάριν» (βλ. πρωτογενῶς Παρ. γ', 34 καὶ ἀκολούθως Ἰακ. δ', 6 καὶ Α' Πέτρ. ε', 5): «Καὶ ὁ μαθητὴς· καὶ πῶς βασιλεύει καὶ ἀφωνεῖ τὰ φωνήεντα, ἤγουν τὴν ὀξείαν, τὴν πετασθὴν, καὶ τὸ κούφισμα, τὸ δὲ ὀλίγον οὐ δύναται ἀφωνεῖν; Καὶ ὁ διδάσκαλος· ὅτι τὸ ὀλίγον ἐξ αὐτοῦ ἐστίν ὡς προείπομεν· τὸ γὰρ ἴσον

κατηγορηματικῶς οἰονδήποτε ἀπόλυτο ἰσχυρισμὸ ὅτι ὁμοειδεῖς ἐλλείψεις, παρερμηνεῖς ἢ παρανοήσεις δὲν ἀπαντοῦν καὶ στὴν περὶ τοῦ συγκεκριμένου κειμένου ὑφισταμένη ἐλληνόγλωσση βιβλιογραφία (ὅπως, γιὰ παράδειγμα, σὲ ὁρισμένα σχετικὰ σχόλια τῆς Δέσποινας Μαζαράκη³⁸, ἀλλὰ ἐνδεχομένως καὶ σὲ ἀντίστοιχες παρατηρήσεις τοῦ γράφοντος). Εὐκαίρως δὲ ὑπενθυμίζουμε ἐδῶ παλαιότερη πρόταση τοῦ καθηγητοῦ Γρηγορίου Θ. Στάθη (πού, δυστυχῶς, δὲν ἐτηρήθη) γιὰ ἔκδοση τοῦ συνόλου τῶν μεταβυζαντινῶν θεωρητικῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα κυρίως «ἀρέσκονται» σὲ ὁμοειδεῖς συμβολισμοὺς καὶ ἀλληγορικὴ ἐν γένει προσέγγιση τῆς θεωρίας τῆς ψαλτικῆς, ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν μὲ τὴν ἐπιμέλεια Ἑλλήνων ἐπιστημόνων³⁹. Ἡ τελευταία παρατήρηση οὐδόλως ἐνέχει σπέρμα σωθινισμοῦ ἢ οἰουδήποτε ἄλλου «ἐθνικοθηρησκευτικοῦ ρατσισμοῦ» σημειώνεται ἀπλῶς μὲ τὴν πεποίθηση ὅτι ἡ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦ Ὁρθοδόξου Ἑλλήνος θεώρηση παρομοίων κειμένων διευκολύνει τὰ μάλα τὴν κατανόηση καὶ οὐσιαστικὴ ἐρμηνεία τους.

δ'. Πρωτογενὴς «θεολογικὴ θεώρηση» τῆς συγγραφῆς

Στὴν προκειμένη περίπτωση εὐρισκόμεθα σαφῶς ἐνώπιον μιᾶς «ἐπαμφοτερίζουσας» συγγραφῆς· τὸ κείμενο, κρινόμενο μὲ αὐστηρὰ ἐκατέρωθεν κριτήρια παρουσιάζει προβλήματα καὶ ἐλλείψεις, τὰ ὁποῖα, θεαίως, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπισημανθοῦν ἐδῶ. Ἄλλωστε, τὸ ζητούμενον ἐν προκειμένῳ ἐπικεντρώνεται στὴν ἀνίχνευση τῶν αἰτίων μίξεως ὀρθοδόξου δόγματος πρὸς μουσικὴ θεωρία, ἢ ἄλλως στὴν ἐρμηνεία τῆς τακτικῆς διατυπώσεως μουσικολογικῶν ἐννοιῶν διὰ θεολογικοῦ λόγου. Καὶ πρέπει, θεαίως, νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ συγκεκριμένη τακτικὴ δὲν εἶναι ἄγνωστη σὲ ὁμοειδῆ –μεταβυζαντινὰ κυρίως– θεωρητικὰ κείμενα τῆς

στιγμὴ ἐστὶ καὶ σύρμα, ἤγουν ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἔσυρε τὸν κάλαμον ὀλίγον, καὶ ἐγένετο ἴσον· καὶ ὁ βασιλεὺς τὸν λαὸν ὑποτάσσει, καὶ οὐχ ἑαυτόν, οὕτως οὖν καὶ τὸ ἴσον τὰ ἄλλα σημάδια ὑποτάσσει, καὶ οὐχ ἑαυτό· τουτέστι καὶ οὐχὶ τὸ ὀλίγον. καὶ δι' ἄλλον τρόπον οὐχ ὑποτάσσει τὸ ὀλίγον, ὅτι ταπεινὸν σημάδιόν ἐστιν. ὁ γὰρ βασιλεὺς τοὺς ὑπερηφάνους ὑποτάσσει καὶ οὐχὶ τοὺς ταπεινοὺς, ἤγουν τὸ ἴσον, τὴν ὀξείαν καὶ τὴν πετασθὴν ἄφωνεῖ, καὶ οὐχὶ τὸ ὀλίγον» (Ἀκριβεία, σ. 46⁶⁸⁻⁷⁶).

38. Βλ. ἐνδεικτικῶς ΜΑΖΑΡΑΚΗ, *Μουσικὴ ἐρμηνεία Β'*, σσ. 97-98, 108, 118.

39. Βλ. ΣΤΑΘΗ, Ἐκδοση μεταβυζαντινῶν θεωρητικῶν συγγραφέων. Πρβλ. ΣΤΑΘΗ, *Η ἐξήγηση τῆς ψαλτικῆς τέχνης*, σ. 37, ὑποσημ. 41.

ψαλτικῆς τέχνης⁴⁰, ἀναμφιβόλως ὅμως στὴν παρούσα πραγματεία ἀφ’

40. Ἐς μνημονευθῶν κυρίως ἐδῶ δύο –ἓνα ἀρχαιότερο καὶ ἓνα νεώτερο– θεωρητικὰ ἐγγειρίδια, ἀπολύτως ἐνδεικτικὰ αὐτῆς τῆς τάσεως τὸ ὑπὸ τὸν τίτλο· «Ἀρχὴ σὺν Θεῷ τῶν σημαδίων ἐρμηνευομένων καθ’ ἑκαστον» τοῦ Μιχαήλ Βλεμμύδου, καθὼς καὶ οἱ προμηνευθεῖσες Ἐρωταποκρίσεις τοῦ ψευδο-Δαμασκηνοῦ. [Ἡ ἡμιτελὴς σωζομένη θεωρητικὴ συγγραφή Μιχαήλ τοῦ Βλεμμύδου ἔχει ἤδη δημοσιευθεῖ ἀρκετὲς φορές, τελευταίως δὲ παρεδόθη σὲ κριτικῶς ἐπεξεργασμένη μορφή ἀπὸ τὸν ΓΚΕΡΤΣΜΑΝ, *Τὸ θεωρητικὸν τῆς Πετροπόλεως*, σσ. 357-360, μὲ τὸ ἴδιο κείμενο ρωσιστὶ καὶ ἀγγλιστὶ μεταφρασμένο στὶς σσ. 361-363 καὶ 373-375 καὶ διγλωσσες, ὁμοίως, εἰσαγωγικὲς παρατηρήσεις καὶ σχόλια στὶς σσ. 317-356 καὶ 364-372, 376-384 ἀντιστοίχως (αὐτόθι, μνεία καὶ τῶν προγενεστέρων ἐκδόσεων τῆς ἰδίας συγγραφῆς, ἀπὸ τοὺς P. Uspenskij, V. Benesevic, L. Tardo. Πρβλ. καὶ ΓΚΕΡΤΣΜΑΝ, *Κατάλογος Β*, σσ. 43-44. Ὅρισμένες ἀπὸ τὶς θεολογικοῦ χαρακτῆρος χειρονομικὲς παρατηρήσεις τοῦ ἐν λόγῳ κειμένου ἐνσωματώνει, ἐπίσης, ὁ ἐκ Μαδύτων Χρυσανθος στὶς οἰκείες παραγράφους (ὑπ’ ἀριθμὸν 208-216) τοῦ *Θεωρητικοῦ του*, σσ. 91-93). Γιά τὶς –πολυεκδοσόμενες ἐπίσης– Ἐρωταποκρίσεις τοῦ ψευδο-Δαμασκηνοῦ παραπέμπουμε στὴν πολλάκις ἤδη ἀνωτέρω ἐπισημανθεῖσα πρόσφατη κριτικὴ ἐκδόση· *Ἐρωταποκρίσεις*]. Πρὸς ἐπίρρωση δὲ τῆς ἀνωτέρω διαπιστώσεως ἀρκεῖ, ἴσως, νὰ ἀποσπάσουμε ἐδῶ τὴν ἀκόλουθη περικοπὴ ἀπὸ τὴν τελευταία θεωρητικὴ συγγραφή [*Ἐρωταποκρίσεις*, σσ. 36-38⁹⁹⁻¹²⁴]. στὸ συγκεκριμένο ἀπόσπασμα ἀναγνωρίζονται μὲν εὐθέως καὶ εὐχερῶς ὡς πρωτογενεῖς πηγὲς σχετικοὶ λόγοι Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου («Εἰς τὸν ΜΑ΄ ψαλμόν», P.G. 55, 156-157) καὶ Βασιλείου Καισαρείας («Ὁμιλία εἰς τὸν πρῶτον ψαλμόν», P.G. 29, 212A καὶ 213A), ὁ ἄδηλος ὅμως συντάκτης τῶν Ἐρωταποκρίσεων φαίνεται μᾶλλον νὰ ἐξαρτᾶται εἰδικώτερα ἀπὸ τὴ «Συναγωγὴ ἐξηγήσεων ἀπὸ διαφόρων ἁγίων πατέρων καὶ διδασκάλων εἰς τὴν βίβλον τῶν ψαλμῶν, συλλεγεῖσα παρὰ τοῦ ἱερωτάτου μητροπολίτου Ἡρακλείας κυρίου Νικήτα τῶν Σερρών» (P.G. 69, 709B-712A), τὸ κείμενο τῆς ὁποίας ἀκολουθεῖ, σχεδὸν ἐπὶ λέξει, ὅπως ἐμφαίνεται στὸν κατωτέρω παράλληλο πίνακα:

«Συναγωγὴ» Νικήτα Ἡρακλείας

Ἐρωταποκρίσεις ψευδο-Δαμασκηνοῦ

Μετ’ ὧδης δὲ αὕτη ἡ προφητεία λέγεται, ἵνα ἕκαστος καὶ τέρπη τὴν ψυχὴν ᾄδων, καὶ ὑποκλέπτῃ τὸν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως πόνον. Ἐπειδὴ γὰρ εἶδεν ὁ Θεὸς πολλοὺς τῶν ἀνθρώπων ῥαθυμοτέρους ὄντας καὶ πρὸς τὴν τῶν πνευματικῶν ἀνάγνωσιν δυσχερῶς ἔχοντας, καὶ τὸν ἐκεῖθεν οὐχ ἡδέως ὑπομένοντα κάματον, ποθεινότερον τὸν πόνον ποιῆσαι βουλόμενος, καὶ τοῦ καμᾶτου ὑποτεμέσθαι τὴν αἴσθησιν, τὴν

Ἐνταῦθα γενόμενοι, ἐξετάσωμεν ἀκριβῶς, τί βούλεται τὸ μετ’ ἡχοῦ καὶ μέλους ψάλλειν ἡμᾶς, ἵνα ἕκαστος ἡμῶν καὶ τέρπη τὴν ψυχὴν ψάλλων καὶ ὑποκλέπτῃ ᾄδων τὸν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως πόνον. Ἐπειδὴ γὰρ οἶδεν ὁ Θεὸς πολλοὺς τῶν ἀνθρώπων ῥαθυμοτέρους ὄντας καὶ πρὸς τὴν τῶν πνευματικῶν ἀνάγνωσιν δυσχερῶς ἔχοντας καὶ τὸν ἐκεῖθεν οὐχ ἡδέως κάματον δεχόμενοι, ποθεινότερους τοὺς πόνους ποιῆσαι βου-

ἐνὸς μὲν παρουσιάζεται σὲ ἀξιοσημείωτο εὖρος, ἀφ' ἐτέρου δὲ χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιᾶν ἐνδιαφέρουσα πρωτοτυπία σκέψεως, στοιχεῖα τοῦ ἀναδεικνύουν ἰδιαιτέρως καὶ τελικῶς διακρίνουν τὸ παρὸν κείμενο τῶν ἄλλων.

Ἄς στρέψουμε λίγο τὸν νοῦ στὸν ἄδηλο θεωρητικογράφο τῆς Ἀκριθείας

τοῦ μακαρίου Δαβὶδ ἐκίνησε γλῶσσαν μελωδίαν ἀναμίζει τῇ προφητείᾳ, ἵνα τῷ ρυθμῷ τοῦ μέλους ψυχαγωγούμενοι, μετὰ πολλῆς τῆς προθυμίας τοὺς ἱερούς αὐτῷ ἀναπέμπωμεν ὕμνους. Οὕτω γὰρ ἡ φύσις ἡμῶν πρὸς τὰ ἄσματα καὶ τὰ μέλη οἰκείως ἔχει, ὥς καὶ τὰ ὑπομάζια κλαυθυμιζόμενα οὕτω κατακοιμίζεσθαι· καὶ γυναῖκες δὲ ἰστουργοῦσαι, καὶ ὁδοιπόροι καὶ ναῦται, τῷ ἄσματι τὸν ἐκ τῶν ἔργων πόνον παραμυδοῦνται· ὥς τῆς ψυχῆς, εἰ μέλους ἀκούσειε καὶ ὥδῃς, ῥᾶον ἅπαντα ἐνεργεῖν δυναμένης τὰ ὀχληρὰ καὶ ἐπίπονα. Ἐπεὶ οὖν ἡ ψυχὴ ἡμῶν οἰκείως ἔχει πρὸς τοῦτο τὸ εἶδος τῆς τέρψεως, ἵνα μὴ πορνικὰ ἄσματα οἱ δαίμονες εἰσάγοντες ἅπαντα ἀνατρέπωσι τοὺς ψαλμοὺς αὐτοῖς ἐπετείχισεν ὁ Θεός, ὥστε ὁμοῦ τὸ πρᾶγμα καὶ ἡδονὴν καὶ ὠφέλειαν εἶναι, τοῦ ἁγίου Πνεύματος τῇ τοιαύτῃ ψαλλούσῃ ψυχῇ ταχέως ἐφιπταμένου [...]. Διὰ τοῦτο τὰ ἐναρμόνια ταῦτα μέλη τῶν ψαλμῶν ἐπινενόηται, ἵνα οἱ παῖδες τὴν ἡλικίαν, ἢ καὶ ὅλως νεαροὶ τὸ ἥθος, τῷ μὲν δοκεῖν μελωδῶσι, τῇ ἀληθείᾳ δὲ τὰς ψυχὰς ἐκπαιδεύωνται. Ὡς τῆς σοφῆς ἐπινοίας τοῦ διδασκάλου, ὁμοῦ τε ἄδῃν ἡμᾶς καὶ τὰ λυσιτελῆ μανθάνειν μηχανωμένον! Ὅθεν καὶ μᾶλλον ἐντυποῦται ταῖς ψυχαῖς τὰ διδάγματα· βίαιον γὰρ μάθημα οὐ πέφυκε παραμένειν· τὸ δὲ μετὰ τέρψεως καὶ χάριτος εἰσδύμενον, μονιμώτερόν πως ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐνιζάνει. Ἡ μὲν οὖν πρόχειρος αἰτία, καδ' ἦν ἐν ἡδονῇ τὴν ἐν τοῖς ψαλμοῖς μελέτην ποιούμεεθα, αὕτη ἐστὶ, τὸ μελωδεῖν φημι τὰ ῥήματα.

λόμενος καὶ τὸν κάματον ὑποτέμνεσθαι, τὴν τοῦ μακαρίου Δαβὶδ ἐκίνησε γλῶτταν μελωδίαν ἀναμίζει τῇ προφητείᾳ, ὥς ἵνα ῥυθμῷ τοῦ μέλους ψυχαγωγούμενοι μετὰ πολλῆς τέρψεως τοὺς ἱερούς ἀναπέμπωμεν ὕμνους. Οὕτω γὰρ ἡ φύσις ἡμῶν πρὸς τὰ ἄσματα καὶ τὰ μέλη οἰκείως ἔχει, ὥς καὶ τὰ ὑπομάζια βρέφῃ κλαυθυμιζόντα οὕτω καὶ κατακοιμίζεσθαι. Καὶ γυναῖκες ἰστουργοῦσαι, καὶ γηπῶνοι καὶ ὁδοιπόροι τὰ ἄσματα τῶν ἔργων καὶ τῶν πόνων παραμυδοῦνται, ὥς τῆς ψυχῆς τοῦ μέλους ἀκουούσης ῥᾶον ἅπαντα ἐνεργεῖν δυναμένης τὰ ὀχληρὰ καὶ ἐπίπονα. Καὶ ἐπεὶ ἡ ψυχὴ ἡμῶν οἰκείως ἔχει πρὸς ταῦτα ἀνέσεως, ἵνα μὴ πορνικὰ ἄσματα οἱ δαίμονες εἰσάγοντες ἅπαντας ἀναστρέψουσι τῆς ὀρθότητος τοῦ ψαλμοῦ, ἀπετείχισεν ὁ Θεός τούτων τῇ γλυκύτητι, ὥστε ὁμοῦ τὸ πρᾶγμα καὶ ἡδονὴν φέρεῖ καὶ ὠφέλειαν παρέχειν τοῖς τὰ τοιαῦτα ψάλλουσι. **Καὶ ἄλλως**· διὰ τοῦτο τὰ ἐναρμόνια ταῦτα μέλη τῶν ψαλμῶν ἡμῖν ἐπινενόηται, ἵν' οἱ παῖδες τῇ ἡλικίᾳ ἀκμαῶντες ἢ καὶ ὅλως τῶν νέων σφριγῶντες τῷ μὲν δοκεῖν μελωδεῖν τῇ ἀληθείᾳ δὲ τὰς ψυχὰς ἐκπαιδεύωνται. Ὡς τῆς σοφῆς ἐπινοίας τοῦ διδασκάλου, ὁμοῦ τε ἄδῃν ἡμᾶς καὶ τὰ λυσιτελῆ μανθάνειν μηχανωμένον· ὅθεν καὶ μᾶλλον ἐντυποῦνται ταῖς ψυχαῖς τὰ διδάγματα· βίαιον γὰρ μάθημα παραμένειν οὐ πέφυκε. Τὸ δὲ μετὰ τέρψεως καὶ χαρᾶς ἠδόμενον μέλος μονιμώτερον ἡμῶν τοῖς σώμασι καὶ ταῖς ψυχαῖς ἐνιζάνει καὶ αὐξάνει. Καὶ ἡ μὲν πρόχειρος αἰτία καδ' ἦν μεθ' ἡδονῆς τὴν ἐν τοῖς ψαλμοῖς μελέτην ποιούμεεθα, αὕτη ἐστὶ.

τὸν φανταζόμεστε ὡς φιλακόλουθο ἱερομόναχο, νὰ μετέχει ἐνεργῶς στὶς νυχθήμερες ἀκολουθίες τῆς Ἐκκλησίας τὸν φανταζόμεστε ὡς φιλομαθῆ ὁρθόδοξο χριστιανὸ στὸ προσωπικὸ του σπουδαστήριο, νὰ ἀναγινώσκει ἀκαταπαύστως τὴν Ἀγία Γραφή⁴¹, νὰ μελετᾷ τοὺς πατέρες, Γρηγόριο τὸν Θεολόγο⁴² καὶ ἰδιαίτερως Ἰωάννη τὸν Δαμασκηνό, στὴν ἡγιασμένη φύσιον γνώμῃ τοῦ ὁποίου σπουδαία συμβολὴ σὲ θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ ζητήματα ψαλτικῆς τέχνης ἀπέδωσε –ἔστω καὶ ψευδεπιγράφως– ἡ παράδοση τῆς ἐκκλησίας μας⁴³. τὸν φανταζόμεστε ὡς εὐλαβῆ μουσι-

41. Οἱ, ἐμφανεῖς τοῦλάχιστον, διάσπαρτες στὸ κείμενο τῆς *Ακριθείας*, σχετικὲς ἀναφορὲς σὲ Παλαιοδιαθηκικὰ καὶ Καινοδιαθηκικὰ χωρία (πίνακα τῶν ὁποίων βλ. στή σ. 184 τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως) ἐπιμαρτυροῦν, βεβαίως, τὴν ἐκ μέρους τοῦ ἀδῆλου συντάκτου λιπαρὴ γνώση τῆς Ἀγίας Γραφῆς.

42. Ἐπισημαίνουμε ἐνδεικτικῶς δύο περικοπὲς τῆς *Ακριθείας*, ὅπου ὁ ἐν λόγῳ ἱερός πατὴρ κατονομάζεται συγκεκριμένως. Στὴν πρώτη περικοπὴ [= *Ακριθεία*, σ. 92⁵⁶¹⁻⁵⁶³ (: «...ὡς ὁ θεολόγος ἔφη Γρηγόριος: “πρῶτον μὲν ἐννοεῖ τὰς ἀγγελικὰς δυνάμεις καὶ οὐρανίους, καὶ τὸ ἐννόημα ἔργον ἦν”...»)] χρησιμοποιοῦται «δανειοληπτικῶς» (δοθέντος ὅτι πρόκειται γιὰ τμῆμα τοῦ αὐτοσυσῶς μεταφερομένου ἀποσπάσματος τῆς *Ἐκδόσεως Ἀκριβοῦς τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως*) χωρίο ποὺ ἀπαντᾷ στὶς ἀκόλουθες ὁμιλίες Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζινοῦ. «Λόγος ΛΗ'. Εἰς τὰ Θεοφάνια, εἴτουν Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος» καὶ, «Λόγος ΜΕ'. Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα» [: «πρῶτον μὲν ἐννοεῖ τὰς ἀγγελικὰς δυνάμεις καὶ οὐρανίους καὶ τὸ ἐννόημα ἔργον ἦν» (P.G. 36, 320C καὶ P.G. 36, 629A, ἀντιστοιχῶς)]. Στὴ δευτέρᾳ περικοπῇ [= *Ακριθεία*, σ. 94⁶⁰⁷⁻⁶⁰⁸ (: «...ὡς φησὶν Γρηγόριος ὁ Θεολόγος: “ὅταν δὲ εἴπω Θεόν, τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα λέγω”...»)], ὁ ἀδῆλος συντάκτης τοῦ θεωρητικοῦ ἐγχειριδίου ἐπικαλεῖται, ὁμοίως, ἕτερο χωρίο τῶν ἀνωτέρω ἐπιστημανθεισῶν ὁμιλιῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου [: «Θεοῦ δὲ ὅταν εἴπω, λέγω Πατρός, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος» (P.G. 36, 320B καὶ P.G. 36, 628C, ἀντιστοιχῶς)]. Ἀμφότερες οἱ περικοπὲς δὲν ὑπομνηματίζονται ἀπὸ τὸν ἐπιμελητὴ τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως.

43. Ὑπονοοῦμε, βεβαίως, ἐδῶ τόσο τὸ πολλαχθὺ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ψευδεπίγραφο θεωρητικὸ ἐγχειρίδιον τῶν *Ἐρωταποκρίσεων* ὅσο καὶ τὰ ψευδεπιγράφως ἐπίσης ἀποδιδόμενα στὸν Δαμασκηνὸ Ἰωάννη ποικιλοειδῆ μελοποιήματα τῆς νυχθημέρου ἀκολουθίας, ἥτοι μέλη τοῦ ἑσπερινοῦ (κεκραγάρια κατ' ἤχον [ἡ καὶ συλλήβδην τὸ παλαιὸ Ἀναστασιματάριο]), τοῦ ὁρδρου (ἁσματικὸ τρισάγιο) καὶ τῆς θείας λειτουργίας (ἀλληλουιάριο, χερουδικὰ [Οἱ τὰ Χερουβὶμ καὶ Νῦν αἱ δυνάμεις], κοινωνικά [Αἰνεῖτε τὸν Κύριον καὶ Γεύσασθε] καὶ ἓνα θεοτοκίον μᾶθημα), γιὰ νὰ μὴ ἐπεκταθοῦμε σὲ ἄλλα θρυλούμενα ποὺ τὸν φέρουν ὡς ἐπινοητὴ καὶ αὐτῆς ἀκόμῃ τῆς βυζαντινῆς παρασημαντικῆς. Ἐσκεμμένως ἀποφεύγουμε ἐδῶ τὴν παράθεση εἰδικωτέρων βιβλιογραφικῶν παραπομπῶν ἐπὶ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ θέματος τῆς βυζαντινῆς μουσικολογίας, πράγμα ποὺ θὰ μᾶς ὁδηγοῦσε σὲ μακρὺ σχολιασμό, ἀπομακρύνοντάς μας ἀπὸ τὸ ἐν προκειμένῳ ζητούμενο. Σημειώνουμε, πάντως ὅτι ὡς βασικὸς ἐκφραστὴς καὶ κύριος ὑποστηρικτὴς

κοδιδάσκαλο στὸ ἰδιωτικὸ διδασκῆριό του, νὰ μελετᾷ τὸ παλαιὸ Στιχηράρι⁴⁴, νὰ ἐμπνέεται καὶ νὰ κρατᾷ σημειώσεις, ἀποπειρώμενος νὰ συμπληρώσει, νὰ διευκρινίσει περαιτέρω εἰδικὰ θεωρητικὰ ζητήματα νὰ παραδώσει τὴν καινοφανῆ εὐφάνταστη προσωπικὴ του ἐρμηνεία σὲ ὀρισμένα ἀδιευκρίνιστα θέματα τῆς θεωρίας τῆς ψαλτικῆς τέχνης. «Ἄλλ' ἡμεῖς μετὰ τῆς βοηθείας τοῦ Θεοῦ ἐρμηνεύσειν μέλλομεν τὰς ὑποθέσεις ταύτας. καὶ μέμνησό μου τῆς ψυχῆς, υἱέ μου, μετὰ τὸν θάνατόν μου. διδάξω σε γὰρ ἅπερ ὀλίγοι γινώσκουσιν»⁴⁵, νουθετεῖ ὁ ἴδιος, μέσῳ τοῦ ὑποτιθεμένου προσώπου τοῦ μαθητοῦ του, τοὺς ἀνὰ τοὺς αἰῶνες ἀναγνώστες τοῦ πονήματός του. Ἐκδηλῇ εἶναι ἡ ἀγωνία ποὺ τὸν διακατέχει, οἱ μαθητές του νὰ κατανοήσουν δύσληπτα καὶ δυσνόητα συχνὰ θεωρητικὰ δεδομένα τῆς ψαλτικῆς μιμούμενος δὲ τὴν Κυριακὴ τακτικὴ διδάσκει παραβολικῶς: «...ἐπειδὴ οὐδὲν ἐνόησας τὰς παραβολὰς ἐκείνας, λοιπὸν χρήξεις καὶ ἄλλης παραβολῆς»⁴⁶, λέγει ὁ ἴδιος πρὸς τὸν μαθητὴ του σὲ κάποιο σημεῖο τοῦ ἐγχειριδίου.

Ποιὸς λόγος τὸν ὠθεῖ νὰ συσχετίζει τὸ περιεχόμενον τῶν «παραβολῶν» του πρὸς ἀγιογραφικὰ χωρία, ὀρθόδοξες δογματικὲς ἀλήθειες ἢ ἐξειδικευμένες πατερικὲς διδασκαλίες; Ὅπωςδὴποτε ἡ προσωπικὴ του παιδεία, οἱ βαθεῖες ἐκκλησιαστικὲς καταβολές του, ἡ ὅλη θεολογικὴ προδιάθεσή του, ποὺ κατὰ τὴν διατύπωση, ἀνάπτυξη καὶ ἐρμηνεία μουσικῶν ζητημάτων συνειρμικῶς ἀνασύρει στὸν νοῦ του τὰ ἀντίστοιχα θεολογικὰ δεδομένα: «ἐγὼ γάρ <ὁ ἁμαρτωλός> περὶ σημαδίων ἐρμηνεύω· ὅμως ἅπερ ἤκουσα παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων ἐρῶ»⁴⁷, διευκρινίζει ὁ ἴδιος.

αὐτῆς τῆς ψευδεπιγράφου μουσικῆς δραστηριότητος Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀναγνωρίζεται ἀναντιρρήτως ὁ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Συμβολαί*, σσ. 154-230. Πρβλ. καὶ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορικὴ ἐπισκόπησις*, σσ. 107-116. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Λεξικόν*, σσ. 71-80.

44. Ἐὰν ἐξαίρεσουμε τὴν τελευταία «μουσικὴ παραπομπή» τοῦ ἐν λόγῳ ἐγχειριδίου, ὅλα τὰ ὑπόλοιπα μουσικὰ παραδείγματα, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄδηλος συντάκτης τῆς Ἀκριβείας τεκμηριώνει τὸν θεωρητικὸ λόγον του, προέρχονται ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Στιχηραρίου. Βλ. πρωτίστως τὶς σχετικὲς ἀναφορὲς στὸ κείμενον τῆς Ἀκριβείας (σσ. 52¹¹¹⁻¹¹⁴, 84⁴⁵⁸⁻⁴⁶⁰, 114⁸³³⁻⁸³⁵, 116⁸⁵⁵⁻⁸⁵⁸, 132⁹⁹⁷⁻⁹⁹⁹, 134¹⁰¹³⁻¹⁰¹⁵, 136¹⁰²²⁻¹⁰²³), ἀλλὰ πρβλ. καὶ τὶς ὁμοειδεῖς παρατηρήσεις τοῦ ἐπιμελητοῦ τῆς ἐκδόσεως, Bjarne Schartau (σσ. 18, 20, 147, 149-150, 159, 181-183).

45. Ἀκριβεία, σ. 76³³⁵⁻³³⁷.

46. Ἀκριβεία, σ. 86⁴⁷⁹⁻⁴⁸⁰.

47. Ἀκριβεία, σ. 88⁵¹⁸⁻⁵¹⁹.

Ἦπ' αὐτὴν τὴν ἔννοια πρέπει, φρονοῦμε, νὰ αἰτιολογηθεῖ τὸ γεγονὸς τῆς διανθίσεως τοῦ περὶ ψαλτικῆς τέχνης θεωρητικοῦ λόγου του μὲ ἁγιογραφικὰ παράλληλα, φαινόμενο συχνότατο στὸ σύγγραμμά του· ἰδοῦ, γιὰ παράδειγμα, πῶς σχολιάζει τὴν μεταξύ σημαδίου σώματος καὶ σημαδίου πνεύματος ὑφισταμένη διαφορά: «καὶ ἄκουσον πάλιν ἐρμηνείαν περὶ τοῦ πνεύματος· τὸ γὰρ πνεῦμα ἐντιμότερόν ἐστιν τοῦ σώματος, ὅτι τὸ σῶμα διὰ τὸ πνεῦμα ἐγένετο, καὶ οὐχὶ τὸ πνεῦμα διὰ τὸ σῶμα. ὥσπερ καὶ ὁ Θεὸς πρότερον ἐποίησε τὸ σῶμα τοῦ Ἀδάμ ἐκ τῆς γῆς, ὕστερον δὲ ἔθηκε τὸ πνεῦμα αὐτοῦ εἰς τὸ σῶμα· οὕτως οὖν καὶ ὁ ποιήσας τὰ σημάδια πρότερον ἐποίησε τὰ σώματα, ὕστερον δὲ τὰ πνεύματα»⁴⁸. Ὁμοιοτρόπως, πάλι, σχολιάζει τὴν πολυειδῆ ἐνέργεια τοῦ χορεύματος, ὅπου ἐπικαλεῖται τὸν προφήτη Ἡσαΐα: «τὸ μὲν χορεῦμα γίνεται καὶ ἀπὸ ἐνὸς ἀνθρώπου καὶ ἀπὸ πολλῶν, ὁ δὲ χορὸς δηλοῖ περὶ συνάξεως· τὸ μὲν ὄνομα ἐνικῶς, ἡ δ' ἐνέργεια πληθυντικῶς· ὡς γέγραπται· “χορὸς ἁγίων ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων ὑμνεῖ σε καὶ λέγει· Ἄγιος, ἅγιος, ἅγιος εἰ ὁ Θεὸς κύριος Σαβαώθ καὶ <πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ> ἡ γῆ τῆς δόξης σου»»⁴⁹. Ἐρμηνεύοντας δὲ τὸ σείσμα, καὶ προσομοιάζοντας αὐτὸ πρὸς σεισμὸν σείοντα οἶκον, σημειώνει: «...εἴη δ' ἂν ὁ σεισμὸς οὗτος νεῦσις Θεοῦ πρὸς τοὺς ἐν τῇ γῇ, ἐφ' ἧς ὁ οἶκος ἰδρυται. “ὁ ἐπιβλέπων” γὰρ φῆσιν ὁ Δαυὶδ “ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμειν”. οὕτως οὖν καὶ τὸ σείσμα...»⁵⁰.

Ἐπιπροσθέτως, ὅμως, πρὸς παρόμοια προσέγγιση τῆς ψαλτικῆς συνηγοροῦν ἐνδεχομένως καὶ οἱ ἀκόλουθες δύο «ἀμφίτροπες» συνθῆκες,

48. Ἀκριβεία, σσ. 82-84⁴⁴¹⁻⁴⁴⁶. Πρβλ. καὶ Γεν. 6', 7.

49. Ἀκριβεία, σ. 122⁸⁸⁷⁻⁸⁹¹. Πρβλ. καὶ Ἡσ. ζ', 3.

50. Ἀκριβεία, σ. 128⁹⁴⁰⁻⁹⁴³. Πρβλ. καὶ Ψαλμ. ργ', 32. Στὴν ἴδια συνάφεια τοῦ λόγου, κατὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς ὑπογραφομένης στὸ σείσμα ὑπορροῆς, ὁ ἄδηλος συντάκτης τῆς Ἀκριβείας ἀνασύρει καὶ ἕτερο χωρίο τοῦ ἰδίου ψαλμοῦ (Ψαλμ. ργ', 12), ὡς ἀκολούθως: «Καὶ ὁ μαθητής· πῶς τρέχει [sc. ἡ ὑπογραφομένη στὸ σείσμα ὑπορροή] καὶ οὐκ ἔχει φωνήν; Καὶ ὁ διδάσκαλος· τὸ ὕδωρ ἄψυχον μὲν πράγμα ἐστὶ, φυσικὸν δὲ ἔχει τὸ τρέχειν, ἀλλ' οὐχὶ πάντοτε· ὅταν μὲν γὰρ ἔχη ἰσασμὸν ἐπὶ τῆς γῆς, ἀπλοῦται· ὅταν δὲ ἔχη βεῦμα, τουτέστι κατὰβασιν, τότε τρέχει συντομώτερον· δίδωσι δὲ καὶ φωνάς, ὡς φῆσιν ὁ προφήτης· “ἐκ μέσου τῶν πετρῶν δώσουσι φωνήν” εἰ δὲ ἔχει ἐμπροσθεν αὐτοῦ ἐμποδισμόν, ἤτοι φραγμόν, ἵσταται ἀτάραχον καὶ ἄφωνον. ὅταν δὲ ἐλθῶν τις ταράξῃ αὐτό, σαλεύεται μόνον, ἀλλ' οὐ δύναται τρέχειν διὰ τὸν φραγμόν. οὕτως οὖν καὶ ἡ ὑπορροή...» (Ἀκριβεία, σσ. 130-132⁹⁷⁴⁻⁹⁸¹).

πού πρέπει μάλλον νὰ ὑποθέσουμε ὅτι συμπαρακολουθοῦν τὴν ὅλη ἀνάπτυξη τῆς σκέψεως τοῦ ἀδῆλου θεωρητικογράφου μας καὶ πρυτανεύουν κατὰ τὴν τελικὴ διαμόρφωση τοῦ περιεχομένου τοῦ ἐγχειριδίου ποὺ αὐτὸς παραδίδει:

α) Ὡς πρώτη συνδήκη εἶναι, νομίζουμε, δεμιτὸ νὰ θεωρηθοῦν οἱ ἀνάλογες προϋποθέσεις ἐκ μέρους τῶν ἀποδεκτῶν τοῦ λόγου του· ὁ συγκεκριμένος θεωρητικογράφος ἀπευθύνεται πρὸς ὁμοϊδεάτες του, πρὸς ἀνθρώπους τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ περιβάλλου, ἐγγρατεῖς λιπαρᾶς θεολογικῆς παιδείας. Πῶς ἄλλιῳ αἰτιολογεῖται ἡ ἐρμηνεία τῆς ὁμοιότητος καὶ ἐν ταύτῃ διαφορᾶς τριῶν φωνητικῶν σημαδιῶν, ὀλίγου, ὀξεῖας καὶ πεταστῆς, μέσω τοῦ δόγματος τῆς Ἀγίας Τριάδος: «ὁμοιός ἐστι καὶ ὁ ἄνθρωπος, νοῦς, ψυχὴ, καὶ σῶμα ἐν μιᾷ ὑποστάσει, νῦν δὲ καὶ τὰ τρία σημάδια ταῦτα, ἡγουν τὸ ὀλίγον, καὶ ἡ ὀξεῖα, καὶ ἡ πετασθὴ, κατὰ τὴν μετροφώνιαν ἰσόφωνα εἰσι, κατὰ δὲ τὴν ἰδιότητα τῆς χειρονομίας, ἄλλο ἐστὶ τὸ ὀλίγον, καὶ ἄλλο ἡ ὀξεῖα, καὶ ἄλλο ἡ πετασθὴ. Καὶ προσκυνῶ καὶ δοξάζω τὴν παναγίαν Τριάδα· οὐ τολμῶ δὲ παραβαλεῖν, ἀλλὰ μετὰ φόβου καὶ τρόμου οὕτω λέγω, ὡς ἔμαθον ἀκριβῶς ἐκ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως· ὅτι κατὰ τὴν θεότητα μίαν φύσιν ἔχει ἡ ἁγία Τριάς, κατὰ δὲ τὰς ιδιότητας τῶν τριῶν ὑποστάσεων, ἄλλος ἐστὶν ὁ πατήρ, καὶ ἄλλος ὁ υἱός, καὶ ἄλλο τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· τρία πρόσωπα ἐν μιᾷ θεότητι, ἣ πρέπει πᾶσα δόξα τιμὴ καὶ προσκύνησις εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν»⁵¹. Ὁ ἀδελφος συντάκτης τῆς Ἀκριβείας μοιάζει νὰ ἐπιδεικνύει ἰδιαίτερη μέριμνα ὥστε νὰ ἰσχύει ἀντιστρόφως γνωστὴ ρῆσις τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, τὴν ὁποία ἂς ἐπιτραπῇ ἐδῶ νὰ παραφράσουμε ἁρμοδίως: «Τὴν τοῦ ὀρθοδόξου δόγματος ἐκδεσιν τοῖς τῆς ψαλτικῆς σημαδίῳις ἐγκατέμιξεν, ἵνα τῷ οἰκείῳ καὶ προφανεῖ τοῦ δόγματος τὴν τῆς μουσικῆς θεωρίας γνῶσιν λανθάνοντως ὑποδεξώμεθα»⁵².

β) Ἡ δευτέρα συνδήκη εὐρίσκεται στὸν ἀντίποδα τῆς πρώτης, καθ' ὅτι πρόδηλη εἶναι ἡ διαπίστωση πῶς ὁμιλώντας διὰ θεολογικοῦ λόγου

51. Ἀκριβεία, σσ. 66-68²²⁰⁻²³⁰.

52. Βλ. Βασιλείου Καισαρείας, «Ὁμιλία εἰς τὸν πρῶτον ψαλμόν», P.G. 29, 212B [: «Ἐπειδὴ γὰρ εἶδε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δυσάγων πρὸς ἄρετὴν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, καὶ διὰ τὸ πρὸς ἡδονὴν ἐπιβρέπες τοῦ ὀρθοῦ βίου καταμελοῦντας ἡμᾶς τί ποιεῖ; Τὸ ἐκ τῆς μελωδίας τερπνὸν τοῖς δόγμασιν ἐγκατέμιξεν, ἵνα τῷ προσηγεῖ καὶ λείῳ τῆς ἀκοῆς τὸ ἐκ τῶν λόγων ὠφέλιμον λανθάνοντως ὑποδεξώμεθα»].

περί θεωρητικῶν τῆς ψαλτικῆς τέχνης θεμάτων ὁ θεωρητικογράφος μας ἐπιθυμεῖ προφανέστατα νὰ διδάξει θεολογία μέσῳ τῆς μουσικῆς. Τούτῃ ἡ τελευταία παρατήρηση προσεπιμαρτυρεῖται ἀπὸ τὴν ἐξῆς καταπληκτικὴν περίπτωσιν, τὴν ὁποία ἐπισημαίνουμε ἐδῶ ἀκροδιγῶς ἐν κατακλείδι τῆς περὶ πνευμάτων ἐνότητος τοῦ ἐγγχειριδίου, ὁ συντάκτης καταχωρίζει μιὰν –θεολογικοῦ ἀμιγῶς περιεχομένου– ἐκτενῆ παράγραφον, περὶ ἀγγέλων διαλαμβάνουσα, ὅπου παραθέτει –καὶ σχολιάζει ἐν συνεχείᾳ– πλήρως σχεδὸν τὸ δέκατο ἑβδόμο κεφάλαιον τῆς Ἐκδόσεως Ἀκριβοῦς τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ἰδοῦ, σὲ παράλληλους πίνακες, πῶς διαμορφώνεται τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα:

Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ
Ἐκδοσις Ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου
Πίστεως⁵³

Ἀδήλου Ἀκρίβεια κατ' ἐρώτησιν
καὶ ἀπόκρισιν τῶν τόνων τῆς
παπαδικῆς τέχνης⁵⁴

Αὐτὸς τῶν ἀγγέλων ἐστὶ ποιη-
τῆς καὶ δημιουργὸς ἐκ τοῦ μὴ ὄντος
εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν αὐτούς,
κατ' οἰκειάν εἰκόνα κτίσας αὐτούς
φύσιν ἀσώματον, οἷόν τι πνεῦμα ἢ
πῦρ ἄυλον, ὥς φησιν ὁ θεὸς Δαυὶδ·
“Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ
πνεύματα καὶ τοὺς λειτουργοὺς
αὐτοῦ πυρὸς φλόγα”, τὸ κοῦφον καὶ
διάπυρον καὶ θερμὸν καὶ τομώτατον
καὶ ὀξύ περὶ τὴν θείαν ἔφεσιν τε
καὶ λειτουργίαν διαγράφων καὶ τὸ
ἀνωφερὲς αὐτῶν καὶ πάσης ὕλικῆς
ἐννοίας ἀπηλλαγμένον.

Ἄγγελος τοίνυν ἐστὶν οὐσία
νοερά, ἀεικίνητος, αὐτεξούσιος, ἀσώ-

Φησὶν Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς
ὅτι. Αὐτὸς τῶν ἀγγέλων ἐστὶ
ποιητῆς καὶ δημιουργὸς ἐκ τοῦ μὴ
ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν αὐτούς,
κατ' οἰκειάν εἰκόνα κτίσας αὐτούς
φύσιν ἀσώματον, οἷόν τι πνεῦμα ἢ
πῦρ ἄυλον, ὥς φησιν ὁ θεὸς Δαυὶδ·
“Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ
πνεύματα καὶ τοὺς λειτουργοὺς
αὐτοῦ πυρὸς φλόγα”, τὸ κοῦφον καὶ
διάπυρον καὶ θερμὸν καὶ τομώτατον
καὶ ὀξύ περὶ τὴν θείαν ἔφεσιν τε
καὶ λειτουργίαν διαγράφων καὶ τὸ
ἀνωφερὲς αὐτῶν καὶ πάσης ὕλικῆς
ἐννοίας ἀπηλλαγμένον.

Ἄγγελος τοίνυν ἐστὶν οὐσία
νοερά, ἀεικίνητος, αὐτεξούσιος, ἀσώ-

53. Τὸ κείμενον ἀπὸ τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, pp. 45- 48.

54. Βλ. Ἀκρίβεια, σσ. 90-92⁵²⁰⁻⁵⁷⁰.

ματος, θεῶ λειτουργοῦσα, κατὰ χάριν ἐν τῇ φύσει τὸ ἀθάνατον εἰληφυῖα, ἧς οὐσίας τὸ εἶδος καὶ τὸν ὅρον μόνος ὁ κτιστὴς ἐπίσταται. Ἀσώματος δὲ λέγεται καὶ ἄυλος, ὅσον πρὸς ἡμᾶς· πᾶν γὰρ συγκρινόμενον πρὸς θεὸν τὸν μόνον ἀσύγκριτον παχύ τε καὶ ὑλικὸν εὐρίσκεται, μόνον γὰρ ἄυλον τὸ θεῖον ἐστὶ καὶ ἀσώματον.

Ἔστι τοίνυν φύσις λογικὴ νοερά τε καὶ αὐτεξούσιος, τρεπτὴ κατὰ γνώμην ἥτοι ἐδελοτρεπτος· πᾶν γὰρ κτιστὸν καὶ τρεπτόν, μόνον δὲ τὸ ἄκτιστον ἄτρεπτον, καὶ πᾶν λογικὸν αὐτεξούσιον. Ὡς μὲν οὖν λογικὴ καὶ νοερά αὐτεξούσιος ἐστίν, ὥς δὲ κτιστὴ τρεπτὴ, ἔχουσα ἐξουσίαν καὶ μένειν καὶ προκόπτειν ἐν τῷ ἀγαθῷ καὶ ἐπὶ τὸ χεῖρον τρέπεσθαι.

Ἀνεπίδεκτος μετανοίας, ὅτι καὶ ἀσώματος ὁ γὰρ ἄνθρωπος διὰ τὴν τοῦ σώματος ἀσθενείαν τῆς μετανοίας ἔτυχεν. Ἀθάνατος οὐ φύσει, ἀλλὰ χάριτι· πᾶν γὰρ ἀρξάμενον καὶ τελευτᾷ κατὰ φύσιν. Μόνος δὲ ὁ θεὸς αἰεὶ ὢν, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπὲρ τὸ αἰεὶ· οὐχ ὑπὸ χρόνον γάρ, ἀλλ' ὑπὲρ χρόνον ὁ τῶν χρόνων ποιητής.

Φῶτα δεύτερα νοερά ἐκ τοῦ πρώτου καὶ ἀνάρχου φωτὸς τὸν φωτισμὸν ἔχοντα, οὐ γλώσσης καὶ ἀκοῆς δεόμενα, ἀλλ' ἄνευ λόγου

ματος, θεῶ λειτουργοῦσα, κατὰ χάριν ἐν τῇ φύσει τὸ ἀθάνατον εἰληφυῖα, ἧς οὐσίας τὸ εἶδος καὶ τὸν ὅρον μόνος ὁ **κτίσας** ἐπίσταται. ἀσώματος δὲ **ἄυλος** λέγεται, ὅσον πρὸς ἡμᾶς· πᾶν γὰρ συγκρινόμενον πρὸς θεὸν τὸν μόνον ἀσύγκριτον παχύ τε καὶ ὑλικὸν εὐρίσκεται, μόνον γὰρ **ὄντως** ἄυλον τὸ θεῖον ἐστὶ καὶ ἀσώματον.

Ἔστι τοίνυν φύσις λογικὴ νοερά τε καὶ αὐτεξούσιος, τρεπτὴ κατὰ γνώμην ἥγουν ἐδελοτρεπτος· πᾶν γὰρ κτιστὸν καὶ τρεπτόν, μόνον γὰρ τὸ ἄκτιστον ἄτρεπτον, καὶ πᾶν λογικὸν αὐτεξούσιον. ὥς μὲν οὖν λογικὴ καὶ νοερά, αὐτεξούσιος ἐστίν, ὥς δὲ κτιστὴ καὶ τρεπτὴ, ἔχουσα ἐξουσίαν καὶ μένειν καὶ προκόπτειν ἐν τῷ ἀγαθῷ καὶ ἐπὶ τὸ χεῖρον τρέπεσθαι.

Ἀνεπίδεκτος μετανοίας, ὅτι καὶ ἀσώματος ὁ γὰρ ἄνθρωπος διὰ τὴν τοῦ σώματος ἀσθενείαν τῆς μετανοίας ἔτυχεν. ἀθάνατος οὐ φύσει, ἀλλὰ χάριτι· **ἦγουν ὁ ἄγγελος**. πᾶν γὰρ τὸ ἀρξάμενον καὶ τελευτᾷ κατὰ φύσιν. μόνον δὲ θεὸς αἰεὶ ὢν, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπὲρ τὸ αἰεὶ· οὐχ ὑπὸ χρόνον γάρ, ἀλλ' ὑπὲρ χρόνον ὁ τῶν χρόνων ποιητής **φύσει ἀθάνατός ἐστι**.

Φῶτα δεύτερα νοερά ἐκ τοῦ πρώτου καὶ ἀνάρχου φωτὸς τὸν φωτισμὸν ἔχοντα, οὐ γλώσσης καὶ ἀκοῆς δεόμενα, ἀλλ' ἄνευ λόγου

προφορικοῦ μεταδιδόντα ἀλλήλοις τὰ ἴδια νοήματα καὶ βουλήματα.

Διὰ τοῦ λόγου τοίνυν ἐκτίσθησαν πάντες οἱ ἄγγελοι καὶ ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος διὰ τοῦ ἁγιασμοῦ ἐτελειώθησαν κατ' ἀναλογίαν τῆς ἀξίας καὶ τῆς τάξεως τοῦ φωτισμοῦ καὶ τῆς χάριτος μετέχοντες.

Περιγραπτοί· ὅτε γάρ εἰσιν ἐν τῷ οὐρανῷ, οὐκ εἰσιν ἐν τῇ γῇ, καὶ εἰς τὴν γῆν ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀποστελλόμενοι οὐκ ἐναπομένουσιν ἐν τῷ οὐρανῷ. Οὐ περιορίζονται δὲ ὑπὸ τειχῶν καὶ θυρῶν καὶ κλείδρων καὶ σφραγίδων· ἀόριστοι γάρ. Ἀορίστους δὲ λέγω· οὐ γάρ, καθό εἰσιν, ἐπιφαίνονται τοῖς ἀξίοις, οἷς ὁ θεὸς φαίνεσθαι αὐτοὺς θελήσει, ἀλλ' ἐν μετασχηματισμῷ, καθὼς δύνανται οἱ ὁρῶντες ὁρᾶν. “Ἀόριστον γάρ ἐστι φύσει καὶ κυρίως μόνον τὸ ἄκτιστον· πᾶν γὰρ κτίσμα ὑπὸ τοῦ κτίσαντος αὐτὸ θεοῦ ὁρίζεται”.

Ἐξῶθεν τῆς οὐσίας τὸν ἁγιασμὸν ἐκ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἔχοντες, διὰ τῆς θείας χάριτος προφητεύοντες, μὴ γάμου χρήζοντες, ἐπειδήπερ μὴ εἰσι θνητοί.

Νόες δὲ ὄντες ἐν νοητοῖς καὶ τόποις εἰσίν, οὐ σωματικῶς περιγραφόμενοι (οὐ γὰρ σωματικῶς κατὰ φύσιν σχηματίζονται οὐδὲ τριχὴ εἰσι διαστατοί), ἀλλὰ τῷ

προφορικοῦ διδόντα ἀλλήλοις τὰ ἴδια νοήματα καὶ βουλευήματα.

Διὰ τοῦ λόγου τοίνυν ἐκτίσθησαν πάντες οἱ ἄγγελοι καὶ ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος διὰ τοῦ ἁγιασμοῦ ἐτελειώθησαν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς ἀξίας καὶ τῆς τάξεως τοῦ φωτισμοῦ καὶ τῆς χάριτος μετέχοντες.

Περιγραπτοί· ὅτε γάρ εἰσιν ἐν τῷ οὐρανῷ, οὐκ εἰσιν ἐν τῇ γῇ, καὶ εἰς τὴν γῆν ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀποστελλόμενοι οὐκ ἐναπομένουσιν ἐν τῷ οὐρανῷ. οὐ περιορίζονται δὲ ὑπὸ θυρῶν καὶ τειχῶν καὶ κλείδρων καὶ σφραγίδων· ἀόριστοι γάρ εἰσιν. ἀορίστους δὲ λέγω· οὐ γάρ, καθό εἰσιν, ἐπιφαίνονται τοῖς ἀξίοις, οἷς ὁ θεὸς φαίνεσθαι αὐτοὺς θελήσει, ἀλλ' ἐν μετασχηματισμοῖς, καθὼς δύνανται οἱ ὁρῶντες ὁρᾶν. “ἀόριστον γάρ ἐστι φύσει καὶ κυρίως μόνον τὸ ἄκτιστον· πᾶν δὲ κτίσμα ὑπὸ τοῦ κτίσαντος αὐτὸ θεοῦ ὁρίζεται”.

Ἐξῶθεν τῆς οὐσίας τὸν ἁγιασμὸν ἐκ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἔχοντες, διὰ τῆς θείας χάριτος προφητεύοντες,

νοητῶς παρεῖναι καὶ ἐνεργεῖν, ἔνθα ἂν προσταχθῶσι, καὶ μὴ δύνασθαι κατὰ ταῦτόν ὥδε κακεῖσε εἶναι καὶ ἐνεργεῖν.

Εἴτε ἴσοι κατ' οὐσίαν εἴτε διαφέροντες ἀλλήλων, οὐκ ἴσμεν. Μόνος δὲ ὁ ποιήσας αὐτοὺς θεὸς ἐπίσταται, ὁ καὶ τὰ πάντα εἰδώς. Διαφέροντες δὲ ἀλλήλων τῷ φωτισμῷ καὶ τῇ στάσει, εἴτε πρὸς τὸν φωτισμὸν τὴν στάσιν ἔχοντες ἢ πρὸς τὴν στάσιν τοῦ φωτισμοῦ μετέχοντες, καὶ ἀλλήλους φωτίζοντες διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς τάξεως ἢ φύσεως. Δῆλον δέ, ὡς οἱ ὑπερέχοντες τοῖς ὑποβεβηκόσι μεταδιδόασιν τοῦ τε φωτισμοῦ καὶ τῆς γνώσεως.

Ἰσχυροὶ καὶ ἔτοιμοι πρὸς τὴν τοῦ θεοῦ θελήματος ἐκπλήρωσιν καὶ πανταχοῦ εὐθέως εὐρισκόμενοι, ἔνθα ἂν ἡ θεία κελεύση ἐπίνευσις, τάχει φύσεως, καὶ φυλάττοντες μέρη τῆς γῆς, καὶ ἐθνῶν καὶ τόπων προϊστάμενοι, καθὼς ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ ἐτάχθησαν, καὶ τὰ καθ' ἡμᾶς οἰκονομοῦντες καὶ βοηθοῦντες ἡμῖν· πάντως δὲ ὅτι κατὰ τὸ θεῖον θέλημά τε καὶ πρόσταγμα ὑπὲρ ἡμᾶς ὄντες αἰεὶ τε περὶ θεὸν ὑπάρχοντες.

Δυσκίνητοι πρὸς τὸ κακὸν ἀλλ' οὐκ ἀκίνητοι, νῦν δὲ καὶ ἀκίνητοι, οὐ φύσει ἀλλὰ χάριτι καὶ τῇ τοῦ μόνου ἀγαθοῦ προσεδρεῖα. Ὁρῶντες θεὸν κατὰ τὸ ἐφικτὸν αὐτοῖς καὶ ταύτην τροφήν ἔχοντες. Ὑπὲρ ἡμᾶς ὄντες ὡς

ὁρῶντες τὸν θεὸν κατὰ τὸ ἐφικτὸν αὐτοῖς καὶ ταύτην τροφήν ἔχοντες. ὑπὲρ ἡμᾶς ὄντες ὡς

ἄσώματα καὶ παντὸς σωματικοῦ
πάθους ἀπηλλαγμένοι, οὐ μὴν ἀπα-
θεῖς·μόνον γὰρ τὸ θεῖον ἀπαθές ἐστι.
Μετασχηματίζονται δέ, πρὸς ὅπερ
ἂν ὁ δεσπότης κελεύσῃ θεός, καὶ
οὕτω τοῖς ἀνθρώποις ἐπιφαίνονται
καὶ τὰ θεῖα αὐτοῖς ἀποκαλύπτουσι
μυστήρια. Ἐν οὐρανῷ διατρίβουσι
καὶ ἐν ἔργον ἔχουσιν ὑμνεῖν τὸν
θεὸν καὶ λειτουργεῖν τῷ θείῳ αὐτοῦ
θελήματι.

Καθὼς δὲ ὁ ἀγιώτατος καὶ
ιερώτατος καὶ θεολογικώτατός φησι
Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης· “Πᾶσα ἡ
θεολογία ἤγουν ἡ θεία γραφή τὰς
οὐρανίους οὐσίας ἐννέα κέκληκε,
ταύτας ὁ θεῖος ἱεροτελεστής εἰς τρεῖς
ἀφορίζει· τριαδικὰς διακοσμήσεις.
Καὶ πρώτην μὲν εἶναι φησι τὴν περὶ
θεὸν οὕσαν αἰεὶ καὶ προσεχῶς καὶ
ἀμέσως ἡνωσθαι παραδεδομένην
τὴν τῶν ἑξαπτερύγων Σεραφίμ καὶ
τῶν πολυομμάτων Χερουβίμ καὶ
τῶν ἀγιωτάτων Θρόνων, δευτέραν
δὲ τὴν τῶν Κυριοτήτων καὶ τῶν
Δυνάμεων καὶ τῶν Ἐξουσιῶν, τρίτην
δὲ καὶ τελευταίαν τὴν τῶν Ἀρχῶν
καὶ Ἀρχαγγέλων καὶ Ἀγγέλων”.

Τινὲς μὲν οὖν φασιν, ὅτι πρὸ
πάσης κτίσεως ἐγένοντο, ὡς ὁ
θεολόγος λέγει Γρηγόριος· “Πρῶτον
ἐννοεῖ τὰς ἀγγελικὰς δυνάμεις καὶ
οὐρανίους, καὶ τὸ ἐννόημα ἔργον
ἦν”· ἕτεροι δέ, ὅτι μετὰ τὸ γενέσθαι
τὸν πρῶτον οὐρανόν. Ὅτι δὲ πρὸ τῆς

ἄσώματοι καὶ παντὸς σωματικοῦ
πάθους ἀπηλλαγμένοι, οὐ μὴν
ἀπαθεῖς·μόνον γὰρ τὸ θεῖον
ἀπαθές ἐστι.

Τινὲς μὲν οὖν φασιν, ὅτι πρὸ
πάσης κτίσεως ἐγένοντο, ὡς ὁ
θεολόγος ἔφη Γρηγόριος· “πρῶτον
μὲν ἐννοεῖ τὰς ἀγγελικὰς δυνάμεις
καὶ οὐρανίους, καὶ τὸ ἐννόημα
ἔργον ἦν”· ἕτεροι δὲ

πρὸ τῆς τοῦ ἀνθρώπου πλάσεως

τοῦ ἀνθρώπου πλάσεως, πάντες ὁμολογοῦσιν. Ἐγὼ δὲ τῷ θεολόγῳ Γρηγορίῳ συντίθεμαι· ἔπρεπε γὰρ πρῶτον τὴν νοερὰν οὐσίαν κτισθῆναι καὶ οὕτω τὴν αἰσθητὴν καὶ τότε ἐξ ἀμφοτέρων τὸν ἄνθρωπον.

Ὅσοι δὲ φάσι τοὺς ἀγγέλους δημιουργοὺς τῆς οἰασθήποτε οὐσίας, οὗτοι στόμα εἰσὶ τοῦ πατρὸς αὐτῶν, τοῦ διαβόλου· κτίσμα γὰρ ὄντες οὐκ εἰσὶ δημιουργοί. Πάντων δὲ ποιητὴς καὶ προνοητὴς καὶ συνοχεὺς ὁ θεὸς ἐστίν, ὁ μόνος ἄκτιστος, ὁ ἐν πατρὶ καὶ υἱῷ καὶ ἁγίῳ πνεύματι ὑμνούμενός τε καὶ δοξαζόμενος.

πάντες ὁμολογοῦσιν. ἐγὼ δὲ τῷ θεολόγῳ Γρηγορίῳ συντίθεμαι· ἔπρεπε γὰρ πρῶτον τὴν νοερὰν οὐσίαν κτισθῆναι καὶ οὕτω τὴν αἰσθητὴν καὶ τότε ἐξ ἀμφοτέρων τὸν ἄνθρωπον.

Ὅσοι δὲ φάσι τοὺς ἀγγέλους δημιουργοὺς τῆς οἰασθήποτε οὐσίας, οὗτοι στόμα εἰσὶ τοῦ πατρὸς αὐτῶν, τοῦ διαβόλου· κτίσμα γὰρ ὄντες οὐκ εἰσὶ δημιουργοί. πάντων δὲ ποιητὴς καὶ συνοχεὺς ὁ θεός ἐστίν, ὁ μόνος ἄκτιστος, ὁ ἐν πατρὶ καὶ υἱῷ καὶ ἁγίῳ πνεύματι ὑμνούμενός τε καὶ δοξαζόμενος.

Ἡ παρεμβολὴ τῆς ἐν λόγῳ «ἀγγελολογίας»⁵⁵, πρὶν χαρακτηρισθεῖ –ὅπως θὰ ἦταν θεμιτό, ἄλλωστε– δομικὴ ἀδυναμία τοῦ συγγραφέως⁵⁶, πρέπει, φρονοῦμε νὰ μᾶς προβληματίσει ὡς πρὸς τὴν οὐσιαστικὴ τῆς σκοποθεσίας· αἰφνης, δὲν εἶναι ἀπίθανο νὰ ἀποτελεῖ μιὰν ἐσκεμμένη ἔμμεση διδασχὴ, ὑπαγορευθεῖσα ἀπὸ εἰδικές ἱστορικές ἢ ἄλλες συγκυρίες, ποὺ πρὸς τὸ παρὸν ἀδυνατοῦμε νὰ ἐξιχνιάσουμε, δεδομένου, μάλιστα, ὅτι ἐξ ἀρχῆς ἐπιστημαίνεται ἀπὸ τὸν συγγραφέα ὁ κίνδυνος τῆς πλάνης τῶν Ἰουδαίων, οἱ ὅποιοι «ἐτοιμοὶ ὄντες πρὸς τὸ λατρεῦειν τοῖς κτίμασιν, εἰ εἶπεν αὐτοῖς περὶ τῶν ἀγγέλων, εὐχερῶς ἂν ἀφέντες τὸν Θεὸν ἠβουλήθησαν τοῖς ἀγγέλοις λατρεῦσαι»⁵⁷.

55. Γενικῶς γιὰ τὴν περὶ ἀγγέλων ὁρθόδοξη διδασκαλία βλ. προχέιρως ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Δογματικὴ Α'*, σσ. 405-436.

56. Πρβλ. ΜΑΖΑΡΑΚΗ, *Μουσικὴ ἐρμηνεία Β'*, σ. 108.

57. *Ακριβεία*, σ. 88⁵¹⁴⁻⁵¹⁶. Πρβλ. ἐδῶ καὶ τὰ ὅσα παρεμφερῶς διδάσκει Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, «Λόγος παραινετικὸς εἰς τὴν εἴσοδον τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς. Ὁμιλία Β'. Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς κτίσεως. “Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν”», P.G. 53, 28-29: «Τὸ γὰρ λέγειν ἐξ ὑποκειμένης ὕλης τὰ ὄντα γεγενῆσθαι, καὶ μὴ ὁμολογεῖν ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων αὐτὰ παρήγαγεν ὁ τῶν ἀπάντων δημιουργός,

Εἶναι δὲ ἄξιο ιδιαίτέρας παρατηρήσεως τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ συντάκτης τῆς *Ακριθείας* δὲν περιορίζεται στὴν ἐπισημανθεῖσα ἔμμεση «θεολογικὴ διδαχὴ», ἀλλὰ συναπτῶς πρὸς αὐτὴν προσφέρει συνειδητῶς μιὰν ὁμοειδῆ ἰδική του «θεολογικὴ μαρτυρία», ἐμμένοντας ἀκριβῶς στὴν μεταξὺ κτίστου καὶ κτίσματος διάκριση. Ὁ λόγος του, κατ' ἀκριθείαν, πλήρως ἐναρμονισμένος πρὸς τὴν ἐν γένει κοσμολογικὴ καὶ ἀνθρωπολογικὴ ὁρθόδοξη διδασκαλία, περιγράφει τὴν τριττὴ διαβάθμιση στὴν κλίμακα τῆς δημιουργίας (: Θεός, ἄγγελος, ἄνθρωπος), ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐνδιατρίβοντας στὶς ἐννοίες «ποιητῆς» καὶ «δημιουργός» [ἄροι ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἐννοεῖται «κυρίως, ὄντως καὶ ἀληθῶς ὁ Θεός»⁵⁸, «καταχρηστικῶς δὲ καὶ ἐξ ἀνάγκης ὁ ἄνθρωπος»⁵⁹], ἀφ' ἑτέρου δὲ κατατάσσοντας τοὺς ἀγγέλους σὲ ιδιαίτερα κατηγορία, περὶ τῆς ὁποίας ἡ ὁρθόδοξη παράδοση φεῖδεται ἐιδικωτέρων πληροφοριῶν⁶⁰.

Παρακολουθώντας, πλέον συγκεκριμένως, τὸν συλλογισμό του ἐπισημαίνουμε ὅτι ἀναπτύσσεται σὲ δύο ἐπίπεδα· κατὰ μὲν τὸ πρῶτο,

τῆς ἐσχάτης παραφροσύνης ἂν εἶη σημεῖον. Ἐμφράττων τοίνυν τῶν ἀγνωμόνων τὰ στόματα ὁ μακάριος οὗτος προφῆτης, μέλλων ἄρχεσθαι τοῦ βιβλίου, οὕτως ἤρξατο· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Ὅταν οὖν ἀκούσης τό, ἐποίησε, μὴδὲν ἕτερον περιεργάζου, ἀλλὰ κάτω κύπτων, πίστευε τῷ λεχθέντι. Θεὸς γάρ ἐστιν ὁ πάντα ποιῶν καὶ μετασκευάζων, καὶ πρὸς τὸ αὐτοῦ βούλημα τὰ πάντα μεταβρῦνιζων. Καὶ ὅρα τῆς συγκαταβάσεως τὴν ὑπερβολήν· οὐδὲν περὶ τῶν ἀοράτων δυνάμεων διαλέγεται, οὐδὲ λέγει, ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τοὺς ἀγγέλους, ἢ τοὺς ἀρχαγγέλους· οὐχ ἁπλῶς, οὐδὲ εἰκὴ ταύτην ἡμῖν ἔτεμε τῆς διδασκαλίας τὴν ὁδόν. Ἐπειδὴ γάρ Ἰουδαίους διελέγετο τοῖς περὶ τὰ παρόντα ἐπτοημένοις, καὶ οὐδὲν νοητὸν φαντασθῆναι δυναμένοις, ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν τέως αὐτοὺς ἐνάγει πρὸς τὸν τῶν ὅλων δημιουργόν, ἵνα ἐκ τῶν δημιουργημάτων τὸν τεχνίτην τοῦ παντός καταμαθόντες προσκυνήσωσι τὸν ἐργασάμενον, καὶ μὴ ἐναπομείνωσι τοῖς κτίσμασιν. Εἰ γὰρ καὶ τούτου γινομένου οὐκ ἐπαύσαντο τὰ κτίσματα θεοποιοῦντες, καὶ περὶ τὰ ἀτιμώτατα τῶν ἀλόγων τὸ σέβας ἐπιδεικνύμενοι, ποῦ οὐκ ἂν μανίας ἐξώκειλαν, εἰ μὴ τοσαύτῃ τῇ συγκαταβάσει ἐχρήσατο;».

58. Βλ. *Ακριθεία*, σ. 94⁵⁸⁵⁻⁵⁸⁷.

59. Βλ. *Ακριθεία*, σ. 94⁵⁸⁴⁻⁵⁸⁶.

60. Βλ. *Ακριθεία*, σ. 88^{509-512, 516-518} (: «ὅτι ὁ προφῆτης Μωσῆς οὐκ εἶπεν ἡμῖν οὐδένα λόγον περὶ τῶν ἀγγέλων· καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ εἶπε περὶ αὐτῶν, εἴτε κατ' εἰκόνα Θεοῦ εἰσιν, εἴτε μή, ἀλλ' ἐκ προοιμίων οὕτως εἶπεν· “Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν”. καὶ τὰ λοιπά [...] ἐπειδὴ τοίνυν ἐκεῖνος ὁ μέγας προφῆτης καὶ θεόπτης οὐκ εἶπε τι περὶ τούτου, οὐδ' αὐτὸς ὁ ἁμαρτωλὸς τολμῶ λέγειν»). Πρβλ. καὶ τὸ ἀνωτέρω (στὴν ὑποσημ. 57) παρατεθὲν ἀπόσπασμα ὁμιλίας Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου.

διευκρινίζοντας την μεταξύ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου διαφορά, ἐκθέτει οὐσιαστικῶς τὴν κοσμολογία του⁶¹:

«Δημιουργὸς δέ, ὅτι δημοσίως, ἤγουν φανερώς ἐποίησε τὰ πάντα· ἀλλ' οἱ μὲν ἄνθρωποι ἐξ ὑποκειμένης ὕλης δημιουργοῦσιν, ἐκ λίθων τυχόν ἢ καὶ ξύλων ποιοῦντες οἰκίαν. δεῖ δὲ γινώσκειν, ὅτι ποιητὴς μὲν λέγεται ὁ ποιῶν τι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι. δημιουργὸς δὲ παρὰ ἑτέρας ὕλης λαμβάνων καὶ ποιῶν ἕτερον πρᾶγμα. οἶον λαμβάνομεν χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ βαλόντες ὕδωρ ποιοῦμεν πηλόν⁶², καὶ λαμβάνομεν καὶ πέτρας καὶ κτιζόμεν οἴκους. ὁμοίως ἀπὸ ἀμπελῶνος λαμβάνομεν κλήματα, καὶ φυτεύομεν ἕτερον ἀμπελῶνα, καὶ τὰ πάντα οὕτω ποιοῦμεν ἡμεῖς. ὁ δὲ Θεὸς πόθεν ἔλαβε καὶ ἐποίησε τὸν οὐρανόν, τὴν γῆν, τὴν θάλασσαν, τὸ φῶς; ὄντως ἀπ' οὐδενός, ἀλλ' ὡς οἶδεν αὐτὸς μόνος, ἐποίησεν αὐτά. καὶ οὕτω λέγεται ποιητὴς. ὁμοίως δὲ καὶ δημιουργὸς λέγεται, ὅτι ἀπὸ τούτων τῶν ποιημάτων, ἤγουν τοῦ οὐρανοῦ, τῆς γῆς, τοῦ φωτός, τοῦ ὕδατος καὶ ἀέρος, ἐδημιούργησε ζῶα, πετεινά, θαλάσσεια, γῆινα καὶ τὸν ἄνθρωπον πάντων ὕστερον. οὕτως ὁ θεὸς Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἐρμηνεύει⁶³. λοιπὸν καὶ ἄνθρωποι τεχνῖται λέγονται

61. Ακριβεία, σσ. 92-94⁵⁷¹⁻⁵⁸⁷.

62. Ἡ συγκεκριμένη εἰκόνα, τῆς διὰ τῆς ἀναμίξεως «χοῦ» καὶ «ὑδατος» δημιουργίας τοῦ πηλοῦ [ἢ ὑποία, βεβαίως, παραπέμπει εὐθέως στήν, κατὰ τὴν Γραφή (Γεν. β', 7), ὁμοιότροπη πλάση τοῦ ἀνθρώπου [: «καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον **χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς** καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν»], εἶναι ἰδιαίτερος προσφιλὴς στὸν ἀδηλο συντάκτη τῆς Ακριβείας. Διὰ παρομοίας εἰκόνας περιγράφει αἰφνης, τὴ δημιουργία τοῦ σημάδιου τῶν δύο κεντημάτων: «Καὶ ὁ διδάσκαλος ἀληθῶς εἶπας καὶ καλῶς προσέχεις, νιέ μου, ὅτι τεχνίτην ἦν ὁ ταῦτα ποιήσας· ἐκεῖνος δὲ ὁ ποιήσας τὰ σημάδια ταῦτα ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τέλους, ἤγουν ἀπὸ τοῦ ἴσου καὶ τὰ λοιπά, διὰ πολλοὺς τρόπους, ἐποίησεν αὐτά. τὰ μὲν διὰ φωνὰς ἀνιούσας καὶ κατιούσας· τὰ δὲ δι' ἀργίαν τὰ δὲ διὰ χειρονομίαν. καὶ ὡς σοφὸς τεχνίτης εἶδεν, ὅτι ὥσπερ χρῆζει δὲ πάλιν καὶ ὁ ἦχος πολλῶν σημαδίων εἰς τὰς φωνὰς διὰ τὸ μέλος ἤγουν στερεὰ καὶ ἐμμελῆ, ἀργὰ καὶ γοργὰ· ἐποίησε τὴν ὀξεῖαν ἐλαφρότεραν φωνὴν τῆς πετασθῆς, καὶ τὸ ὀλίγον ἐλαφρότερον τῆς ὀξεῖας· ἐζήτησε δὲ πάλιν συντομωτέραν φωνὴν τοῦ ὀλίγου, καὶ ἐλογίσατο ὡς σοφός· ὅτι τοῦτο τὸ σημάδιον οὐκ ὀφείλει εἶναι ἐκ τῶν σωμάτων, ἀλλ' ἐκ τῶν πνευμάτων, ὅτι τὸ σῶμα βαρὺ πρᾶγμα ἐστίν· καὶ ἤνεγκεν τὰ δύο πνεύματα, ἤγουν τὰ δύο κεντήματα, καὶ ἐποίησε ταῦτα μίαν ὑπόστασιν, ὥσπερ ποιεῖ τις ἐκ δύο στοιχείων γῆς καὶ ὕδατος τὸν πηλὸν μίαν ὑπόστασιν» (Ακριβεία, σσ. 76-78³⁵⁹⁻³⁷³).

63. Αὕτῃ ἡ ἔμμεση παραπομπὴ σὲ διδασκαλία Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ (: «οὕτως ὁ

δημιουργοὶ καταχρηστικῶς καὶ οὐ κυρίως ποιηταὶ δὲ οὐδέποτε λέγονται. εἰ δὲ καὶ ῥηθῇσονται ἐξ ἀνάγκης. ὁ Θεὸς γὰρ ὄντως καὶ ἀληθῶς ἐστὶν ὁ ποιητὴς καὶ δημιουργὸς πάσης κτίσεως»⁶⁴.

Κατὰ τὸ δεύτερο ἐπίπεδο, σχολιάζοντας (καὶ τεκμηριώνοντας μὲ ἐπίκληση πολυπληθῶν ἀγιογραφικῶν χωρίων) τὴν μεταξὺ ἀνθρώπων καὶ ἀγγέλων διαφορὰ, ἐνδιατρίβει μᾶλλον στὴν ἀνθρωπολογία καὶ ἀγγελολογία, μὲ ἐμβόλιμες, ὅμως, χριστολογικὲς ἀναφορές⁶⁵:

Θεὸς Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἐρμηνεύει»), πρέπει, κατὰ τὴν ἀποψή μας, νὰ ἐρμηνευθεῖ διττῶς: βραχυπροδέσμως καὶ μακροπροδέσμως. Βραχυπροδέσμως ἀφορᾷ στὴν ἀμέσως προηγουμένη πρόταση τοῦ λόγου τοῦ ἀδῆλου θεωρητικογράφου [: «ὁ δὲ Θεὸς πόθεν ἔλαβε καὶ ἐποίησε τὸν οὐρανόν, τὴν γῆν, τὴν θάλασσαν, τὸ φῶς; ὄντως ἀπ' οὐδενός, ἀλλ' ὡς οἶδεν αὐτὸς μόνος, ἐποίησεν αὐτά. καὶ οὕτω λέγεται ποιητὴς. ὁμοίως δὲ καὶ δημιουργὸς λέγεται, ὅτι ἀπὸ τούτων τῶν ποιημάτων, ἤγουν τοῦ οὐρανοῦ, τῆς γῆς, τοῦ φωτός, τοῦ ὕδατος καὶ ἀέρος, ἐδημιούργησε ζῶα, πετεινά, θαλάσσια γήινα καὶ τὸν ἄνθρωπον πάντων ὕστερον»], ἢ ὅποια τελεῖ σαφῶς σὲ ἄμεση ἐξάρτηση ἀπὸ τὸ δέκατο ἑνατο κεφάλαιο («Περὶ κτίσεως ὁρατῆς») τῆς Ἐκδόσεως Ἀκριβοῦς τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως [: «Αὐτὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἐν τριάδι καὶ ἐν μονάδι δοξολογούμενος ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν τὰ σύμπαντα, τὰ μὲν οὐκ ἐκ προϋποκειμένης ὕλης οἷον οὐρανόν, γῆν, ἀέρα, πῦρ, ὕδωρ, τὰ δὲ ἐκ τούτων τῶν ὑπ' αὐτοῦ γεγονότων, οἷον ζῶα, φυτά, σπέρματα· ταῦτα γὰρ ἐκ γῆς καὶ ὕδατος, ἀέρος τε καὶ πυρὸς τῷ τοῦ δημιουργοῦ προστάγματι γεγονάσιν» (KOTTER, *ibid.*, p. 50)]. Μακροπροδέσμως ἀφορᾷ στὸ σύνολο τῶν περὶ Θεοῦ-δημιουργοῦ κατατιθεμένων στὸ συγκεκριμένο σημεῖο θεολογικῶν ἀπόψεων τοῦ συντάκτου τῆς Ἀκριθείας, στὶς ὁποῖες διαβλέπονται ἐπίσης ἐξαρτήσεις τοῦ ἀπὸ ὁμοειδῆ χωρία τῶν ὑπ' ἀριθμὸν τρία («Ἀπόδειξις, ὅτι ἔστι θεός») καὶ ὀκτώ («Περὶ τῆς ἁγίας τριάδος») κεφαλαίων τῆς Ἐκδόσεως Ἀκριβοῦς (KOTTER, *ibid.*, pp. 10-12 καὶ 18-31, ἀντιστοίχως), χωρία, ὅπου, μάλιστα, πρυτανεύουν οἱ ἐδῶ χρησιμοποιούμενοι ὅροι «δημιουργός», «προϋποκειμένη ὕλη», «ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι», «τεχνίτης».

64. Πρβλ. καὶ τὶς ἀκόλουθες ὁμοειδεῖς διατυπώσεις ἐν κατακλειδί τοῦ δεκάτου πέμπτου («Περὶ αἰώνος») κεφαλαίου τῆς Ἐκδόσεως Ἀκριβοῦς: «...μόνος γὰρ ἄναρχος ὢν ὁ Θεὸς πάντων αὐτός ἐστι ποιητὴς, τῶν τε αἰώνων καὶ πάντων τῶν ὄντων [...] Πάντων οὖν τῶν αἰώνων εἷς ποιητὴς ἐστὶν ὁ Θεός ὁ καὶ τὰ σύμπαντα δημιουργήσας, ὁ ὑπάρχων πρὸ τῶν αἰώνων» (KOTTER, *ibid.*, p. 44).

65. Ἀκριθεία, σσ. 94-96⁵⁸⁷⁻⁶³⁰. Στὸ ἀνωτέρω παρατιθέμενο ἀπόσπασμα, διαχωρίζουμε τὸν συνολικὸ συλλογισμό τοῦ θεωρητικογράφου, ἀφ' ἐνὸς μὲν στὴ βασική του ἐπιχειρηματολογία, ἀφ' ἑτέρου δὲ στὰ ἀγιογραφικὰ χωρία ποὺ ὑπομνηματικῶς κατὰ περίπτωσιν αὐτὸς ἐπικαλεῖται. [Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ, στὸν κατὰ τὴν κριτικὴ ἐκδόσιν ὑπομνηματισμὸ τῆς ὡς ἄνω περικοπῆς (βλ. Ἀκριθεία, σ. 96), ἃς διορθωθῶν οἱ ἐξ ἀβλεπτήματος ἐσφαλμένως σημειούμενοι ἀριθμοὶ τῶν στίχων τοῦ κειμένου, στὸ τμήμα ὅπου ἐπισημαίνονται οἱ ἀγιογραφικὲς ἐπ' αὐτοῦ ἐπιδράσεις, ὡς ἀκολούθως: 839 = 614-615 / 840 = 615-616 / 840-41 = 616/843 = 616-618 / 845 = 618-619 / 846 = 620 / 855 = 628-630].

«πλήν δὲ καὶ οἱ ἄνθρωποι ἔλαβον χάριν μείζονα τῶν ἀγγέλων· πῶς; ὅτι ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, θεὸς ἄυλος ὑπάρχων, ἐφόρῃσε

Σημειωτέον ὅτι στὴ διάκριση ἀγγέλων-ἀνθρώπων ἐπανέρχεται ὁ συντάκτης τῆς Ἀκριθείας κατὰ τὴν ἀνάλυση τοῦ σημαδίου τῶν δύο ἀποστροφῶν, ὅπου, μάλιστα, στὸν σχολιασμό του παρεμβάλλεται συγκριτικῶς καὶ ἡ τάξι τῶν ζώων, ὡς ἀκολουθῶς:

... ἡ ἐρμηνεία ἡ περὶ τῶν δύο ἀποστροφῶν εὐκοπωτέρα ἐστὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν δύο κεντημάτων· τὸ μὲν γὰρ μίαν φωνὴν ἔχειν αὐτοὺς ὁμοίον ἐστίν ὡς προεῖπομεν τῷ τῶν δύο αὐλῶν, ὅτι συνήχθησαν οἱ δύο ἀπόστροφοι καὶ ἐγένοντο μία ὑπόστασις, ὥσπερ εἰ δύο ἄνθρωποι ἔστησαν ἔμπροσθέν σου, καὶ ἐφώνησαν μίαν φωνὴν καὶ οὐ δύνασαι εἰπεῖν, ὅτι οὗτοι οἱ ἄνθρωποι δύο φύσεις ἔχουσιν, ἀλλὰ μίαν, ὡς γέγραπται· ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων, καὶ πάλιν πᾶσα φύσις ἀγγέλων ὕμνῃ καὶ δοξάζει τὸν ζῶντα Θεόν, καὶ οὐχὶ αἱ φύσεις τῶν ἀγγέλων. ὅταν δὲ εἴπῃς πληθυντικῶς “τὰς φύσεις”, διάφορα εἶδη λέγεις, ἀγγέλων τυχόν καὶ ἀνθρώπων καὶ ἀλόγων ζώων· ὅτι ἄλλη ἐστὶν ἡ φύσις τῶν ἀγγέλων, καὶ ἄλλη ἡ τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἄλλη ἡ τῶν ἀλόγων ζώων. ὁ μὲν ἄγγελος ἄυλος ἐστὶ, φῶς νοερόν, μήτε ἐσθίων, μήτε πίνων, μήτε ὑπνῶν, ἀλλὰ μόνον ᾄδων Θεῷ τὸν τρισάγιον ὕμνον· ὁ δὲ ἄνθρωπος τὰ ἀμφότερα, ἤγουν καὶ ὕμνῃ καὶ δοξάζει τὸν Θεόν τὸν πλάσαντα ὑτόν, καὶ ἐσθίει καὶ πίνει καὶ ὑπνέι· διότι ἔχει ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ τέσσαρά τινα, αἷμα, φλέγμα, χολὴν ξανθὴν, καὶ τὴν μελαινα, καὶ ὅταν ἀκούσῃς· “εὐλογεῖτε πάντα τὰ ἔργα, ἥλιος καὶ σελήνη, τὰ ἄστρα, τὰ ὄρη, θάλασσα καὶ ποταμοί, τὰ πετεινά, τὰ θηρία, τὰ κτήνη”, καὶ τὰ τούτοις ὅμοια, διὰ σε τὸν ἄνθρωπον λέγει ὁ προφήτης ἵνα, ὅταν νοήσῃς τὰ κτίσματα τοῦ Θεοῦ, δοξάζῃς καὶ ἀνυμνῇς τὸν ταῦτα ποιήσαντα. τὰ δὲ ζῶα μόνον ἐσθίουσιν καὶ πίνουσι καὶ κοιμῶνται. εἰ δὲ καὶ ὡς ἄλογα πάντα ἰδίας εἶναι παρὰ τὸν ἄνθρωπον φύσεως λέγονται· ἀλλ’ οὐν εἰς διάφορα εἶδη διαιροῦνται. οἷον κάμηλον καὶ τὰ λοιπά, ὧν ἄλλο μὲν καθαρόν, ἄλλο δὲ ἀκάθαρτον· ὁ γὰρ ἄνθρωπος ἐσθίει μὲν τὸ πρόβατον, οὐ μὴν καὶ τὸν κύνα. οἱ δὲ ἄνθρωποι πάντες μιᾷ μὲν φύσεως εἰσι προαιρέσεων δὲ διαφόρων· οἷον δύο ἄνθρωπων, ὁ μὲν ἕτερος ἀγαθός, ὁ δὲ ἕτερος πονηρός, ἤγουν ἁμαρτωλός ὡς ἐγώ· ἐπεὶ δὲ ἁμαρτωλός καὶ δίκαιος μίαν φύσιν ἔχουσιν· δύο δὲ ἀδελφοὶ ἅγιοι κατοικοῦντες ἅμα οὐ μὴ ἔχουσι ταύτην τὴν ἰσότητα, ἤγουν οἱ δύο ἀπόστροφοι, ὧν οὐκ ἐστὶν ἕτερος ἐντιμότερος τοῦ ἑτέρου, ἀλλ’ οἱ δύο ἰσότητα ἔχουσι, καὶ εἰς τὴν δύναμιν, καὶ εἰς τὴν φύσιν... (Ακριθεία, σσ. 100-102⁶⁶⁶⁻⁶⁹⁴).

Οἱ ἀνωτέρω, περὶ τῆς τετραχοῦς συστάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, παρατηρήσεις εἶναι καὶ πάλι εἰλημμένες ἐκ τοῦ εἰκοστοῦ ἔκτου («Περὶ ἀνθρώπου») κεφαλαίου τῆς Ἐκδόσεως Ἀκριθοῦς, ὅπου κατὰ λέξιν σημειώνεται: «Πᾶν δὲ σῶμα ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων συνίσταται, τὰ δὲ τῶν ζώων σώματα ἐκ τῶν τεσσάρων χυμῶν. Χρὴ εἰδέναι, ὅτι τέσσαρα στοιχεῖα ἐστὶ· γῆ, ξηρὰ καὶ ψυχρά· ὕδωρ, ψυχρόν καὶ ὑγρόν· ἀήρ, ὑγρὸς καὶ θερμός· πῦρ, θερμὸν καὶ ξηρόν. Ὅμοιως καὶ χυμοὶ τέσσαρες ἀναλογοῦντες τοῖς τέσσασι στοιχείοις· μελαινα χολὴ ἀναλογοῦσα τῇ γῇ (ξηρὰ γάρ ἐστι καὶ ψυχρά), φλέγμα ἀναλογοῦν τῷ ὕδατι (ψυχρόν γάρ ἐστι καὶ ὑγρόν), αἷμα ἀναλογοῦν τῷ ἀέρι (ὑγρόν γάρ ἐστι καὶ θερμόν), ξανθὴ χολὴ ἀναλογοῦσα τῷ πυρί (θερμὴ γάρ ἐστι καὶ ξηρά)» (KOTTER, *ibid.*, p. 78).

τὴν σάρκα καὶ γέγονεν ἄνθρωπος, ὁμοίως καὶ <ἡ> ἀνθρωπότης ἐχρίσθη τὴν θεότητα⁶⁶.

»εἰπὼν γὰρ τῇ Μαγδαληνῇ Μαρίᾳ· “Πορεύου δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου, καὶ εἰπέ αὐτοῖς” [Ιω. κ', 17], ἄρα καὶ πάντας τοὺς πιστοὺς ἀδελφούς ἐκάλεσεν. “Εἶπε δὲ τις τῷ Ἰησοῦ· ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἔξω ἐστήκασιν ζητοῦντές σοι λαλῆσαι. εἶπεν δὲ ὁ Ἰησοὺς τῷ εἰπόντι αὐτῷ· τίς ἐστὶν ἡ μήτηρ μου, καὶ τίνες εἰσὶν οἱ ἀδελφοί μου; καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα αὐτοῦ εἰς τοὺς μαθητάς αὐτοῦ εἶπεν· ἰδοὺ ἡ μήτηρ μου καὶ οἱ ἀδελφοί μου· ὅστις γὰρ ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς, αὐτός μου ἀδελφός καὶ ἀδελφή καὶ μήτηρ μου ἐστίν” [Ματθ. ιβ', 47-50].

»οἵτινες [sc. ἄνθρωποι] χριστοὶ λέγονται χρισθέντες τῷ βαπτίσματι, καὶ τέκνα Θεοῦ καὶ ἀδελφοὶ Χριστοῦ χρηματίζουσι κατὰ μέθεξιν, οὐχὶ φύσει ἀλλὰ θέσει, ἡγουν χάριτι⁶⁷. ὥσπερ καὶ οἱ ἄγγελοι ἀθάνατοι κατὰ χάριν, οὐχὶ δὲ κατὰ φύσιν.

»λέγει γὰρ ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου· “ἐγὼ εἶπα θεοὶ ἐστε καὶ υἱοὶ ὑψίστου πάντες” [Ψαλμ. πα', 6]· καὶ οὐκ εἶπε πρὸς τοὺς ἀγγέλους “θεοὶ ἐστε”, ἀλλὰ πρὸς ἡμᾶς. δηλονότι φυλάζομεν τὰς ἐντολάς αὐτοῦ. καὶ πάλιν ὁ Χριστός·

66. Ἐμφανὴς εἶναι καὶ ἐδῶ ἡ –κατὰ τὴν διατύπωση τῆς συγκεκριμένης περικοπῆς– φραστικὴ ἐξάρτηση τοῦ θεωρητικογράφου τῆς Ακριθείας ἀπὸ τοῦ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα τοῦ τεσσαρακοστοῦ ἐβδόμου κεφαλαίου («Περὶ τῶν δύο φύσεων») τῆς Ἐκδόσεως Ακριθούς: «Τὸ δὲ Χριστὸς ὄνομα τῆς υποστάσεως λέγομεν, οὐ μονοτρόπως λεγόμενον, ἀλλὰ τῶν δύο φύσεων ὑπάρχον σημαντικόν· αὐτὸς γὰρ ἑαυτὸν ἔχρισε, χρίων μὲν ὡς θεὸς τὸ σῶμα τῇ θεότητι αὐτοῦ, χριόμενος δὲ ὡς ἄνθρωπος· αὐτὸς γὰρ ἐστὶ τοῦτο καὶ αὐτό. Χρίσις δὲ ἡ θεότης τῆς ἀνθρωπότητος» (KOTTER, *ibid.*, pp. 111-112 [Πρβλ. καὶ αὐτόθι, pp. 177-178, τὸ ὑπ' ἀριθμὸν ἐβδομήντα ἑννέα κεφάλαιο («Περὶ τοῦ πότε ἐκλήθη Χριστός»). Ἡ πατρότης τοῦ τελευταίου χωρίου ἀνήκει στὸν Γρηγόριο Ναζιανζηνό, «Λόγος Λ', Θεολογικὸς τέταρτος. Περὶ Υἱοῦ», P.G. 36, 132B (: «Χριστὸς δέ, διὰ τὴν θεότητα· χρίσις γὰρ αὕτη τῆς ἀνθρωπότητος...»).

67. Πρβλ. καὶ τὸ ἀκόλουθο χωρίο, ἐκ τοῦ ὁγδοηκοστοῦ ἔκτου («Περὶ τῶν ἁγίων καὶ ἀρχάντων τοῦ Κυρίου μυστηρίων») κεφαλαίου τῆς Ἐκδόσεως Ακριθούς: «Εἶδει δὲ μὴ μόνον τὴν ἀπαρχὴν τῆς ἡμετέρας φύσεως ἐν μετοχῇ γενέσθαι τοῦ κρείττονος, ἀλλὰ καὶ πάντα τὸν βουλούμενον ἄνθρωπον καὶ δευτέραν γέννησιν γεννηθῆναι καὶ τραφῆναι τροφῇ ξένῃ καὶ τῇ γεννήσει πρόσφορον καὶ οὕτω φθάσει τὸ μέτρον τῆς τελειότητος. Διὰ μὲν τῆς αὐτοῦ γεννήσεως ἡτοὶ σαρκώσεως καὶ τοῦ βαπτίσματος καὶ τοῦ πάθους καὶ τῆς ἀναστάσεως ἡλευθέρωσε τὴν φύσιν τῆς ἁμαρτίας τοῦ προπάτορος, τοῦ θανάτου, τῆς φθορᾶς, καὶ τῆς ἀναστάσεως ἀπαρχὴ γέγονε καὶ ὁδὸν καὶ τύπον ἑαυτοῦ καὶ υπογραμμὸν τέθεικεν, ἵνα καὶ ἡμεῖς τοῖς αὐτοῦ ἀκολουθήσαντες ἔχησι γενώμεθα θέσει, ὅπερ αὐτὸς ἐστὶ φύσει, υἱοὶ καὶ κληρονόμοι Θεοῦ καὶ αὐτοῦ συγχληρονόμοι» (KOTTER, *ibid.*, p. 192).

“Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί, ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται” [Ματθ. ε΄, 9]. ὁρᾷ πόσα χαρίσματα ἐδόθη τῷ ἀνθρώπῳ; ”ποιήσωμέν” φησιν “τὸν ἄνθρωπον” [Γεν. α΄, 26]. οὐκ εἶπε “ποιήσω”, ἀλλὰ “ποιήσωμεν”, ὁδηλονότι ἐγὼ ὁ πατὴρ ὁ ἀγέννητος, καὶ ὁ μονογενὴς μου υἱὸς ὁ πρὸ αἰώνων γεννηθεὶς. καὶ τὸ πνεῦμά μου τὸ ἅγιον τὸ ἐκπορευθὲν ἐξ ἐμοῦ, ὡς φησιν Γρηγόριος ὁ Θεολόγος· “ὅταν δὲ εἴπω Θεόν, τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα λέγω” [P.G. 36, 320B καὶ 628C]⁶⁸. “ἓνα γὰρ θεὸν γινώσκομεν· μόναις δὲ ταῖς ιδιότησι τῆς πατρότητος καὶ τῆς υἱότητος καὶ τῆς ἐκπορεύσεως τὴν διαφορὰν δεικνύντα τῶν ὑποστάσεων”⁶⁹. “ποιήσωμεν” τοίνυν “τὸν ἄνθρωπον κατ’ εἰκόνα” [Γεν. α΄, 26].

»ἐμελλεν γὰρ ὁ μονογενὴς υἱὸς καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ λαβεῖν τὴν ἡμετέραν μορφήν καὶ καθομοίωσιν, τουτέστιν ἀγαθόν, εὖσπλαγχνον ἐλεήμονα, αὐτεξούσιον. χαρίζομεν αὐτῷ ἐξουσίαν ἵνα ἐκδικήσῃ καὶ ἐλεήσῃ ὡς βασιλεὺς καὶ κριτής.

»“Κύριος γὰρ θανατοῖ” φησι “καὶ ζωογονεῖ” [Α΄ Βασ. β΄, 6]. καὶ Ἠλίας ὁ προφήτης τοὺς ἱερεῖς τῆς αἰσχύνῃς ἐθανάτωσε [βλ. Γ΄ Βασ. ιγ΄, 25-40] καὶ τῆς χήρας τὸν υἱὸν λόγῳ ἀνέστησε [βλ. Γ΄ Βασ. ιζ΄, 17-24]. τὸν δὲ οὐρανὸν ὥσει δέσριν (Ψαλμ. ργ΄, 2) ἐχάλκευσε, καὶ οὐρανίους σταγόνas ἀπέκλεισε καὶ τὴν γῆν ἐγκαρπον ἄκαρπον πεποίηκεν [βλ. Γ΄ Βασ. ιη΄, 20-46]. ὁμοίως καὶ ὁ Πέτρος οὐκ ἐν μαχαίρᾳ, ἀλλ’ ἐν τῇ γλώσσῃ ἐθανάτωσεν ἄνδρα ὀνόματι Ἀνανίαν σὺν Σαπφείρῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ [βλ. Πράξ. ε΄, 1-11]. ἀνέστησε πάλιν τὴν Ταβιδά [βλ. Πράξ. θ΄, 36-43].

»ἰδοὺ γὰρ καὶ ὁ ἄνθρωπος “θανατοῖ καὶ ζωογονεῖ” [Α΄ Βασ. β΄, 6]. κατὰ χάριν καὶ οὐ κατὰ φύσιν· φυσικῶς δὲ ἔχει τὸ “ποιεῖν καὶ

68. Βλ. ἀνωτέρω, ὑποσημ. 42, ὅπου θεβαίως ἐπεσημάνθη ἡ πατρότης τοῦ συγκεκριμένου χωρίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Ὡστόσο, τὸ ἴδιο χωρίο ἀπαντᾷ καὶ στὸ δέκατο πέμπτο κεφάλαιο («Περὶ αἰῶνος») τῆς Ἐκδόσεως Ἀκριβοῦς· «Θεὸν δὲ εἰπὼν δῆλον, ὅτι τὸν πατέρα λέγω καὶ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ υἱόν, τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ τὸ πανάγιον, τὸν ἓνα θεὸν ἡμῶν» (KOTTER, *ibid.*, p. 44).

69. Καὶ ἡ συγκεκριμένη περικοπὴ ἀποτελεῖ, ὁμοίως, δάνειο ἐκ τοῦ ὁγδόου («Περὶ τῆς ἁγίας τριάδος») κεφαλαίου τῆς Ἐκδόσεως Ἀκριβοῦς· «ἓνα γὰρ θεὸν γινώσκομεν, ἐν μόναις δὲ ταῖς ιδιότησι τῆς τε πατρότητος καὶ τῆς υἱότητος καὶ τῆς ἐκπορεύσεως κατὰ τε τὸ αἶτιον καὶ αἰτιατόν καὶ τὸ τέλειον τῆς ὑποστάσεως ἦτοι τὸν τῆς ὑπάρξεως τρόπον τὴν διαφορὰν ἐννοοῦμεν» (KOTTER, *ibid.*, p. 29). Τόσο ἡ παρούσα ὥσο καὶ οἱ ἐπισημανθεῖσες στίς ἑξὶ προηγούμενες ὑποσημειώσεις ἐξαρτήσεως τοῦ ἀδήλου θεωρητικογράφου ἀπὸ τὴν Ἐκδόσιν Ἀκριβῆ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, δὲν ἐντοπιζονται ἀπὸ τὸν ἐπιμελητὴ τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τῆς Ἀκριβείας.

ἐργάζεσθαι” [Γεν. 6’, 15] πᾶσαν ἐπιστήμην, καὶ φυτεύειν πᾶν δένδρον ἔγκαρπον, καὶ σπείρειν καὶ θερίζειν, καὶ κτίζειν πόλεις καὶ χώρας, καὶ διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς κατ’ εἰκόνα Θεοῦ λέγεται. περὶ δὲ ἀγγέλου οὐκ ἠκούσθη ποτὲ ὅτι ἄγγελος ἔκτισε πύργον ἢ οἰκίαν. ἄγγελος δὲ λέγεται διὰ τὸ ἀγγελτικόν, ὅτι ἀναγγέλλει τὰ τοῦ Θεοῦ προστάγματα τοῖς ἀνθρώποις, ὁ μὲν οὖν ἄγγελος νοερός ἐστὶ καὶ μόνον. ὁ δὲ ἄνθρωπος καὶ νοερός ἐστὶ καὶ αἰσθητός, ἡγουν ψυχὴ νοερά καὶ σῶμα γήϊνον, τουτέστιν ἐκ γῆς, ὕδατος, ἀέρος καὶ πυρός· »«καὶ ἐνεφύσησέ» φησιν «ὁ Θεὸς εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν” [Γεν. 6’, 7]».

Ὡς συμπέρασμα θὰ ἦταν δυνατόν νὰ διατυπώσουμε τὴν ἐξῆς εἰ-
κασία: ὑπὸ τῇ σκιώδη πρόφασιν τῆς αἰτιολογήσεως τῆς δημιουργίας
(«ποιήσεως») τῶν τεσσάρων σημαδίων-πνευμάτων, κατὰ τὸν τύπον τῶν
τεσσάρων στοιχείων τῆς φύσεως («πυρός, ἀέρος, ὕδατος καὶ γῆς»), ὁ
θεωρητικογράφος, θέτοντας τεχνηέντως σχετικὴ ἐρώτησιν στὰ χεῖλη
τοῦ ὑποτιθεμένου μαθητοῦ, οὐσιαστικῶς παρέχει στὸν διδάσκαλον τὴν
δυνατότητα νὰ προβεῖ σὲ συστηματικὴ διδασχὴ ἐπὶ τῶν ἐπιστημανθεισῶν
λεπτῶν δογματικῶν διακρίσεων τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας. Τὸ δομικὸ
σχῆμα διὰ τοῦ ὁποῖου ὁ συντάκτης τῆς Ἀκριβείας μεθοδεύει τὴν
εἰκαζομένην πρόθεσίν του ἐπικυρώνει τοῦ λόγου μας τὸ ἀσφαλές:

- ι) Ἀρχικὴ τοποθέτησις, στὴ συνάφεια τοῦ περὶ σημαδίων-πνευμάτων
θεωρητικοῦ λόγου του, κατὰ τὸ πέρας τῆς ἀπαριθμήσεως τῶν συγκε-
κριμένων τεσσάρων σημαδίων, δηλαδὴ ἀμέσως μετὰ τὴ μνεῖα τῶν
σημαδίων ἐλαφρὸν καὶ χαμηλὴ:

«σκοπὸν γὰρ εἶχε ὁ ποιήσας τὰ σημάδια συντελεσθῆναι τὰ τέσσαρα
πνεύματα κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν τεσσάρων στοιχείων· πυρός, ἀέρος,
ὕδατος καὶ γῆς. ὅτι καὶ πάντα χόρτον σπόριμον σπείρον σπέρμα,
ὃ ἐστὶν ἐπάνω τῆς γῆς. καὶ πᾶν ξύλον, ὃ ἔχει ἐν αὐτῷ καρπὸν
σπέρματος σπορίμου· καὶ πάντα τὰ θηρία τῆς γῆς· καὶ πάντα τὰ
πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ· καὶ πᾶν ἔρπετον ἐπὶ τῆς γῆς, ὃ ἔχει ἐν αὐτῷ
ψυχὴν ζωῆς, ἐκ τεσσάρων στοιχείων ἐδημιούργησεν ὁ Θεός. καὶ
ὁ ἄνθρωπος ἐντεῦθεν γέγονεν, πλὴν ζῶον λογικὸν ὀνομάζεται,
λέγεται δὲ κατ’ εἰκόνα Θεοῦ καὶ ὁμοίωσιν»⁷⁰.

70. Ἀκριβεία, σ. 88⁴⁹⁸⁻⁵⁰⁶.

- ii) Ἐμβόλιμη ἐρώτηση τοῦ μαθητοῦ, τῆς ὁποίας ἔπεται ἡ ὡς ἄνω μακρὰ «θεολογική (καὶ δὴ «ἀγγελολογική») παρέκβαση» καὶ ἡ μετ' αὐτὴν σχετικὴ κοσμολογική, ἀνθρωπολογικὴ καὶ χριστολογικὴ διδαχὴ:

«Καὶ ὁ μαθητὴς· καὶ πῶς ὁ ἄγγελος οὐ λέγεται κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ καθ' ὁμοίωσιν, καίτοι ἐστὶν ἀθάνατος, καὶ οὔτε τρέφεται· ὁ δὲ ἄνθρωπος ἐσθίει καὶ πίνει καὶ ἀποδνῆσκει;»⁷¹.

- iii) Κατάληξη τῆς ἀνωτέρω «θεολογικῆς ἐνότητος», διὰ τῆς ὁποίας ὁ λόγος ἐπιστρέφει στὴν ἀρχικὴ ἀναφορά, δηλαδὴ τὰ σημάδια-πνεύματα· ἐφ' ἑξῆς, μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν σχολίων περὶ τοῦ σημαδίου χαμηλὴ (γεγονὸς ποὺ μᾶς συνδέει εὐθέως μὲ τὴν πρὸ τῆς παρεκβάσεως ἀναφορὰ τοῦ λόγου), συνεχίζεται ἡ ἐρμηνεία τῶν ὑπολοίπων σημαδίων καταβάσεως:

«ὥς εἶδεν τοίνυν ὁ ποιήσας τὰ σημάδια, ὅτι καὶ ὁ ἄνθρωπος καὶ πᾶσα πνοὴ καὶ πᾶσα κτίσις ἐξ αὐτῶν τῶν τεσσάρων ἐγένοντο, ἐποίησε καὶ τὰ πνεύματα τέσσαρα, περὶ ὧν καὶ πολλὴν τὴν ἐρμηνείαν ἐποίησάμεθα»⁷².

Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ καθαρῶς μουσικολογικῆς ἐπόψεως κρινομένη, ἡ περὶ ἀγγέλων ἀναφορὰ στὸ συγκεκριμένο σημεῖο τῆς συγγραφῆς βοηθεῖ ἀποφασιστικῶς τὸν συντάκτη νὰ διδάξει –ἔστω καὶ «δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι»⁷³– γιὰ τὰ ἐξῆς περὶ τῆς κατηγορίας τῶν σημαδίων-πνευμάτων βασικὰ δεδομένα· τὴν ἄυλη διάστασή τους («οἷόν τι πνεῦμα [...] κοῦφον καὶ διάπυρον καὶ θερμὸν καὶ τομώτατον καὶ ὀξύ»⁷⁴), τὴν φωνητικὴ ἀνωτερότητά τους («τὸ ἀνωφές αὐτῶν καὶ πάσης ὑλικῆς ἐννοίας ἀπηλλαγμένον»⁷⁵), τὴν ἔντονη καὶ ἀπεριόριστη κινητικότητά τους («ἀεικίνητοι, αὐτεξούσιοι, ἀσώματοι [...] οὐ περιορίζονται δὲ ὑπὸ θυρῶν καὶ τειχῶν καὶ κλείδων καὶ σφραγίδων· ἀόριστοι γὰρ εἰσιν»⁷⁶) καί, τέλος, τὴν εἰς τύπον τῶν τεσσάρων στοιχείων τῆς φύσεως («γῆς,

71. Ἀκρίβεια, σ. 89⁵⁰⁷⁻⁵⁰⁹.

72. Ἀκρίβεια, σ. 96⁶³⁰⁻⁶³².

73. Α' Κορ., ιγ', 12.

74. Ἀκρίβεια, σ. 90^{523, 525-526}.

75. Ἀκρίβεια, σ. 90⁵²⁶⁻⁵²⁷.

76. Ἀκρίβεια, σ. 90⁵²⁸ καὶ σ. 92⁵⁵¹⁻⁵⁵³.

ὑδατος, ἀέρος καὶ πυρός»⁷⁷) δημιουργία τους καὶ ὡς ἐκ τούτου τὴν οἰκοδεν ἀποδοχὴ τῆς λειτουργίας τους, καθ' ὅτι «ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι [...] διὰ τοῦ λόγου [...] ἐκτίσθησαν»⁷⁸.

Ἡ τελευταία δογματικὴ ἀπόφανση τοῦ συγγραφέως προδίδει, πιστεύουμε, καὶ μία πλεόν πρακτικὴ παράμετρο τοῦ συλλογισμοῦ του. Ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ περιγραφομένη ἐδῶ διδασκαλία ἀποτελεῖ οὐσιαστικῶς τὸ τελευταῖο ἐπιχειρήμα του ἔναντι τῶν –περὶ τοῦ συγκεκριμένου θέματος– ἀλλεπαλλήλων, ἐπωδύνως ὀχληρῶν, ἐρωτήσεων τοῦ ὑποτιθεμένου μαθητοῦ του⁷⁹, γιὰ νὰ διαπιστώσουμε ὅτι μέσῳ αὐτῆς ἐπιθυμεῖ, ἐνδεχομένως, νὰ ὑποδείξει στὸν οἰονδήποτε μαθητὴ ὅτι, ὅπως εὐστόχως σημείωσε παλαιότερα ἡ Δέσποινα Μαζαράκη, «οἱ μουσικοθεωρητικὲς ἀπόψεις τῆς παπαδικῆς καθιερώνονται, γι' αὐτὸ διαφυλάσσονται καὶ λατρεύονται μὲ τὴν ἴδια εὐλάβεια, ζήλο καὶ φανατισμό, ὅπως καὶ τὸ θρησκευτικὸ δόγμα»⁸⁰. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν παράμετρο ὑπογραμμίζει σαφῶς καὶ ἡ ἀκόλουθη «ἀφοπλιστικὴ» νουθεσία του: «νῦν δὲ κατὰ τὸν λόγον τοῦτον δέχου [...] καὶ μὴ ζήτηι πλεόν· ὅτι ἐκεῖνος ὁ ποιήσας τὰ σημάδια οὐκ ἐποίησε ταῦτα ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχεν, ἀλλὰ μετὰ πάσης προσοχῆς καὶ σοφίας, ὡς κατ' εἰκόνα Θεοῦ. ὅτι ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὡς ἔφησεν ὁ προφήτης: “Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησεν”. αὐτῷ πρέπει ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος πάντοτε νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν»⁸¹.

δ. Ἐπιλεγόμενα

Ἐπιγραμματικῶς συμπεραίνουμε, ἐν κατακλείδι, ὅτι μὲ τὴν ὅλη τυπολογία τοῦ πονήματός του ὁ ἄδελφος θεωρητικογράφος τῆς Ἀκριβείας

77. Ἀκριβεία, σ. 96⁶²⁸ καὶ σ. 88⁵⁰⁰.

78. Ἀκριβεία, σ. 90^{522, 547}.

79. Τὸ σύνολο τῶν σχετικῶν μὲ τὰ σημάδια-πνεύματα (δηλαδή· κέντημα, ὑψηλή, ἐλάφρον καὶ χαμηλή) ἐρωτήσεων τοῦ ἐμφανιζομένου στὴν Ἀκριβεία μαθητοῦ (στὶς ὁποῖες ἐδῶ προστίθενται κυρίως καὶ παρεμφερεῖς ἐρωτήσεις περὶ τοῦ σημαδίου τῶν δύο κεντημάτων), μπορεῖ ὁ ἐνδιαφερόμενος ἀναγνώστης νὰ παρακολουθήσει διεξερχόμενος τις ἀκόλουθες περικοπές τῆς συγκεκριμένης θεωρητικῆς συγγραφῆς· Ἀκριβεία, σσ. 70^{262, 270-272}, 76³⁵⁰⁻³⁵⁸, 78³⁷³⁻³⁷⁵, 80⁴¹⁴⁻⁴¹⁶, 82⁴³⁶⁻⁴³⁹, 86⁴⁷³⁻⁴⁷⁸, 88⁵⁰⁷⁻⁵⁰⁹.

80. Βλ. ΜΑΖΑΡΑΚΗ, *Μουσικὴ ἐρμηνεία Β'*, σ. 122.

81. Ἀκριβεία, σ. 86⁴⁸⁵⁻⁴⁹¹. Πρβλ. καὶ Ψαλμ. ργ', 24.

ὑποδεικνύει μυστικῶς τὴν οὐσία τῆς ψαλτικῆς τέχνης ἐπισημαίνει, δηλαδή, ἐμμέσως τὴν πεποίθησή του ὅτι οἱ διάκονοι τῆς μουσικῆς ἐπιστήμης, «οἱ τὰ Χερουβὶμ μυστικῶς εἰκονίζοντες καὶ τῇ ζωοποιῷ Τριάδι τὸν τρισάγιον ὕμνον προσάδοντες»⁸², πρέπει διὰ τῆς ψαλμωδήσεως καὶ τῆς ἐρμηνευτικῆς προσεγγίσεως τῶν σημαδίων τῆς ψαλτικῆς τέχνης νὰ ἀνάγονται, κατὰ Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν, «ἀπὸ τῶν αἰτιατῶν εἰς τὰ αἷτια, τουτέστιν ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν συμβόλων ἐπὶ τὰ νοητὰ καὶ νοερά· ἡγουν, ἀπὸ τῶν ἀτελεστέρων εἰς τὰ τελειότερα· οἶον, ἀπὸ τῶν τύπων ἐπὶ τὴν εἰκόνα· καὶ ἀπὸ ταύτης ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν»⁸³.

82. Ἀρχὴ τοῦ Χερουβικοῦ ὕμνου.

83. Βλ. Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, «Σχόλια εἰς τὰ τοῦ ἁγίου Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου. Εἰς τὸ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας», P.G. 4, 137D.

